

Verdwenen wereld. Verhalen en schetsen uit Suriname

Albert Helman

bron

Albert Helman, *Verdwenen wereld. Verhalen en schetsen uit Suriname*. In de Knipscheer, Amsterdam 1990

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/helm003verd01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

I Autochtonen

De oermoeders

Mannen, welzeker. Maar we zijn allemaal de kinderen van vrouwen, al bestonden van oudsher mannenbonden, legerscharen en groot-seminaries om ons dit voor een poos te laten vergeten. Louter mannelijke ijdelheid, kortzichtigheid ook, om het te *willen* vergeten. Het is zo'n fundamentele waarheid, dat wát we zijn, we door de vrouwen zijn, en wat er met ons gebeurt, alleen door hen betekenis heeft. Zo'n vreselijke dooddoener, dat we het maar liever verdringen, om daarna gewoon te doen alsof het tóch niet zo is, en het desnoods pertinent te ontkennen. Maar we zijn en blijven creaturen van vrouwen - van de vrouw.

Ik voor mij ben, laat genoeg, gezwicht voor het argument van een stokoud Bosnegervrouwtje, ergens in de binnenlanden van Suriname. Boven op de hoge oever lag het dorp, beneden hadden we even aangelegd met onze boot, om de roeiers gelegenheid te geven zich wat te vertreden. Als gewoonlijk stond bij het water een troepje vrouwen een paar lappen te wassen, kindertjes te baden, en te snateren dat het over de stille rivier wegschalde.

Natuurlijk vroegen ze om tabak, en even natuurlijk was het, dat de mooie jonge vrouwen en de lieve naakte meisjes het eerst wat kregen, maar de oude moedertjes, brutaler dan de ietwat kokette jeugd in hun geoefend 'survival of the fittest', ondanks hun opdringerigheid er niet zo goed van afkwamen als degenen die... Nou ja, het oog wil ook wat terug hebben, en ze kunnen werkelijk ontzaglijk mooi zijn, die jonge zwarte baadsters.

Toen kwam een oeroud moedertje, met een huid van een

miljoen rimpeltjes om haar hoekige botten slobberend, en half ineengedoken van de jicht, naar onze boot toe gewaad, strekte haar knekelhand naar mij uit en gebod, meer dan dat ze vroeg: 'Geef me tabak! *Wij* zijn het die jullie gemaakt hebben!'

Wat een waar woord! Niet alleen ons, *alles* hebben de oermoeders gemaakt. Het lichaam en de ziel die we zijn, de geest die ons beheerst, de ambities die we najagen en de dingen die wij al verworven hebben. Vooral de betekenis die de dingen voor ons hebben. Het vaderschap is een onzekere zaak, zegt het Romeins recht, maar de moeders zijn onloochenbaar. *Zij* hebben ons gevormd, en *zij* bepalen wat ons geluk en wat ons ongeluk wordt bij al onze wederwaardigheden. U gelooft het niet?

Er leven in dat Surinaamse binnenland behalve Bosnegers ook allerlei Indianenstammen en een daarvan is die van de Warraus. Dit zijn korte, gezette lieden, nog timider dan de meeste andere Indianen en ook gemakzuchtiger, minder energiek. Ze schijnen altijd te dromen van een soort Luilekkerland, en ze hebben allerlei verhalen die aantonen dat 'Paradise lost' bij hen op heel reële voorstellingen berust.

Hun voorouders, zeggen ze, leefden vroeger in het hemelland, achter het blauwe uitspansel. Op een keer ging een van hen, een geweldige jager, dagenlang een prachtige vogel achterna, totdat hij hem eindelijk onder schot kreeg. Hij raakte de vogel, maar het dier viel een eind verder in een diep gat en was niet meer te vinden. Toen de jager echter dieper in het gat doordrong, zag hij beneden zich weer daglicht schijnen, en merkte hij dat daaronder een ander land was, met veel vruchtbomen en een overvloed aan wild. Met behulp van een lange liaan daalde hij af naar de nieuwe wereld, deed zich daar aan alles te goed en klauterde weer naar boven, met net zoveel wild als hij maar dragen kon.

Bij zijn stam teruggekeerd, vertelde hij honderduit over alle wonderen die hij gezien had, en allen waren het erover eens,

dat de Warraus nog nooit zo lekker gegeten hadden, zodat men besloot het oude hemelland voorgoed vaarwel te zeggen en naar de nieuwe jachtvelden beneden af te dalen.

Eén voor één lieten mannen, vrouwen en kinderen zich door het gat zakken, maar toen de dikke stammoeder aan de beurt was, bleef ze door haar corpulentie in het gat steken, en hoe men van onder ook trok en van boven duwde, er was geen beweging meer in de dikke vrouw te krijgen. Met het gevolg, dat wie in het armoedige hemelland was, daar voortaan moest blijven, en wie op de heerlijke aarde kwam, van alles daar mocht genieten, zonder kans echter op hereniging met de rest van zijn vrienden en magen.

Ik ken geen duidelijker illustratie van de functie die de vrouw in ons leven uitoefent, dan in dit primitieve verhaal gegeven wordt. En wie mocht denken dat de heerlijkheden van deze aarde in de voorstelling van de Warraus wel wat al te gunstig afsteken bij die van het hemelland, terwijl toch velen juist een aanmerkelijke verbetering in het hiernamaals menen te mogen verwachten, die kan ik geruststellen. Onze Indianen zijn over het algemeen erg reële mensen - alleen de Warraus zijn gek.

Onder de Kariben in Suriname leeft hetzelfde verhaal, maar met één verschil: de stam had het in het hemelland buitengewoon prettig, terwijl het land dat door het gat te zien was, er vuil en verwaarloosd uitzag, niet anders dan we nu om ons heen zien. Niettemin wilden de Kariben ernaar toe, om het ook een beetje bewoonbaar te maken - om er dus meer levensruimte te vinden en het te koloniseren. Met het bekende gevolg. De rol van de dikke mama die klem zat, is er niet door veranderd. Ze zit er nog.

Ik stel me voor, dat zij veel weg gehad moet hebben van de Venus van Willersdorf en van die zwaarlijvige dames die op allerlei prehistorische grotschilderingen te zien zijn. Hun aangeklede evenbeelden komt men nog dagelijks tegen, overal,

op alle eilanden en continenten. Er is trouwens niet zo heel veel verschil tussen blanken en roodhuiden.

We zitten intussen vast aan het geluk en het ongeluk van deze onderwereld, waar we met zijn allen, Warraus, Kariben, u en ik, terechtgekomen zijn. En dank zij de Grote Hoeder is er geen ontsnappen aan ons lot. Met dit voor ogen wordt het futiel nog verder te speuren naar de rol die de vrouw in het dadenrijke mannenleven speelt.

Zij staat nu eenmaal aan onze hemel, half verborgen in het gat van de hemel, zodat wij haar nooit volledig kunnen kennen, en zij sluit tegelijkertijd de enige toegang tot die hemel voor ons af.

Geen wonder dat wij haar bij alle verering dikwijls genoeg ook allerlei minder fraais toeschrijven, al naar wij dit ondermaanse op zijn Warraus of op zijn Karibisch bezien. Als bijbelvaste lieden kunnen we ons ook tot de eerste Eva beperken en behoeven we ons niet te gaan verdiepen in de rol die een Eva Braun of Evita Peron hebben gespeeld, en we moeten vooral niet te veel duiken in onze eigen levensgeschiedenis.

Daarmee bewijzen we dan meteen echte vrouwen-zoons te zijn, wat zeggen wil, dat we haar aanvaarden als axioma en... Ach, ze is nog zo heel veel meer.

Overigens komt telkens wanneer ik aan onze Indiaanse overgrootmoeders denk, een verhaal mijn geheugen plagen, dat maar weinigen kennen.

Het is geen gefantaseerd verhaal, maar berust op authentieke gegevens. Het na te slaan om toch zo nauwkeurig mogelijk te zijn, is zó gebeurd. Hier staat het - in Antonio de Herrera y Tordesillas zijn *Descripción de las Indias Occidentales*, een lijvig boek dat in 1601, lang voor zijn dood, gedrukt werd. Ten bewijze van zijn nauwgezetheid als historicus heeft hij dit werk ingedeeld in 'decennia' waarvan ieder weer verdeeld is in 'boeken', en elk 'boek' weer is onderverdeeld in hoofd-

stukken. De bladzijden waar het hier om gaat - ik vertel dit ten behoeve van de voetnootmaniakken en de bewijsplaats-fetisjisten - staan in Decada 1, libro X, caput X van genoemd boek, bij wijze van illustratie bij Herrera's weergave van het ferme optreden der Spaanse Veroveraars in het vermeend 'Westelijk Indië', het land van de Indianen, waar zij ongekende rijkdommen hoopten aan te treffen. En ofschoon dit, het bekendste opus van Don Antonio, dikwijls nogal verward aandoet, is het niettemin goed gedocumenteerd en niet al te zeer vooringenomen wat de 'slechte' Indianen en de 'brave' Spanjaarden betreft. Al is deze auteur bepaald geen Bartolomé de las Casas.

Volgens Herrera nu, probeerden de Veroveraars reeds in de eerste jaren dat zij in Amerika waren, de inboorlingen - ontuchtige heidenen en zelfs kannibalen volgens hen - tot slaven te maken. Letterlijk tot werkezels en lastdieren, al van alle eeuwigheid voorbestemd tot dienstbaarheid en verrijking van de blanke indringers. Zij bleven dit zelfs nadat de met de avonturiers meegekomen missionarissen erin geslaagd waren sommige Indianen te dopen en enigermate te kerstenen. De meeste inboorlingen kregen dit echter gauw genoeg in de gaten, en wanneer zij maar konden, vluchtten zij zo ver mogelijk de tropische wildernis in, waar zij uiteraard beter mee vertrouwd waren dan de nieuwkomers. Maar die wisten wel raad: zij gebruikten paarden en honden om iedereen te vangen die zich verzette of uit de voeten maakte.

Er werden regelrechte drijfjachten ondernomen om het 'rode wild', de voortvluchtige 'wilden' in handen te krijgen. De Indianen, die nog geen paarden kenden, waren er verschrikkelijk bang voor. Zij dachten dat zij door een soort centaurs achtervolgd werden. En de grote bloedhonden die zij het eerst op Cuba en Puerto Rico leerden kennen, kregen spoedig een welverdiende beruchtheid. Daarbij hadden de Veroveraars haast, want reeds in 1514, toen Cristobal de Mendoza - toen

al een geducht en berucht voorman wegens zijn strijd tegen de Kariben - tot gouverneur van het eiland Puerto Rico en 'onderhorigheden' benoemd werd, maakten zijn manschappen volop gebruik van grote bloedhonden om de 'Indios' te lijf te gaan.

Een van die beesten werd 'Bercerillo' - dat is 'kalfje' - genoemd, veeleer om zijn grootte dan om zijn aard, want het was een bijzonder felle hond, wiens dood (door een Karibische gifpijl) dan ook levendig betreurd werd in de Christelijke gelederen. Maar al eer het zover met hem kwam, kreeg hij met een van onze oermoeders te maken.

'Deze hond,' om Herrera woordelijk aan te halen, 'richtte bewonderenswaardige slachtingen onder de Indianen aan en wist precies, als was hij een mens, wie van hen de vechtlustigen waren. Reden waarom de Indianen meer angst toonden voor tien Castilianen *met* de hond, dan voor honderd zonder hem. En daarom kenden dezen de hond Bercerillo anderhalve portie toe van hetgeen door een schutter verdiend werd; zowel wanneer het om goud als om slaven of andere zaken ging. Zijn baas nam het voor hem in ontvangst.'

Ik zie de glimlach groeien om Herrera's mond, terwijl hij voortgaat. 'Er werden merkwaardige dingen over deze hond verteld, waaronder het volgende,' - en nu komt het - 'dat men na afgesproken te hebben om een oud Indiaans vrouwtje aan deze hond ten prooi te geven, de kapitein haar een brief gaf om weg te brengen naar zekere Castilianen die daar in de buurt waren.'

Ziet u het oude Indianenmoedertje voor u? Daar gaat ze, naakt en van alles beroofd, strompelend en gehoorzaam aan haar onmenselijke lastgevers, terwijl Bercerillo klaar staat om toe te springen.

Herrera vervolgt kalm: 'De Indiaanse nam haar brief en zodra zij zich uit de troep verwijderd had, hitste men de hond op haar af. En bij het zien hoe woest deze op haar toesprong,

ging het vrouwtje op de grond zitten. In haar eigen taal sprekend, liet zij hem de brief zien en zei: '*Mijnheer* hond (señor perro), ik moet deze brief naar de Christenen brengen. Doe mij geen kwaad, mijnheer de hond.' En daar de Indianen de woorden door elkaar haspelen, bleef de hond heel gedwee staan en begon haar te besnuffelen. Zijn poot oplichtend bepiste hij haar zoals de honden tegen een muur plegen te doen, iets waarover de Spanjaarden zich verbaasden.'

Tot zover Herrera's relaas, dat mij telkens opnieuw ten diepste aangrijpt, omdat ik het steeds weer vóór mij zie gebeuren. Begrijpelijk wordt de gang van zaken intussen pas wanneer men bedenkt dat met 'door elkaar haspelen' hier bedoeld is, dat het vrouwtje zó vaak op verwarde wijze 'señor perro' tegen de hond zei, dat het ook als 'señor Becerro' - zijn vertrouwde Spaanse naam - klonk en op die manier de bloedhond beïnvloedde en geruststelde. Ook is het mogelijk dat hij aan de reuk van de brief de Christelijke herkomst herkende en de geur ervan die van oud Indiaans vel-over-been overheerste. Met als gevolg de zo nauwkeurig door Don Antonio weergegeven reactie.

Al met al zal dit voor menigeen niet meer dan een grappige episode zijn in het veroveringsepos van een groot werelddeel. Maar niet voor mij. Want telkens wanneer ik mij dit tafereel voor ogen breng, ontroert het mij tot tranen toe. Ik weet zelf niet waarom. Maar stelt u zich deze scène nogmaals goed voor: de troep Spanjaarden; het weerloze naakte moedertje, net goed genoeg om tot hondenaas en soldatenvermaak te dienen; de verwende bloedhond, zo groot als een kalfje; de hete middagzon... de brief die niet eens een brief was (verreweg de meeste Veroveraars waren analfabeten) maar wel een doodvonnis, uitgesteld door een linguïstisch misverstand bij een hond, zo niet door de selectiviteit van zijn reukorgaan... En de open smoelen van de teleurgestelde toeschouwers.

Koloniale geschiedenis plus de genocide-tragedie van de

Indianen in één anekdote. Ondanks de mogelijke 'happy ending' waar Herrera niets over vertelt. Waarschijnlijk omdat het hem hier alleen om Bercerillo te doen was en niet om de vele tienduizenden die, toen hij schreef, al een eeuw lang, sinds de Christusdragende Vredesduif de nieuwe wereld 'ontdekte', werden afgeslacht door musketten, bloedhonden, uitbuiting, alcohol, Inquisitie en geïmporteerde micro-organismen.

Dit bedenkend, waren de Bercerillo's nog het kleinste kwaad. Maar wat gebeurt vandaag de dag nog met de nazaten van die uitzonderlijke oermoeders die zij in leven lieten, toen zelfs een kwaadaardige bloedhond zich beter wist te gedragen dan zijn meesters die om een handvol goud op hele beschavingen pisten?

Het omgekeerd verleden

Het domme ochtendritueel waaraan de stadsmens zich gewend had - baden, tandenpoetsen, scheren, je zo geschikt mogelijk aankleden - maakte dat ik elke dag later dan mijn bedoeling was, met Eposi op stap ging. Niet dat ik zijn geduld hiermee al te veel op de proef stelde. Lijdzaam en stil als hij van nature was, had hij er nog geen enkele keer zelfs maar de toespeling van een aanmerking over gemaakt, hoewel hij er zeker het recht toe gehad zou hebben, want wij waren werkelijk kameraden.

Alleen kameraden gaan immers dag aan dag zo met z'n tweeën op stap, om te jagen en in het oude bos al de vele kleine avonturen te beleven, waarbij je op elkander aangewezen bent en precies leert zien wat een man waard is. Maar het geduld van een Indiaan is onuitputtelijk, tijd speelt voor hem bovendien niet zo'n vreselijke rol als voor ons. Alleen was het dom tegenover het wild, dat zich vroeg in de ochtend, misschien nog slaapdronken van de nacht en traag onderweg naar zijn drinkplaatsen, gemakkelijker laat verschalken dan verder op de dag, wanneer alles volop in het bos zijn geheimzinnig en onmerkbaar, maar daarom niet minder druk leven is begonnen.

Als gewoonlijk stond Eposi al vlak bij mijn hut te wachten, de hut die hij en andere mannen van Pajakpeu's dorp speciaal voor mij gebouwd hadden, terwijl de vrouwen, bezig met hun huiselijke arbeid, of uitgestrekt in hun hangmatten, er niet de minste aandacht aan schonken. Háár bezoeken waren pas gevolgd toen alles kant en klaar was en ik mij in die allerprimitiefste woning goed en wel voor een wekenlang verblijf geïnstalleerd had.

Toch was de echte vertrouwelijkheid pas na heel wat dagen van bedrijvigheid en nachten van stille gesprekken gekomen. En het was mijn vriendschap met Eposi - onuitgesproken, vanzelf ontstaan zoals een palm onverwachts een scheut vruchten uit zijn binnenste tevoorschijn zwaait, en even manifest - die het meest de algemene aanvaarding van mijn ongewone aanwezigheid in de hand gewerkt had. Bij al het andere, zijn kameraadschap, zijn leiding bij de jacht, was ik Eposi dáár nog het meest dankbaar voor. Want wie bij deze Indianen de vriend van één is, is een vriend van allen.

Met zijn boog en pijlen in de hand, de glans van vroege zon op zijn gitzwarte sluike haren en zijn prachtig roodbruine huid, een jongeman die, lichter van kleur evengoed een Griek, zeg maar een Spartaan had kunnen zijn, stond hij mij aan te zien, ernstig als altijd, maar toch met een zachte vriendelijkheid in zijn bos-donkere ogen.

Ik schouderde mijn geweer en zei: 'Mi deh. Eindelijk klaar, Eposi.'

'Dan kunnen we gaan,' antwoordde hij.

Dit was ook al een soort van ochtendritueel tussen ons geworden. Bij zulke volkomen vrije, zwervende lieden, die aan niets aards gehecht of gebonden zijn, niet langer op één plaats blijven dan de opengekapte velden genoeg vrucht opleveren, niet méér om een gehele landstreek geven dan hun gedichteerd wordt door de grote of minder grote aanwezigheid van wild en vis, en die geen moeite hebben al hun bezittingen overal met zich mee te nemen indien dat nodig is, bij zulke mensen vormen zich zonderling genoeg al heel gemakkelijk vaste gewoonten. Je hoeft maar twee of driemaal hetzelfde gedaan of gezegd te hebben, en het is traditie geworden. De geringste afwijking daarvan zou verwondering wekken en een duidelijke explicatie behoeven. De herhaling van het moment openbaart bij hen meteen de eeuwigheid, en het is de levensritmiek die hun schijnbaar ongeordend bestaan behoedt voor

wanorde en chaos, zowel uiterlijk als innerlijk.

Zo was het dan ook vanzelfsprekend, dat wij langs hetzelfde voetpad als bij vorige gelegenheden het bos in trokken, en niet eerder dan door de grillen van het wild ertoe gebracht zouden worden, daarvan af te wijken om een willekeurige richting in te slaan. Eposi zou ontstemd geweest zijn, had ik iets anders voorgesteld.

Toen wij het dorp verlieten, was het al nagenoeg uitgestorven. De mannen waren reeds heel vroeg eropuit getrokken om te jagen, te vissen of zomaar te zwerven (want vaak genoeg kwamen zij met lege handen terug) en de vrouwen naar hun kostgronden getogen, nu het planttijd was, daar de regens volkomen weggedreven leken. Er waren alleen nog wat oudjes en de kleinste kinderen in de hutten over.

Hetzelfde bospad dat wij nu volgden, leidde ook, maar dan langs een zijweggetje iets verderop, naar de open plekken in het bos, waar de mannen al een poos geleden de bomen hadden omgehakt om ruimte en licht te maken, daarna het onderhoud en de heesters hadden weggekapt om toen, vlak voordat de regens invielen, de zaak schoon te branden. De buien van de regentijd deden de rest, en nu was het de beurt van de vrouwen, die verder de hele aanplant evenals het wieden en het oogsten hadden te verzorgen.

Een lui seizoen was voor de mannen aangebroken; wat speels gejaag en gevis, verder doelloos rondhangen, tenzij hun eigen gerei enige aanvulling of reparatie behoefde. Meer viel hun niet in te doen, eenvoudig omdat het niet nodig was. Het zware leven in deze Indiaanse gemeenschappen kwam helemaal op de vrouwen neer. Je kon er beter als man geboren zijn. De taken waren streng, maar wel erg ongelijk verdeeld.

Het is een van de domheden van ons, zogenaamd hoger beschaafden, dat wij de dingen der wildernis steeds afmeten naar onze eigen maatstaven, en ons erover verbazen waarom degenen die zij 'primitieven' plegen te noemen, er geen ver-

standiger levenswijze op na houden. Verstandiger in de zin van: meer in overeenstemming met onze westerse levenswijze en opvattingen. Maar het is een grenzeloze domheid, ook al schijnt ze onvermijdelijk, omdat wij, hoezeer wij ons ook in de mentaliteit van anderen proberen in te leven, toch telkens weer vervallen in dit soort van betrekkingswaan, en onwillekeurig toegeven aan een eigendunk die niet eerder dan bij diepgaand onderzoek elke fundering blijkt te missen. De pretenties zijn er, voordat je er zelf erg in hebt, en blijven, ook lang nadat men ze overwonnen meent; zo vast zitten ze bij ons ingeworteld. Slechts heel zelden worden ze afdoend gecorrigeerd.

Het was een heerlijke morgen, en opgewekt liep ik achter Eposi aan, tot wij bij het kruispunt kwamen. Daar bleef hij even staan, keek uit naar het zijpad en scheen te aarzelen. Ik geloofde zijn gedachten te raden en zei: 'Ikonau is zeker bezig op het veld...'

'Ja,' antwoordde hij enkel, en begon hij weer, nu iets langzamer, door te lopen.

Ik ging aan zijn zij stappen, zoals ik wel eens meer deed wanneer het bospad breed genoeg was.

'Je bent bang dat het een beetje te zwaar voor haar is, niet?' vroeg ik.

'Ze weet zelf wat ze kan doen,' antwoordde Eposi.

Hij was niet zo lang geleden met Ikonau getrouwd, die uit een veel zuidelijker gelegen dorp kwam, en kort voor mijn aankomst was ze bevallen, maar het was moeilijk gegaan en het kind stierf al gauw daarna. Eposi had zelf, volgens goede Karibische zeden, braaf als een zieke in de hangmat gelegen, terwijl zijn jonge vrouw, op een bankje zittend, al de narigheid van een langdurige verlossing doorstond. Dagenlang had hij zich nauwelijks bewogen, met kreunende stem gepraat en genoeg genomen met de ziekenkostjes die de zogende moeder hem gaf. Maar het had niet mogen baten zijn ziel en zijn

levenskracht zo zorgvuldig te behoeden terwille van zijn nageslacht. Het kind was toch gestorven, en het duurde nog een hele tijd nadat hij het armzalige wicht begraven had, voordat Ikonau weer goed op haar benen kon staan en zonder in elkaar te zakken, enige afstand kon afleggen. Ze zag er nog altijd veel te tener uit voor een Indiaanse, maar nu was ze toch op het veld gegaan met de andere vrouwen, zoals dat hoorde.

‘Had *jij* het niet voor haar kunnen doen?’ vroeg ik. ‘We gaan nu zo plezierig samen jagen, maar het hoeft niet. Ik kan best een paar dagen wachten, of op mijn eentje gaan, voor een enkele keer... Ga gerust terug, als je wilt.’

Maar Eposi bleef zwijgend naast me voortlopen. Weldra kwamen wij, of liever kwam hij, want hij zag honderdmaal meer dan ik in de wildernis, een bosvarken op het spoor, dat ons urenlang in beslag nam, voordat wij het onder schot kregen. Ik miste het ook nog, brildrager die ik ben, en kon die vervloekte handigerd pas afmaken, nadat een pijl van Eposi hem bij het verder vluchten voldoende belemmerd had. Het was opwindend, zodat het hele bestaan van Ikonau door ons beiden vergeten werd - uiteraard.

We kregen het bosvarken net te pakken op een plaats waar ook *marails* zaten, een van de lekkerste woudvogels om 's avonds zo heel op je gemak op te peuzelen, en niet al te moeilijk om te schieten bovendien. De *marails* hielden ons weer een hele tijd bezig, voordat wij er genoeg van hadden en bepakt en beladen in het hete middaguur onze terugtocht begonnen.

‘Ikonau krijgt aardig wat te doen voor vanavond,’ zei ik, onze jachtbuit monsterend, die, ook al werd hij op de traditionele wijze over het hele dorp verdeeld, nog meer dan genoeg zou overlaten voor ons drieën, de twee rechthebbende jagers en de daarbij behorende vrouw. ‘Als ze maar niet te moe is, na al het werken op het veld,’ ging ik voort. ‘Anders zullen *wij* straks moeten koken. Dat is ook wel aardig voor een keer.’

‘Mannen koken niet. Dat is vrouwenwerk,’ zei Eposi laconiek.

‘Als je alleen bent, kook je toch ook?’

‘Dat is wat anders. Maar niet als een vrouw in de buurt is.’

Arme Ikonau, dacht ik bij mezelf. Ze heeft het zwaar te verduren. Maar blijkbaar kan het niet anders. In Noord-Amerika werken de mannen zich een angina pectoris, alleen om hun vrouwen een lekker luxe-leventje te bezorgen en daar kraait ook geen haan naar. Ik zal er noch ginds, noch hier enige verandering in kunnen brengen. En tegelijkertijd dacht ik, met een beetje kwaad geweten, aan al de keren dat ik mijn moeder, en later mijn vrouw, in het huishouden had zien ploeteren, zonder zelf een vin te verroeren, omdat ik - zo had ik mezelf toen gepaaid - toch óók mijn bezigheden had, zij het op een andere tijd... Ach, we zijn allemaal één pot nat.

Prettig vermoeid en bezweet keerden wij in het dorp terug. En hongerig als wolven. De enkele Indianen die we tegenkwamen, waren vol lof en bewondering. Volgens gewoonte gingen wij meteen naar Eposi's hut - dat had ik van meet af aan tot een vanzelfsprekendheid gemaakt - alwaar de buit moest worden ontweid en verdeeld.

Ondanks de vracht van het bosvarken was Eposi sneller gaan lopen dan gewoonlijk. In het dorp kon ik hem nauwelijks meer bijhouden. Maar pas toen ik zelf hijgend bij zijn hut was aangekomen en mijn dode vogels op de grond had neergegoid, zag ik de reden van zijn haast. Ikonau lag in haar hangmat vaalbleek en met gesloten ogen. Een paar vrouwen stonden bij het hoofdeind, hulpeloos. De oude Pajakpeu was er ook - hij was zoveel als de medicijnman, maar hij keek werkeloos toe en antwoordde ternauwernood op een paar korte vragen die Eposi hem stelde. Veel te weinig vragen naar mijn oordeel, ofschoon... het sprak vanzelf wat er aan de hand was. Het veldwerk was te veel geweest voor Ikonau, en daar lag ze nu, met haar anders zo lief gezicht helemaal wegge-

trokken. Het zachte roodbruin van haar wangen en voorhoofd was tot een glansloos trommelvel verstrakt, en er zat een trilling in haar gesloten oogleden, die niets goeds voorspelde.

Ik heb nooit iets kunnen begrijpen van de liefdesbetrekkingen tussen de mensen. Niet in de westerse wereld waarin ik ben opgegroeid, en van mijzelf al helemaal niet, laat staan van deze lieden. Aan tal van kleinigheden had ik vroeger kunnen opmerken, dat Eposi erg op zijn jonge vrouw - bijna een kind nog - gesteld was. En nu deed hij haast koel en onverschillig, nadat hij even zijn hand op haar voorhoofd gelegd had. Hij zei iets tegen een van de oudere vrouwen - het was echter geen order voor Ikonau's verzorging. De vrouw ging naar buiten en begon aanstonds het wild schoon te maken, even later door Eposi gevolgd, die wegwandelde om de dorpsgenoten te halen voor de verdeling. Alles scheen zijn gewone loop te zullen vervolgen.

Ik verliet de hut nu ook maar, om mij wat op te frissen bij de kreek die vlakbij zijn zwarte water traag voorbij liet stromen, zo traag als de dagen en jaren en misschien generaties hier in de eeuwigheid vervloten. En onderwijl dacht ik: Arme Ikonau... hoe moet dat nu... Het is vast en zeker uitputting. Op deze manier sterven ze hier... is dit hele ras gedoemd om zo uit te sterven. En wij die beter weten, die in onze steden volop dokters en sanatoria en versterkende middelen hebben, wij kunnen er niets aan doen...

Terwijl ik opgefrist van de kreek terugwandelde, kwam Eposi mij alweer tegemoet en zei: 'Er is eten voor ons.'

'Laten we in *mijn* hut gaan,' stelde ik voor. 'Dat is rustiger voor Ikonau. Ze heeft veel rust nodig, geloof ik. En een krachtige soep om te beginnen.'

'Ze wil niet eten. Ze bloedt weer,' antwoordde Eposi slechts. 'We gaan maar naar jouw plaats.'

Toen we daar tegenover elkaar zaten, met onze etenskalebass op de knie en het cassave-brood vlak bij de hand, kon ik mij

niet langer weerhouden en begon ik een hele redenering op te zetten over de onjuistheid om vrouwen, vooral wanneer ze in de omstandigheden van Ikonau verkeerden, het zware werk te laten doen dat evengoed, zo niet veel beter, door mannen verricht kon worden. *Wij* waren immers niet degenen die kinderen kregen en *wij* waren het niet die maandelijks door de natuur geplaagd, ons in acht moesten nemen. De vrouwen konden in het dagelijks leven alles wat wij ook konden, waarom dan niet het omgekeerde? Vooral omdat daar toch telkens goede redenen voor waren, opgelegd door de natuur, die van haar al meer prestaties vergde dan van ons.

Eposi liet mij kalm uitspreken, zonder één tegenwerping te maken. Pas toen hij gereed was met zijn maaltijd, zijn mond met het laatste stukje cassave-brood had schoongewist en zich nog eens vol wellust over zijn buik gestreken had, rekte hij zich uit en zei: 'Je weet niet hoe het vroeger was. Daarom praat je zo.'

'Vroeger? Het is toch altijd zo geweest,' antwoordde ik lichtelijk verbaasd.

'Misschien bij jullie in de stad. Maar hier niet. Hier was alles omgekeerd. Lang geleden. Maar het heeft zijn reden dat het nu anders is.'

'Hoezo? Dat moet je me dan eens uitleggen,' vroeg ik, en ik strekte mij uit in mijn hangmat, waarop ik tot dusver gezeten had. Eposi kwam overeind, ging tegen de hutpaal tegenover mij leunen en sprak lui: 'Als ik zeg vroeger, dan bedoel ik heel, heel lang geleden, toen de grootvader van mijn grootvader nog niet geboren was, en er nog een heleboel Indianen leefden. Meer dan bosvarkens in het bos. In die tijd waren de vrouwen zoals de mannen en de mannen zoals de vrouwen.'

Er kwam een lach om zijn mond, en de gedachte alleen al dat het ooit zo geweest moest zijn, scheen hem te amuseren. Hij streek zich nogmaals over zijn blote buik en opeens begon hij weer te praten, langzaam, maar onafgebroken, in een van

die plotselinge opwellingen van spraakzaamheid en redenaarswellust die de anders zo zwijgzame Indianen soms overheersten, wanneer ze iets willen bepleiten dat hun hoog zit of erg belangrijk voorkomt. Het was het langste relaas dat ik ooit iemand tijdens mijn verblijf in dit dorp heb horen geven. Eposi zei:

‘Oude mensen hebben het mij verteld. In den beginne kregen de mannen de kinderen, de mannen werden telkens ongesteld en de mannen waren degenen die het huiswerk deden: koken en weven en pottenbakken en werken op het veld. De mannen hadden toen nog borsten om hun kleintjes te zogen - je kunt het overblijfsel ervan nog zien, want waar dient het anders voor dat wij ook tepels hebben? De vrouwen gingen in de hangmat liggen als er een kind geboren werd, en de mannen waren onderworpen aan het gezag van de vrouwen. Zij vonden dat heel gewoon, want zo had Tamoesi (God) het ingericht. De vrouwen waren sterk en groot, ze gingen jagen en vissen en deden wat hun liefste. Zij heersten over de mannen, sloepen bij hen of namen een andere man wanneer het hun niet meer beviel. Sommigen hadden zelfs twee of drie mannen, bij wie ze kinderen maakten.

Een hele tijd ging zo voorbij. Toen begonnen de mannen en de vrouwen ruzie te krijgen, want de vrouwen waren heerszuchtig en lastig. Ze meenden alles beter te weten, ook over het mannenwerk - dat nu vrouwenwerk is - en speelden te veel de baas over de mannen-kinderen, die ze niet eens wisten te zogen. Er was voortdurend ruzie en krakeel, steeds erger.

Om daaraan een eind te maken, werd met onderling goedvinden besloten, dat de mannen en de vrouwen ieder apart zouden gaan wonen. En omdat de vrouwen toen degenen waren, die gewoon waren om op jacht te gaan, door de bossen te trekken en verre afstanden af te leggen, werd overeengekomen dat *zij* hun dorpen zouden gaan maken aan de overzijde van de Massoetano, de grote rivier, zo breed als een meer, die ver

in het Oosten stroomt, die kant uit. Maar de mannen zouden blijven waar ze waren, aan deze kant van de Massoeano, waar we nu zijn. Zo was het afgesproken.

Maar nog voordat de mannen en vrouwen uit elkaar gingen, gebeurde iets anders. Er was een groot opperhoofd, een vrouw natuurlijk, die Konori heette. Ze was weliswaar een geduchte krijger, maar ook een trotse en lastige vrouw. De ergste van allemaal. Op een morgen kwam ze voorbij de hut waar een man ineengedoken op zijn hurken zat, met de mat onder zich, die gebruikt wordt wanneer iemand ongesteld is - zoals de vrouwen tegenwoordig doen. De man zat te steunen en te kermen van de pijn, want hij was nog jong, hij had zijn eerste kind nog niet gehad.

Konori zag het, en begon verschrikkelijk te lachen. Ze lachte hem in zijn gezicht uit, omdat hij er zo slecht aan toe was en een narigheid had, die zij nooit kreeg. Ze noemde hem kleinzerig en riep de andere vrouwen die langskwamen, om met haar mee te lachen en de stakker te bespotten met zijn maandelijks ellende.

Toen stond de man plotseling op, hij hief zijn armen omhoog en riep Tamoesi tot zijn getuige, dat het geen rechtvaardige zaak was, hoe een man voor niets zo moest lijden en kinderen krijgen en op het veld werken, terwijl de vrouwen ze maar stonden uit te lachen, ze slecht behandelden en ze verder aan hun lot overlieten. Als het omgekeerd was, zouden de mannen zo niet doen, maar de vrouwen beklagen om hun lot en medelijden met hen hebben. Dit zwoer hij bij het aangezicht van Tamoesi die hierboven woont, achter het blauwe van het uitspansel, waar de eeuwige jachtvelden van onze voorvaders zijn. Daarom spreekt men ook van voorvaders en niet van voormoeders. Wij stammen van vaders af, *zij* hebben ons gebarnd, heel lang geleden.

Toch hielden Konori en de andere vrouwen die bij haar stonden maar niet op met spotten. En wat gebeurde? Tamoesi

heeft het verleden omgekeerd. Hij maakte van de ene dag op de andere, dat de vrouwen als mannen en de mannen als vrouwen werden. De vrouwen kregen grote borsten, met alles wat daarbij behoort, terwijl die van de mannen klein werden. De vrouwen brachten voortaan de kinderen voort en moesten pijn lijden, terwijl de mannen bij hen gingen slapen wanneer ze daar zin in hadden, en op jacht of op reis gingen wanneer ze dat wilden. Zij werden nu de krijgers en de opperhoofden en de corpshoofden en moesten gehoorzaamd worden, terwijl de vrouwen het veld moesten bewerken, dat de mannen voor ze openkapten. Maar de mannen bespotten ze niet, omdat ze wisten hoe machtig Tamoesi was en omdat ze wilden dat alles nu zo blijven zou als het geworden was. Zij hebben altijd de vrouwen beter behandeld dan de vrouwen hen vroeger behandeld hebben.'

Eposi rekte zich nogmaals uit, nadat hij zijn uiteenzetting gegeven had, en keek mij aan alsof hij zeggen wou: Wat onnozel van je, dat je de vanzelfsprekendste zaken niet begrijpt.

Zo gemakkelijk wilde ik hem echter geen kamp geven - hij was immers mijn vriend - en daarom vroeg ik: 'Maar waarom zijn Konori en de vrouwen toen niet weggetrokken, zoals ze eerst van plan geweest waren? Dan hadden de mannen toch lelijk zitten kijken, ondanks Tamoesi's rechtvaardige hulp.'

Met uitgestrekte hand weerde Eposi mijn domheid af. 'Sommigen hebben het gedaan,' antwoordde hij meteen. 'Konori en een hele stoet vrouwen zijn inderdaad weggetrokken, de Massoeano over. Daar leefden ze alleen en vochten tegen alle mannen die aan die kant van de rivier wilden komen jagen.'

'Ik heb ervan gehoord,' gaf ik toe. 'De Massoeano heet bij ons de Amazonas. Daar, in het zuidoosten. Het is de grootste rivier op aarde, de moederrivier.'

'Juist,' zei Eposi vergenoegd. 'Zie je wel. En dan heb je zeker ook gehoord hoe het Konori als opperhoofd vergaan is. Ze kregen geen kinderen; Konori niet, en geen van die

vrouwen die met haar meedingen, want er waren geen mannen. Daarom werd afgesproken dat één keer in het jaar de mannen de rivier mochten oversteken. Op andere tijden werden ze weggeschoten met *oerali*-pijlen, maar die ene keer mochten ze komen en bij de vrouwen blijven om ze een kind te geven. Daarna moesten ze meteen weer weg. Als ze dan het jaar daarop terugkwamen en het kind dat ze gemaakt hadden was een jongen, dan mochten ze het mee terugnemen naar hier, want de vrouwen wilden geen mannelijke kinderen houden. Maar was het een meisje, dan waren de vrouwen blij en behielden het om hun stam van *koenja's* (vrouwen) te laten voortbestaan. En aan de mannen gaven ze voor dat meisje een prachtig geschenk in ruil - kostbare sieraden van groene steen of van goud. Dat was de prijs die ze voor de dochters betaalden. Daarom is een zoon voor ons onbetaalbaar, maar voor een vrouw moet je geschenken geven. Meisjes zijn handelswaar, net als jachthonden. Zo is het gebleven.'

Hij zweeg weer. Maar omdat wij nu toch eenmaal in een van de diepere schachten der stamwijsheid waren afgedaald, vroeg ik verder: 'Hoe is het vandaag? Zijn er daarginds nog van die vrouwenstammen zonder mannen, en gaan er wel eens mannen van jullie op bezoek?'

Eposi begon te grinniken.

'Ze moeten er nog zijn,' antwoordde hij. 'Waarom zouden ze er niet meer zijn? Maar ze verschuilen zich en zijn moeilijk te vinden, behalve voor degenen van wie ze een kind willen hebben. Men zegt ook, dat ze er tegenwoordig mannen als slaven op na houden. Ik weet het niet. Sommigen van ons hebben geprobeerd ze te vinden en zijn ernaar toegegaan, helemaal aan de andere oever van de Massoeano. Enkelen zeggen dat het ze gelukt is, anderen zeggen helemaal niets. Wie weet wat ze er meegemaakt hebben. Want weer anderen zijn nooit meer teruggekomen, zodat je van alles kunt denken.'

Toen hij weer zweeg en zijn rug tegen de hutpaal begon

te krabben, zei ik: 'Het is een rare geschiedenis, Eposi. Blanke reizigers die daar in vroeger tijd geweest zijn, hebben hetzelfde bericht, en het staat in heel oude boeken.'

Hij knikte: 'Als ze niet gelogen hebben, dan moet dat er staan.'

Beiden zwegen wij nu een hele poos, in de weldadige stilte waarmee je tegenover een Indiaan kunt zwijgen en zijn zwijgende aanwezigheid ondergaan. Tussen ons de verstandhouding als een rustig smeulend vuur, waarnaar je beiden kijkt met een zelfde woordeloze, onverwoordbare belangstelling.

Totdat het mij opeens, onwillekeurig, ontviel: Hoe zou het nu met Ikonau gaan?

Terwijl Eposi naar zijn tenen staaarde, zei hij: 'Je gelooft dat ze doodgaat?'

'Als ze niet goed verzorgd wordt, ben ik er bang voor.'

'Alle mensen gaan eens dood, vriend.'

'Maar dat zou verschrikkelijk zijn voor haar; ze is nog zo jong. En voor jou.'

'Het zou erg zijn. Maar ik ben ook nog jong.'

Zijn wreedheid - of was het iets anders? - kwam mij onbegrijpelijk voor, en ik trachtte, in de mening een nieuwe schacht van dat ondoorgrondelijke gemoedsleven bereikt te hebben, nog verder daarin door te dringen.

'Je bedoelt, er zijn nog allerlei andere vrouwen in de wereld, en je zult zonder haar ook wel kunnen leven?' vroeg ik.

'Als ze sterft, ga ik naar de Massoeano-rivier. En ieder van de vrouwen die ik daar aantref, schiet ik neer met een oerali-pijl. Tot ze me zelf misschien neerschieten. Want zulke vrouwen zijn slecht, heel slecht. Een vrouw moet bij haar man blijven, zolang hij dat wil.' Hij dacht even na en ging toen voort: 'Maar Ikonau is altijd goed geweest. Ze kan beter blijven leven.'

Eposi's stem klonk vlak, maar resoluut bij dit laatste, hoewel hij voortdurend op zachte toon gesproken had.

'Zullen we dan maar eens gaan kijken of we iets voor haar kunnen doen?' vroeg ik weer.

‘Wat? Heb je medicijnen bij je?’

‘Niet de goede medicijnen voor haar. Jammer genoeg. Ze heeft geen koorts en geen hoestziekte. De medicijnen die ik heb, zijn mannen-medicijnen. Maar we kunnen haar werk voor haar gaan doen. Vandaag en morgen en overmorgen. Dan kan ze blijven rusten en aansterken.’

Met een afwerend gebaar, bijna pathetisch als een bezwering, zei Eposi: ‘Je wilt dat het omgekeerd verleden terugkeert. Maar dat kan niet, en het mag niet. De dingen moeten blijven zoals ze zijn ingesteld. Wil je dat de zon op de aarde valt en dat het water naar boven stroomt? De vissen leven niet op het land en de herten niet in de lucht. De purperhartboom bloeit niet in het regenseizoen en het is niet in de droge tijd dat het 's avonds weerlicht. Alle dingen hebben hun plaats en hun volgorde. Jij weet waar de grote heren hun geweren bewaren, en ik weet waar de oerali (curare, pijlgif) groeit. Tamoesi heeft alles zo gezet, en het is niet voor de levenden en niet voor de doden om daarin verandering te brengen.’

Er was nu toch een zweem van drift over hem gekomen, terwijl hij dit laatste sprak. Buiten was het doodstil, zoals het vooral des namiddags in het dorp stil kon zijn. Een enkele vogel kwetterde in de verte - bijna hinderlijk. Ik wist dat ik niet verder gaan moest.

En ik kon niets meer zeggen; ik wilde ook niets meer zeggen, klom uit de hangmat, besluiteloos. Eposi legde zijn stevige mannenhand op mijn schouder en uitte zijn eenvoudige vriendschap - dieper dan ooit na dit gesprek - met de woorden: ‘Wij gaan elke dag samen jagen, zo lang als je hier bent. Zoals het hoort.’

Maar twee dagen later gingen wij toch niet op jacht. Misschien omdat het toen, onverwachts in dit jaargetijde, zo erbarmelijk regende. Misschien ook, omdat die morgen Ikonau begraven werd.

Lelijkerds

Onze wens om in een mooie wereld te leven - mooi naar onze persoonlijke opvatting - maakt dat wij geneigd zijn aan te nemen, dat het mooiste wat de natuur produceert aan landschappen, mensen, dieren, planten, ook inderdaad mooi is. En we proberen dan - alweer op onze manier - de dingen die wij maken, zo mooi mogelijk te laten zijn, of van die welke anderen maken, juist datgene uit te kiezen, wat aan onze opvattingen van 'mooi' beantwoordt.

Dat is zo een manier van leven, een levensopvatting, die de meesten van ons volkomen bevredigt. Maar het is natuurlijk een even plezierige als onhoudbare misvatting. Het berust op een uitbreiding van Candide's lieflijke dwaling, en zo min als alles goed is omdat het er is, zo min kan men deze schepping mooi noemen omdat er - heus bij toeval - een aantal dingen zijn, die we mooi gelieven te noemen.

Laat ons eerlijk zijn: het lelijke overheerst. De schepping blijft bij nadere beschouwing verwonderlijk, raadselachtig, boeiend. Maar mooi? Er is niets moois aan het microscopische beeld van een virus, en niets moois aan de grootste foto van de Andromeda-nevel. Ze zijn belangwekkend, meer niet. Wie vindt er nu iets aan een zoutkristal of aan de besneeuwde top van de Popocatépetl? Een koe of een spar of een politieagent geven niet de minste esthetische aandoening. Al zijn we ons nog zo goed van hun nut bewust, de Aletsch-gletscher of de Nederlandse Spoorwegen, het Suez-kanaal of de Amazone-monding, de Kalverstraat of de Eiffeltoren of New York's Radio-city, ze zijn allemaal erg interessant, maar beslist niet mooi.

Het niet-mooie, dat is dus het uitgesproken lelijke, en het onverschillige en daarom ook nogal lelijke, overheersen, en in een democratische tijd als de onze is het eigenlijk heel gek dat men altijd weer naar argumenten grijpt om de lelijkheid van het lelijke te verontschuldigen, terwijl men juist de aanwezigheid van het mooie zou moeten goedpraten, zoals ieder uitzonderingsgeval geëxcuseerd dient te worden en ieder buitenbeentje tenslotte behoefte aan bescherming heeft. Onbewust *doet* onze democratische tijd dit ook, in de vorm van Natuurbescherming en Monumentenzorg, Dierenbescherming, beauty contests en de bijzonder opwekkende reclame voor toiletartikelen, die het onesthetische van onze lichaamsvormen en geuren, beharing en mondholte beklemtonen. De hele dag door worden er wissels getrokken op onze onbewuste notie van de alomtegenwoordigheid van het lelijke. Maar het zou verstandig zijn, dat we ons de hoge uitzonderlijkheid van het mooie beter bewust werden. Al was het alleen maar om het, zodra wij het aantreffen, eerlijker te bewonderen en te waarderen, het te koesteren en te verdedigen tegen de geweldige overmacht van het lelijke.

Helaas valt in werkelijkheid deze bescherming juist het lelijke te beurt - vreselijk democratisch. En nu hoeven we helemaal niet te denken aan een bijzondere perversiteit van de beschaving of aan een zoveelste euvel van deze eeuw der machine. Het verschijnsel van verontschuldiging van het lelijke komt overal voor.

Wanneer het Hooglied zegt: 'Ziet mij niet aan, dat ik zwartachtig ben,' dan staat daartegenover dat de Bosnegers in Suriname hun albino's - die nogal eens voorkomen - met een vergoelijkend ontzag behandelen. Mevrouw's Pekineesje heeft zijn evenknie - laat ik het zo maar noemen - in de allerakeligste spookaapjes die de Surinaamse Indianen bij voorkeur in hun dorpen opkweken, voor de gezelligheid, net als Mevrouw. En het is niet de vertedering vanwege het kleine, die leidt tot

een verontschuldiging van het lelijke. Dezelfde Indianen leveren het bewijs.

Toen ik een poos geleden in een van hun dorpen was en met een paar begeleiders de omgeving ging verkennen, kwamen we bij een poel in het bos, waar half in het water, half op het droge een paar krokodillen zich lagen te zonnen. Afschuwelijke beesten. En onwillekeurig zei ik het ook: 'Brrr! Wat een lelijkerds.' Een van de Indianen die bij me waren, antwoordde lachend: 'Vroeger is hij mooi geweest, maar er is van alles met hem gebeurd.'

Op mijn verder vragen gaf hij de volgende uiteenzetting: 'Vroeger hadden de mensen geen vuur. Het moest van de hemel gehaald worden. Een man zond de Trompetvogel ernaar toe, en die bracht hem de twee stukjes hout om vuur te draaien. Hij was net zo ver dat hij een klein vonkje had; toen keek hij even om, en op dat ogenblik pikte de Marail (het boskalkoen) de vonk weg, omdat hij dacht dat het een vuurvlieg was. Vandaar dat de Marail nu zo'n rode knobbel heeft, onder aan zijn snavel, bij zijn hals. Toen de man weer naar zijn vuur keek en merkte dat het weg was, zag hij net de Krokodil vlakbij, met zijn opengesperde muil. En omdat hij dacht dat die de dief van zijn vuur was, heeft hij hem net zo lang met een stuk hout op zijn kop geslagen, totdat de Krokodil er bijna zo uitzag als hij nu is.'

Wij hadden samen pret om de pech van de lelijkerd, en een van de andere Indianen van ons troepje vulde aan: 'Hij is een ongelukkige. Want toen de Zon op aarde kwam vissen, heeft die een dam gemaakt in de rivier van de Krokodil, om de vis vast te houden. Maar de waterhonden (otters zijn dat) kwamen telkens de dam stuk maken, zodat de Zon tenslotte de Specht daar neergezet heeft om de wacht te houden. Die zag de Krokodil toevallig aankomen en begon van schrik hevig te kloppen. Meteen kwam de Zon met zijn grote knuppel toegesnel en begon zo hard op de Krokodil te beuken, dat

je nog altijd de deuken en de harde korsten op zijn rug kunt zien.'

Nu begrijp ik dus best, dat er heel veel verontschuldigen zijn voor de lelijkheid van krokodillen en consorten, en zo zou er voor alles in deze schepping wat raar misvormd is, wel een mooie verontschuldiging te vinden zijn - als er maar genoeg Indianen voorhanden waren. Maar ten eerste zijn die er niet, en ten tweede, waarom wordt - daar begon ik al mee - niet het lelijke als vanzelfsprekend beschouwd, en alleen het mooie verontschuldigd?

Ik ken een paar dominees, die zich beslist opgelucht zouden voelen door een deugdelijke 'rechtvaardiging van de schoonheid'. Maar aangezien ook de meest gecultiveerde lieden nog met een grote mate van primitiviteit behept zijn, en braaf meedoen aan het oude bijgeloof dat deze schepping ondanks alle lelijkheid om ons heen voor mooi moet doorgaan, zijn het vooral de estheten die ons met hun openlijke propaganda blijven verblinden. Ondertussen - kijk maar eens goed naar mij, naar uzelf en om u heen, en laat dan gerust alle excuses achterwege. Alleen kunstenaars en theologen - eindelijk zijn ze bij elkaar gebracht - hebben ze nodig.

De doop

'Ik geef je toe,' zei de missionaris, op de voorgalerij van onze bungalow gezeten, 'ik erken dat het een moeizaam en langzaam vorderend werk is, die arme heidenen te kerstenen. Maar dat is nu eenmaal onze roeping, zoals hier te zijn, aan de rand van de wildernis waar je ook niet thuishoort, en van die half-decadente verhaaltjes voor Europa te schrijven, de jouwe schijnt. Dat moet je maar van me aannemen.'

'Maar *zijn* het werkelijk zulke arme stakkers?' vroeg ik, bijna aan het eind van ons gesprek gekomen, dat, als zo dikwijls, vruchteloos ofschoon niet onaangenaam was.

Elke keer als hij de rivier afzakte, bracht pater Fidelis ons trouw zijn bezoek bij wijze van tussenlanding, en ik zou het hem beslist kwalijk genomen hebben als hij het ook maar één keer had nagelaten. Maar onze gesprekken waren zinloos. Wij redeneerden vanuit twee geheel verschillende gezichtspunten en zouden het toch nooit eens worden, al kwam hij nog duizendmaal langs op zijn tochten van of naar het bovenland.

Dat hinderde echter niet. Fidelis was een aardige, eenvoudige vent, bezeten van zijn taak en gulhartig, misschien ook een beetje gek, zoals alle werkelijk aardige mensen (de 'gewone' ontvingen wij veel liever niet in onze kleine woning aan de rivier), en hij leverde mijn vrouw en mij steeds weer een interessant gespreksthema en een vrij gecompliceerd psychologisch probleem na ieder van zijn bezoeken, wanneer wij weer des avonds in ons eentje zaten onder de petroleumlamp. Ondanks alles hielden we van hem; we doen dat nóg.

Ditmaal was hij op zijn terugreis naar de stad, en het was

hem aan te zien. Hij had maandenlang in de bovenlanden gezworven bij zijn arme heidenen, die in kleine groepjes, soms niet groter dan een tiental zielen, en nooit talrijker dan een zestigtal, ver over het oppervlak van het binnenland verspreid leefden, nabij smalle zwarte kreekjes, aan de savannarand of tussen de steile, dichtbeboste heuvels, waarover Fidelis met zoveel smaak wist te vertellen, zodra hij maar vergat dat de Indianen ook onsterfelijke zielen bezaten die tot elke prijs gekerstend moesten worden, conform zijn evangelische opdracht om uit te gaan en alle volkeren te onderwijzen.

‘Voor zover ik ze heb leren kennen, maar ik geef toe dat jij ze veel beter kent, zijn het heus niet zulke arme stakkers,’ ging ik voort. ‘Het is een waandenkbeeld van ons, te geloven dat zij er in geestelijk of zelfs maar in materieel opzicht beroerder aan toe zijn dan wij.’

‘Kijk alleen al naar jezelf,’ kwam mijn vrouw mij lachend te hulp, terwijl ze de missionaris nog een koele dronk voorzette. ‘Je ziet eruit als een vogelverschrikker. Zó kun je niet in de stad aankomen, eerwaarde man.’

Inderdaad leek hij meer op een gehavende goudzoeker of een verlopen rubbertapper dan op een missionaris, met zijn zware boslaarzen, zijn oude verkleurde kaki-broek en zijn kennelijk door hemzelf en op niet al te handige wijze versteld hemd. Alleen zijn ogen stonden heel blauw en helder in zijn verweerde kop, die bekroond werd door een peper-en-zout-keurige haardos, al wekenlang schreeuwend om de meest elementaire kapperskunst. Een onvervalste woudloper, om zo te zien.

Fidelis liet zijn kinderlijke lach over de voorgalerij schallen - de lach waarom wij van hem hielden, ondanks al onze meningsverschillen.

‘Ben ik dan geen zoeker naar het goud dat in het hart van alle mensen verscholen zit?’ vroeg hij vrolijk. ‘Probeer ik niet op mijn manier de latex der genade te tappen, tot nut van

mijn medemens en... van mezelf?' voegde hij er nederig aan toe. 'Dat het nog niet zo hard lukt, ligt aan mij, niet aan hen.'

'Want het *zijn* geen arme stakkers,' hield ik hardnekkig vol.

'Niet in die zin zoals jij dat bedoelt, dat is waar,' gaf hij toe. 'Als heidenen, meen ik. Ze zijn wel slim, omdat de duivel slim is, die ze niet gemakkelijk uit zijn greep laat. Zelfs de gedoopten niet.'

'Ze laten zich wel drie of vier maal dopen, terwille van de geschenken,' merkte mijn vrouw op. 'Dáár is het ze om begonnen. Ze hebben het me meermalen zelf verteld.'

'Als dat eens een enkele keer mocht gebeuren... kwaad kan het ze in geen geval doen,' stelde de missionaris nuchter vast. 'Maar er gebeuren geen wonderen, tenminste niet die ik kan waarnemen. De oude Adam wordt niet zo gemakkelijk afgelegd, en ze veranderen niet op slag. Het zijn net kinderen; je onderricht ze, je doopt ze, en na vijf minuten weten ze het niet meer. Het is een moeizaam werk, je moet er telkens op terugkomen, telkens opnieuw beginnen.'

'Vermoedelijk omdat ze wel overreed, maar niet overtuigd worden. Unamuno zei dat ook eens tegen de dictator Franco: "Venceraís, pero no convenceraís," jullie zullen ons overwinnen, maar niet overtuigen. De westerse beschaving komt naar ze toe, decimeert ze en maalt de overgeblevenen tot pulp. Kijk maar naar het tuig dat, nu al, de steden hier bevolkt en eigenlijk in de bossen thuishoort... Maar ze veranderen niet. Na jouw doop met water, eerwaarde Padre, komt straks de vuurdoop van de een of andere imperialistische oorlog. De dag bijvoorbeeld, dat men in een van die mooie heuveltjes uraniumerts of iets dergelijks ontdekt. Dan volgt onherroepelijk de atoomdoop.'

'Voordien eerst de doop door de Heilige Geest, zoals geschreven staat,' zei Fidelis ernstig. Hij kon te midden van het luchtigste gesprek soms een paar seconden heel ernstig worden.

‘En dan zijn ze rijp voor al wat er komen mag. God geve ze nog de tijd. Je hebt gelijk, die westerse beschaving, dat is me wat. Zijn ze nog altijd in Korea bezig? Ik heb in geen maanden iets gehoord.’

‘Nog altijd. Verschrikkelijk,’ antwoordde mijn vrouw. ‘Hoewel oninteressant van hieruit gezien.’

‘Inderdaad,’ bleef ik koppig doorhameren. ‘De arme stakkers zijn *wij*, echte of geadopteerde westerlingen, niet zij. Gelukkig dat ze zo slim zijn om zichzelf te blijven.’

Er kwam een vage glimlach over de mooie harde kop van de missionaris. Zijn blauwe ogen begonnen te stralen toen hij zei: ‘Ja, slim zijn ze wel... Weet je wat me deze keer overkomen is? Je zult het niet geloven wat een ganneffen het zijn. Op mijn voorlaatste reis naar het dorp van Pasiké, dat is een Tlio-dorp, had ik Pasiké en zijn hele familie het Heilig Doopsel toegediend. Ongeveer twintig zielen bij elkaar, want hij heeft twee zoons, en die hebben ook alweer kinderen en zelfs een kleinkind. Een oude, uitgeslapen stamvader is het. Nooit in de stad geweest, nooit weg uit zijn wildernis. Zijn zoons wel, en die hebben hem tenslotte overreed. Ze hebben zelfs een speciale hut gebouwd als kerkje, en ik had er ongelooflijk veel plezier in. Niemand bezat meer dan één vrouw, dus dat was ook al geen probleem, zoals zo vaak op andere plaatsen. Ik was tot de overtuiging gekomen dat ze drommels goed begrepen waar het om ging. Ze kenden de geboden op hun duimpje, de hoofdwaarheden ter zaligheid en de twaalf artikelen des geloofs. Van het voldoen aan de vijf kerkelijke geboden kan in de wildernis uiteraard niet veel komen, maar aan één ding kunnen ze zich toch wel houden - geen vlees te eten op vrijdag. Dat heb ik ze duidelijk op het hart gebonden om ze tenminste *iets* uiterlijks te laten doen, waardoor ze zich van anderen onderscheiden en kunnen tonen echte lidmaten te zijn van onze Moeder de Heilige Kerk.

Op deze missiereis, een half jaar later, ben ik weer naar

ze teruggekeerd. Het toeval wilde, dat ik er net op vrijdag aankwam, vroeg in de middag. Het was er merkwaardig stil, en ik dacht eerst dat ze erop uitgetrokken waren. Maar ik trof ze aan, compleet, rondom de vleespotten van Egypte gezeten. De geur van hun gepeperde jachtpot sloeg mij en mijn roeiers tegemoet, en Pasiké zelf zat aan een stevige bout te kluiven, de honden onrustig kwispelend om hem heen.

Als een Indiaan smult, dan moet je hem niet storen, en bovendien, ik was zelf verstoord. Het was vrijdag, zoals ik al zei, en daar stond ik met al mijn mooie lessen. Het was bovendien ook ergernis tegenover mijn Christen-roeiers. Ik groette dus vrij kortaf en begaf me meteen naar de hut die tot kerkje dient en waar ik 's avonds ook slaap. Ik was van plan ze mijn ontevredenheid te tonen, maar zonder haast. Het zijn mensen die je nooit moet bruskeren.

Ik at met mijn roeiers, deed mijn siësta in mijn hangmat, en ging daarna brevieren. Alles zonder uit de hut te komen. De avond begon al te vallen toen Pasiké, op de voet gevolgd door zijn twee zoons, eindelijk naar me toe kwam. Stellig had hij eerst nog zijn roes uitgeslapen, ofschoon zijn oude buik nog bol stond van het vele eten. Je hebt er geen voorstelling van, hoeveel een Indiaan kan wegwerken, als hij er maar de kans toe krijgt. Hij neemt altijd het zekere van vandaag voor het onzekere van morgen.

Pasiké bleef voor de hut staan en riep zachtjes naar binnen: 'Pater!'

Natuurlijk kwam ik tevoorschijn en zei met het onverschilligste gezicht dat ik kon trekken: 'Zo, Nicolaas en Petrus en Andreas,' - dat waren de doopnamen die ze gekregen hadden - 'zijn jullie daar... Zo-zo.' Meer niet. We keken elkaar alleen maar aan.

Na een poos zwijgen vroeg Pasiké eindelijk: 'Pater is toch niet ziek?'

'Ziek niet,' antwoordde ik. 'Maar wel boos.'

De twee zoons stapten naar voren; het zijn een paar krijgshaftige knapen, lang niet gemakkelijk, ondanks hun kalmte gewoonlijk. 'Wie heeft u onderweg iets gedaan?' vroeg de oudste.

'Niemand. Ik ben boos om wat er *hier* gebeurt,' zei ik zo schamper mogelijk.

Pasiké trok een grijns. 'Er is hier niets gebeurd, voor zover ik weet,' antwoordde hij.

'O ja?' zei ik zo ironisch als ik maar kon. 'Dan zal ik jullie vertellen wat er gebeurd is. Zijn jullie Christenen, ja of neen?'

Ze knikten alle drie en Pasiké antwoordde resoluut: 'Ja, dat zijn we.'

'En heb ik jullie niet geleerd om op vrijdag géén vlees te eten?'

'Ja, pater,' zei Pasiké weer, onverstoort.

'En welke dag is het vandaag?'

'Misschien vrijdag.'

'Zeker, je hebt gelijk. Het *is* vrijdag. En als ik hier toevallig kom, dan zie ik hoe jullie met man en macht bezig zijn vlees te eten, zodat het niet mooi meer is. Heb ik geen gelijk om boos te zijn?'

Pasiké schudde langzaam zijn kop van neen, terwijl de zoons verlegen naar de grond keken. Maar die oude naakte roodhuid bleef me rustig aankijken en was in het geheel niet van zijn stuk gebracht.

'Pater heeft ongelijk met boos te zijn,' zei hij. 'Pater zou boos kunnen zijn als we vlees gegeten hadden, maar we hebben geen vlees gegeten, omdat we gedaan hebben wat de Padre ons gezegd heeft.'

Ik stond paf van verbazing over zo'n brutale ontkenning. Indianen liegen nooit zo vierkant, ze zoeken hoogstens naar een uitvlucht als ze geen raad meer weten.

'Ik heb je ook geleerd om altijd de waarheid te spreken,'

riep ik uit. 'En nu ontken je wat ik met mijn eigen ogen gezien heb! Zelf zat je aan een hele bout te knagen, een hertebout, meen ik. Je maakt het alleen nog erger door het te ontkennen.'

Maar Pasiké bleek niet uit het veld te slaan.

'Pater heeft verkeerd gezien,' hield hij vol, 'het was geen vlees, maar vis. *Anjoemára* (dat is een grote vissoort), geen *koesári* (hert).'

'Kom nou, ik ben zeker blind!' zei ik, nu erg boos. En ik maakte rechtsomkeert om weer de hut binnen te gaan en daar maar heel de verdere avond te blijven.

Pasiké echter was me voor, sneed me de pas af en hield me tegen met zijn kalmerend opgeheven handen. Hij pleitte niet, maar keek me aan als het fiere oude familiehoofd dat hij was, en zei: 'Pater *is* niet blind, maar Pater denkt niet goed na. Luister. Toen u hier kwam en met ons gesproken hebt, zei u op zekere dag: Nu ga ik jullie dopen, en ik doop jullie, en van nu af zijn jullie geen Indianen meer zoals andere Indianen die Tamoesi aanbidden, maar jullie zijn Christenen van de Heer Jezus Christus. Is dat niet zo?'

'Dat is zo,' antwoordde ik, me verbaasd afvragend waar hij naar toe wilde. De zoons stonden in aandachtige gelatenheid aan weerskanten van hun vader van ja te knikken, zoals ze dat bij hun beraadslagingen doen.

'Dat is dan zo,' herhaalde Pasiké tevreden. En toen, iets luider, opdat ook anderen als ze dat wilden het zouden kunnen horen, ging hij voort: 'Welnu, toen hij daar,' en hij wees naar de jongste zoon, 'toen hij daar vanochtend een hert geschoten heeft en het meegebracht heeft naar hier, toen heb ik gedacht aan alles wat Pater ons gezegd heeft, en ik heb het nog eens goed overdacht. En toen heb ik een kalebas met water genomen en ik heb het over de hertekop uitgegoten en gezegd: *Koesári*, ik doop je, en van nu af ben je *Anjoemára*. En we zullen je op vrijdag eten, opdat iedereen weet dat we

Christenen zijn en geen heidenen. Zo komt het dat we vandaag vis gegeten hebben en geen vlees. Is het niet waar, jongens?’

‘Zo is het,’ beaamden de twee zoons in volle ernst.

Daar stond ik. Wat kon ik nog zeggen?’ besloot Fidelis schouderophalend, maar toch lachend zijn verhaal.

Lachend zei mijn vrouw: ‘Ja, wat kon je toen nog zeggen?’

‘En dat noemen ze nou arme stakkers,’ bleef ik volhouden. Maar nu ook lachend.

‘Ik ben er nog steeds niet achter, wat het passende antwoord had moeten zijn,’ bekende de missionaris. ‘Ik heb het geval maar gelaten voor wat het was. Misschien weet onze Superior in de stad er raad op. Ik niet... Als die knapen zelf aan het dopen gaan, waar blijf *ik* dan?’

Hij stond op. Zijn tijd was om. Een paar weken uitrusten in de stad en meedoen aan het geregelde kloosterleven, daarna zou hij waarschijnlijk weer langskomen, opnieuw onderweg naar de bovenlanden, om de stakkers van heidenen te bekeren. Mijn vrouw en ik wuifden hem na, terwijl zijn korjaal op de rivier verdween.

‘Arme kerels,’ bromde ik nog, bij het naar binnen gaan. Maar mijn vrouw die mij het best van iedereen kent, vroeg: ‘Wie bedoel je eigenlijk?’

Toen lachten we beiden nogmaals.

Vriend en vrouw

Het zijn onverklaarbare dingen die de vriendschap van mannen bepalen.

Toen ik mij bij de tracé-kappers voegde, waarvan mijn neef de opzichter was, deed ik dit enkel uit zucht naar avontuur, om eens voor een korte poos uit het nare stadsgedoe weg te zijn, en ook omdat ik het Gijsje beloofd had eens te komen kijken hoe goed hij het met zijn Indiaanse arbeiders wist te stellen, tegen ieders verwachting in en niet weinig tot zijn eigen trots en tevredenheid.

Het was ongebruikelijk andere arbeiders dan stads- en Bosnegers te huren voor het zware werk, om lange rechte toegangswegen door het oerwoud aan te leggen naar de plaatsen waar de houtconcessies lagen en vanwaar straks de stammen met tractoren zouden worden aangesleept tot naar de rivier. De Indianen, ongeacht of het om Arowakken, Tlio's of Kariben ging, waren hiervoor veel te ongestadig, heette het: snel moe en door een kleinigheid geprikkeld voordat men het in de gaten had. Ze lieten van het ene uur op het andere het werk in de steek en liepen weg, al hadden ze nog loon te goed. Ze zeiden niets en waren plotseling verdwenen. Met negers viel te redeneren, urenlang, en opzichters die handig waren, wisten hoe voortdurend een greep op hen te houden. Ofschoon ze het liefst luierden en zonder aanhoudend toezicht makkelijk de hand lichtten bij zelfs de eenvoudigste opdracht, bestonden zij het nooit, alleen of met een paar man weg te trekken door een streek die niet de hunne was. Ze bleven bij de groep, goedschiks of kwaadschiks. Maar voor de Indianen is heel Amerika niet groter dan één bos en één savanna, één rivier

en één gebergte. Overal zijn ze gelijkelijk thuis, als onverbeterlijke zwervers. Niemand houdt ze vast tegen hun zin.

Neef Gijsje echter had het land aan negerarbeiders, om wat hij noemde hun inwendige onbetrouwbaarheid. Het Indiaanse bloed dat door zijn eigen aderen stroomde - sterk verdund, maar toch klaarblijkelijk in voldoende mate om een zekere affiniteit te laten voortbestaan met al zijn naakte, rossig-bruine achter-achterneven in de wildernis - maakte hem telkens wrevelig als hij bij het werk met negers van doen had. In weinig maanden had hij al zijn zwarte arbeiders vervangen door een keurkorps jonge, gespierde Indianen, en zijn op de kaarten in de stad gemakkelijk uitgelijnde taak die telkens groter werd, verrichtte hij tenslotte in minder tijd dan zelfs de vitterigste opdrachtgevers daarvoor rekenden. Dank zij zijn Indianen.

Geen wonder dat hij erop stond, dat ik zou komen kijken. Hij beloofde mij genoeg comfort - wat toch nooit veel kon zijn - en al de rust waarvan ik zelf al wist dat ze door niets geëvenaard wordt op zo'n verre afstand van hetgeen wij domweg met de naam 'beschaving' plegen aan te duiden. De levendige, altijd wisselende rust van eeuwenoude wildernis, van hoge, maagdelijke bossen, stil en toch bij dag en nacht vol heimelijk leven.

Daar dan, in die omgeving van het tijdelijke kamp dat hij gebouwd had, halverwege het tracé waaraan gewerkt werd, ontstond mijn vriendschap met Yokono, een van de Kalinja's die Gijsje had aangewezen, of die misschien wel door zijn eigen keus ertoe gekomen was om mij, wanneer ik iets bijzonders wilde, behulpzaam te zijn en te vergezellen. Yokono was een prachtige jongen - of zou ik niet liever zeggen: een man? Zijn leeftijd was onbestembaar, moet tussen de twintig en vijfentwintig geweest zijn; hij wist het zelf niet, omdat het onnodig is in cijfers te weten wat het lichaam ons van minuut tot minuut met gewaarwordingen leert. Maar bij Yokono, evenals bij de meeste Indianen, kon een ander er

weinig van merken. Zijn onbewogenheid en zijn meegaand gedrag, attent zonder een zweem van serviliteit moest ik later vaststellen, zag ik eerst dan ook voor onverschilligheid aan.

Totdat ik na een paar dagen ging ontdekken, dat hij *mij* even goed geobserveerd had als al de gewone en ongewone dingen die zich in het bos voordeden. Hij begon mij, als terloops, te wijzen op datgene waarvoor ik inderdaad belangstelling had; hij begon spraakzaam te worden op de momenten dat ik graag spreken wou, en bewaarde zijn natuurlijk stilzwijgen wanneer woorden mij overbodig of hinderlijk zouden hebben geschienen. Kortom, er verliep nog geen week, of wij waren werkelijk vrienden, op de manier zoals dat onder mannen het beste is - zonder grond, maar zonder spanning; zonder ophef, maar zonder ophouden. Instinctief. Ik had me geen geslaagdere vakantie kunnen voorstellen en floot soms zachtjes voor mij uit van pure tevredenheid.

Gijsje had er schik in en zei op een avond toen ik onder ons afdak in mijn hangmat naast de zijne lag: 'Ik kan zien dat zelfs bij jou, vereuropeeste neef, het oude bloed nog spreekt. Je bent onafscheidelijk van Yokono geworden.'

'Het is toch niet al te hinderlijk voor de werkzaamheden?' vroeg ik een beetje bezorgd. 'Bovendien, mijn tijd loopt toch ten einde. Ik ben hier al meer dan een week.'

'Al was je hier een half jaar,' antwoordde Gijsje hartelijk. 'We komen zonder Yokono ook wel klaar; de anderen werken vanzelf een beetje harder, wanneer hij met je weg is, en doen ongevraagd zijn taak. Maar wat mij het meest verbaast, is dat Yokono ook zo op jou gesteld blijkt.'

'Ik ben toch niet zo'n afstotelijk wezen dat je je daarover behoeft te verbazen?' zei ik lachend. 'Het zou ook kunnen getuigen van zijn bijzondere intuïtie, als ik ijdel genoeg was om mezelf niet al te alledaags te vinden.'

Gijsje ging niet in op de scherts, maar antwoordde met zijn zakelijke ernst van altijd: 'Ik zeg het, omdat kort voordat

je kwam, Yokono mij dringend verzocht had een paar weken naar zijn familie terug te mogen, voor de hemel mag weten welke aangelegenheden. Ik had hem nog geen verlof gegeven - zo iets moet je nooit meteen doen - en geantwoord dat ik erover zou nadenken. Toen ben jij gekomen, en opeens heeft hij geen haast meer. Hij heeft er al die tijd met geen woord meer over gerept.'

'Dan zal hij in zijn onschuld geloven dat je nog altijd nadenkt. Wie overtreft een Indiaan in onuitputtelijk geduld?'

'O, ze kunnen soms erg ongeduldig zijn, pas op,' zei Gijsje. 'Iedere werkmeester kan je daar het nodige over vertellen. Ze zijn vaak de zakelijkheid zelf, die jongens. Maar je merkt wel, dat ik inderdaad nog over het geval nadenk.'

'Vind je het dan zo verwonderlijk dat hij nu geen haast meer heeft?' vroeg ik.

'Ja en neen. Hij beschouwt je als zijn vriend; dat is de reden van zijn talmen en zijn geduld.'

Ik nam het besluit er met Yokono over te spreken en deed dit al de volgende morgen. Zijn antwoord was simpel: 'Ik zal blijven, zo lang als jij ook blijft.' En op mijn verder vragen vertelde hij, dat de plaats waar zijn familie woonde, maar anderhalve dagreis ver was. Een dag op de rivier en een halve dag lopen.

'Ik zou best met je mee willen,' opperde ik, meer als opwelling om zijn vriendschap duidelijk te beantwoorden, dan bij wijze van verlangen of plan. En ik was allerminst verdacht op zijn zo voor de hand liggende suggestie: 'Dan kunnen we morgen al gaan.'

Verdere bedenkingen leken mij futiel en zouden hem waarschijnlijk hebben gekwetst. En toen ook Gijsje het de natuurlijkste zaak ter wereld scheen te vinden dat ik gebruik maakte van hetgeen hij nogal overdreven 'de uitnodiging van Yokono' noemde, vond ik het opeens ook een vanzelfsprekendheid onze kameraadschap met een bezoek aan Yokono's dorp te bezegelen.

Onderweg trachtte ik te ontraadselen, hoe het met de familie in elkaar zat. Zijn vader en moeder leefden nog; hij had verder nog een broer, maar wist niet of die er zijn zou. En hij sprak van een klein zusje, dat Ipakpeu heette, en naar wie ik maar niet verder vroeg om niet onbescheiden te lijken. Voor de rest waren er nog 'de anderen', stamverwanten in graden die hij mij niet meer helemaal duidelijk wist te maken. Hij sprak van het kind van de man van de zuster van zijn grootmoeder, en daar weer een afstammeling van, en van dergelijke familiebetrekkingen meer. In het geheel waren er ongeveer dertig personen, begreep ik. Velen waren gestorven, vooral door de hoestziekte die enkele jaren geleden ook onder de zijnen gewoed had. Maar zelf was Yokono een voortreffelijk voorbeeld van 'survival of the fittest' - de natuur had hem stellig gespaard omdat zij toch nog enig ontzag moest hebben voor een dergelijk pracht-exemplaar, zoals zij heus niet dagelijks voortbrengt.

Ik moest wel aannemen dat mijn vriend terwille van mij zijn gewone zwerverstempo vertraagd had, want wij kwamen pas na twee volle dagreizen tegen de avond bij zijn familie aan. Het dorpje lag aan een savannarand, daar waar het oerwoud met de brutale voorposten van wat ranke palmenbosjes over een wijde, laag begroeide vlakte uitkijkt.

Zonder verbazing werden wij begroet, en het leek alsof we verwacht werden. Misschien was het ook zo; er zijn tekens en boodschappers die de vreemdeling nooit ontdekt, en er zijn wonderlijke instincten waarvan wij, verdorvenen uit de stad, zelfs het bestaan niet meer weten. In ieder geval ontving men ons met de rustige hartelijkheid die niet veel woorden nodig heeft om het besef bij te brengen, dat men zijn doel bereikt heeft.

Yokono bond zonder plichtplegingen mijn hangmat in de hut van zijn ouders, en de zijne er vlakbij. Hij hurkte neer waar ze zaten en wees mij een plaats aan zijn zij. Dat was

alles. Het vuurtje dat tussen ons in brandde, gaf alleen rook, maar het maanlicht scheen naar binnen en ik zag het netwerk van rimpels op het gezicht van zijn moeder, op haar borst de papierachtige vellen die hem eens hadden gezoogd, en de knokige handen waarmee zij hem vroeger gekoesterd had. Ik zag de korte gestalte van zijn vader, met een scherp gesneden, al ietwat ingevallen kop. Er waren nog enkele andere, al wat oudere mannen en vrouwen. Maar het zusje, Ipakpeu, zag ik niet. Er werd heel weinig gezegd en verreweg het meeste was onverstaanbaar voor mij, die maar weinig van hun taal kende. Toen het maanlicht langzaam wegschoof en donkerte de open hut begon te vullen, gingen we slapen; het was een lange tocht geweest.

Indien er van opzet sprake geweest was, had deze niet beter voorbereid kunnen zijn. Het eerste wat ik de volgende morgen zag, toen ik uit de hut stapte, was een jonge vrouw, een half hoofd kleiner dan Yokono, maar even welgeschapen in al de onschendbare onschuld waarmee ze zich, met de kleinst denkbare bedekking, aan mij vertoonde. Of liever, ze trachtte haar gehele aanwezigheid voor mij te bedekken met niets dan een haastig afgewende blik - wellicht meer koket dan verlegen - die zo weinig afdoende was, dat ik een ogenblik perplex stond van bewondering.

Haar rond en regelmatig gezicht was ingevat in de koestering van lange zwarte haren, alleen boven het voorhoofd kortgeknipt. Eén haarstreng reikte tot de hoogte van haar strakke, lief geronde borsten, waarop het ochtendlicht zijn ragfijn, glanzend en doorzichtig weefsel legde, dat afhing op haar gladde buik en sterke dijen. Was dit het kleine zusje van mijn vriend?

‘Ipakpeu, is het niet?’ zei ik op goed geluk, bij wijze van begroeting.

Ze glimlachte, het leek wel ondanks zichzelf. En juist zoals een goed en nobel dier een mens aankijkt, hief ze het hoofd op en bezag mij, aangeklede stedeling, even steels en toch

nauwkeurig als ik het haar gedaan had.

‘Yokono komt zó,’ zei ze met een stem nog hoog als van een kind, en repte zich meteen weer verder. Op haar schouders, haar slanke rug en billen de verspringende, door de katoenstruiken langs haar weg uiteengesprende zonnenschilfers.

Met trage cadans liep zij het voetpad af, in wazig morgenlicht dat haar wegzwevende gestalte in goudglans hulde en toch zo eerlijk toonde hoe mooi ze was - in elk opzicht mooi, volmaakt omlijst door juist deze idyllische omgeving. Tot ik haar niet meer zien kon door de vroege damp die vermoedelijk boven het beekje hing in de vaagte waarin zij verdwenen was. Misschien wel om zich te baden...

Verloren in dit als een droom zo onwerkelijke tafereel dwaalde ik voort over het zijwegje, langs de overige hutten, waar een paar kleuters, achter hun hutpaal verschanst, mij nieuwsgierig begluurden, en enkele volwassenen, reeds bezig met hun eerste werkzaamheden, mij woordeloos begroetten.

Wat een ochtend! Zo verstild en puur, met iets liefelijks dat alweer weg was - waar in 's hemelsnaam naar toe? - alsof het maar een zinsbegoocheling was geweest, een droom waarvan alleen de zoete orchideeëengeur van deze savanna-vroegte nog overbleef bij mijn terugval in de werkelijkheid. Want even later kwam mijn vriend al opdagen.

Zijn vraag of ik goed geslapen had, liet ik onbeantwoord.

‘Ik heb je zuster daarnet gezien. Ipakpeu!’ zei ik opgetogen.

‘Heeft ze je het eten gebracht?’ Yokono vroeg het zonder enige verbazing in zijn stem.

‘Neen, ik zag haar alleen zoals je een hert 's morgens door de nevel in het bos voorbij ziet schieten.’

Mijn vriend lachte en zei vergoelijkend: ‘Ze is nog klein. Ze kent geen mensen uit de stad en is nog bang. Maar ze zal gauw aan je wennen.’

‘Zeg haar dat ik haar niet op zal eten,’ zei ik huichelachtig. Al haar liefelijkheid had ik in enkele seconden in mij opge-

nomen. Maar zou ik er ooit genoeg van krijgen? 'Ik schiet niet op zulke schuwe hertjes,' voegde ik eraan toe.

Later op de dag zag ik haar uit de verte naar ons kijken.

'Daar, daar is ze weer,' wees ik Yokono. Hij lachte, maar zei niets.

Wij trokken samen rond, de middag ging voorbij, er kwam een grijzig violette schaduw aan de oostkant van de hutten. Overal verwachtte ik nogmaals een glimp van Ipakpeu te zien, maar ze bleef schichtig. Tegen de avond, toen wij weer gehurkt zaten om het vuur, stond Yokono lui op en zei: 'Wacht even, ik ben zo terug.' Ik deelde sigaretten uit, en zwijgend zaten wij te roken, de ouderen en ik.

Uit de schemer kwam mijn vriend weerom, met aan de hand zijn zusje, dat niet tegenstribbelde, nu sluiers van de eerste duisternis haar werkelijk omhulden. Yokono wees haar de plaats waar ze moest gaan zitten: tussen hem en mij in.

'Wilde ze niet komen?' vroeg ik dom.

'Ze wilde wel, ze durfde niet.'

'Ze is mooi,' zei ik van ganser harte en met een goed motief haar met mijn niet alleen door schemering befloerste ogen aan te zien.

Het meisje keerde zich ditmaal niet af, maar bleef strak voor zich uit staren.

'Ze is nog jong,' sprak Yokono nogmaals, vergoelijkend.

De vader maakte ook een opmerking, die ik echter niet kon verstaan. Daarop vroeg weer mijn vriend, met wat meer nadruk dan gewoonlijk: 'Dus je vindt haar mooi?'

'En of!' ontviel het mij.

'Wil je haar dan hebben? Ze is van jou.'

Daar! Het einde van een droom. Hoe kón ik... Hoe kon ik hem bijbrengen dat ik het met mijn hele mannelijke wezen wilde, en toch niet kon, niet mocht. Dat zich een wereld, een civilisatie tegen dit, wat enkel schennis zou geweest zijn, even zinloos als onwrikbaar verzette. En moest dit alles worden

gezegd en besproken waar het meisje bij was - om het even of ze het verstond of niet? Ik heb nooit voor een heter vuur, een wredere plicht gestaan.

'Ik heb een vrouw, ginds in de stad,' zei ik lamlendig. 'Anders, niemand liever dan jouw zuster! Snap je 't, Ipakpeu?' Liefkozend liet ik mijn hand over haar bovenarm glijden, zelf te zeer sidderend om te kunnen merken of zij daarbij ook maar één beweging maakte. Neen, roerloos zat ze daar gehurkt, haar borst binnen het bereik van diezelfde strelende hand, haar haren die nu één met de duisternis waren, rond haar lief gezicht dat ik alleen nog raden kon.

'In de stad heb je een vrouw, maar niet hier,' klonk Yokono's stem me tegemoet, met onverbidde vriendelijkheid. 'Wil je geen vrouw hebben, wanneer je hier bent?'

Ik dacht aan Gijsje en zijn manier van doen met deze mensen, en antwoordde: 'Ik zal erover nadenken en het je later zeggen.' Waar had ik de juiste woorden zo snel kunnen vinden?

Maar in de paar dagen dat ik nog bij Yokono in zijn dorp bleef, was ik niet in staat hem het uitsluitel te geven, dat ik hem had toegezegd. Ik vermeed angstvallig het onderwerp, en ook hij kwam er niet meer op terug, zelfs niet nadat hij toch duidelijk moest hebben gemerkt, hoe mijn ogen Ipakpeu volgden als ze zich ergens vertoonde. En dit gebeurde steeds vaker. Het was alsof ze sinds de avond toen ze op bevel van haar broer tussen ons in gehurkt zat, iets van haar schuwheid had laten varen en mij was gaan aanvaarden als een wellicht vreemdsoortig, maar toch ongevaarlijk wezen.

Overdag bracht zij ons het eten, dat door de mannen afzonderlijk, tezamen met de honden en vóór de vrouwen gebruikt werd. En 's avonds voegde zij zich altijd zwijgend, maar met een vriendelijke glimlach in onze kring. Ik schaamde mij echter haar recht in de ogen aan te kijken, het altijd nog onuitgesproken antwoord aan Yokono brandend in mijn hart. Ik beken, dat dit hart meer drogredenen wist te bedenken dan mijn verstand vermocht te weerleggen.

Zo brak eindelijk de morgen aan, die bepaald was voor mijn vertrek. Mijn vriend zou mij op de terugweg begeleiden tot aan het naaste Creolendorp aan de rivier, waar ik gemakkelijk gelegenheid zou vinden om met eigen vervoermiddelen verder te komen tot in de stad. Het waren een paar prachtige dagen geweest in deze aartsvaderlijke omgeving, en ik had slechts stille, eenvoudige hartelijkheid ondervonden van Yokono's dorpsgenoten en in het bijzonder van zijn familie. Alles wat ik te missen had en wat voor hen bruikbaar kon zijn, liet ik bij hen achter, en zij aanvaardden het met dezelfde vanzelfsprekendheid als waarmee zij mij hadden doen delen in het zeer weinige dat zij zelf bezaten of in het bos wisten te bemachtigen.

Aan Ipakpeu gaf ik een klein schaartje dat ik nog had - welk een symbool! - en mijn scheerspiegel. Het was de minste straf die ik mij tegenover haar kon opleggen, met een stoppelbaard naar de stad en mijn gezin terug te keren; het spiegeltje kon voortaan beter haar lief gezicht weerkaatsen dan het mijne, dat zich te goed had leren aanpassen aan de uiterlijke onbewogenheid die ons een huichelachtige moraal oplegt bij al onze innerlijke stormen.

Ik zal die morgen van het weggaan nooit vergeten; hij is nog met dezelfde helderheid, dezelfde wilde geur, en helaas ook de onverflauwde melancholie van toen, in mijn herinnering aanwezig. Ik had mijn laatste geschenken uitgedeeld en Ipakpeu stond naast haar vader en moeder mij aan te zien met haar zachte, donkere dierenogen, waarin de gewaarwordingen onkennelijk bleven.

Toen zei de vader iets tegen Yokono, die nog bezig was zijn hakmes te slijpen voor de reis. Mijn vriend zag op en keek Ipakpeu aan. Ze knikte langzaam en er kwam alweer een vleugje van een glimlach om haar mond.

Yokono stond uit zijn gehurkte houding op, en terwijl hij zijn hand op mijn schouder legde, sprak hij: 'Mijn vader zegt,

dat hij het jammer vindt dat je weggaat, en dat je voortaan iemand van onze familie bent. Hij zegt, dat hij het treurig vindt dat je niets van jezelf bij ons achterlaat.'

'Vertel hem,' antwoordde ik, 'dat het ook mij verschrikkelijk spijt te moeten weggaan. Maar ik heb toch alles achtergelaten wat ik heb.'

Het was nauwelijks een kleine beweging van ongeduld die Yokono maakte, toen hij hernam: 'Mijn vader bedoelt, een kind van jezelf. Er is nog tijd. Waarom ga je niet met Ipakpeu in de hut in een hangmat liggen? Ze wil het ook graag. Dan blijft er misschien iemand van je bij ons achter, later, als al de maanden voorbij zijn. Daarginds is een gesloten hut. Blijf nog een dag.'

De vader knikte mij vriendelijk toe, alsof hij precies kon volgen wat Yokono zei, en Ipakpeu keek naar de grond, maar haar rechterhand opende zich en bewoog zich een weinig naar voren, zoals een kind iets aanbiedt.

Het spijt mij dat ik dit verhaal begonnen ben, want ik heb niet de minste lust het einde ervan te schrijven. Het feit alleen al dat ik hiervoor rond durf uitkomen, zal iedereen voldoende zeggen. Het heeft mij lang genoeg geobsedeerd - dit einde meer nog dan het begin - en alles valt gemakkelijk genoeg te raden, want ik ben niet anders dan iedere andere man. Ik zal het slot van de historie daarom maar verzwijgen en alleen vermelden dat ik geen dag meer de moed gehad heb naar mijn vriend Yokono en zijn dorp terug te gaan. Er is geen Indiaan van wie ik zoveel hou, en toch hoop ik hem nooit meer te ontmoeten.

II Wegbereiders

Sarasara

Als kinderen al kochten wij ze in kleine pakjes van groezelig stropapier, bij de Chinees op de hoek. Ze kostten maar een paar centen, die kleine, oranjekeurige garnaaltjes, in de zon gedroogd en hard geworden als een twijg; met hun zilte en toch aangename smaak, vischtig en toch duurzaam. Een van de weinige dingen die heel het volk gebruikt en die uit zee afkomstig zijn. Want eigenlijk zijn alle Surinamers naar het land toe gewend, continentaal van aard, van richting en van voeding die de aard voornamelijk bepaalt, omdat de mens nu eenmaal wordt wat hij eet.

De sarasara's hebben in ons volksdieet de functie om ons iets van de lang vergeten zee, de oceaan van onze duizendjarige afkomst weer in het bewustzijn en in het bloed terug te brengen. Al was het alleen maar om ons te herinneren aan de ook voor Suriname dagelijks geldende, maar daarom toch niet minder harde waarheid, dat de kleine visjes door de grotere opgevreten worden en de grotere door de allergrootste, en dat de Heer ons ter compensatie van dit alles de microben gaf.

Gelukkig dat je van die dingen niets afwist, toen je als kind met zoveel smaak een handvol sarasara at, en later, met de onnadenkendheid die mensen eigen is, gedachteloos kon toezien hoe die vrij onooglijke garnaaltjes door de rijst gestrooid of in de saus verwerkt werden.

Naar hun herkomst vroeg niemand, hier in dit land waar elke vraag naar herkomst van de dingen of de mensen aanstonds pijnlijke geschiedenissen en verlegenheid zowel bij vrager als bij ondervraagde oproept. Eet ze maar; wat doet het er ook toe waar zulke onbeduidende en zeker niet noodzakelijke swiet'

mofo (mondverzoeter, nog altijd zo geheten omdat al eeuwen her in Afrika het zoute als zeldzaam 'zoet' verorberd werd en kostbaar was) vandaan komt. Men kan zich niet het hoofd gaan breken over elke kleinigheid, en zeker niet over iets dat zo bijna waardeloos is als de sarasara.

Wel kom je later soms tot de ontdekking dat de heel gewone dingen alleen bestaan door moeizaam werk, veel opoffering of kostelijke vindingrijkheid. Dat het brood des ochtends enkel geurt omdat de bakker bakt als alle mensen slapen. Dat de vis wél duur betaald wordt als het stormt en onweert, en nu en dan een groot, hoog bos gerooid moet worden voor een klein cassaveveldje. Maar je blijft toch liever niet te lang bij zo iets stilstaan, al was het enkel maar uit vrees jezelf de geneugten van het leven - toch al schaars - met moedwil te bederven.

Pas wanneer een toeval je opeens voor een van de bronnen van die kleine, goede dingen van het leven plaatst en je laat zien hoe zelfs zij ter wereld komen met het leed en het vele barenswee waarmee al het ondermaanse schijnt te ontstaan, pas dan wordt het je even stil te moede en ga je nadenken en smaakt zelfs de kinderlijkste spijs niet meer zo goed.

Zo is het mij tenminste al bijna een halve eeuw geleden gegaan met onze sarasara. Ik wist niet dat ik hun oorsprong zou ontmoeten, toen ik op een vroege morgen met een drietal anderen erop uittrok, eerst over land naar een van de verste vestigingen aan de Saramacca-monding en toen per motorboot nog verder zeewaarts, waar zich de rivier in trotse majesteit verbreedt tot even machtige proporties als het gelend *parwa*-bos dat aan zijn verre oevers staat, van onderen opgestuwd door groen en nogmaals groen.

Diep en vol herinneringen liggen hier en daar nog kleine gapingen waar eens plantages waren. Caledonia, Concordia, vandaag niet meer dan namen en verlaten kampen, waar hetzelfde bos de bakstenen en de ijzeren delen overwoekerd

heeft en alleen verdwaalde jagers voor een korte poos de stilte van verval en van vervlogen dromen komen storen.

Aan de overkant lag een visserskamp, dat men Amandra noemt, maar waar niets van de zoetheid of de geurigheid te vinden scheen, die opgesloten liggen in een dergelijke naam. Wat bruine *pina*-hutten in een willekeurig uitgekapt klein hoekje van het oeverbos; een schaduwplekje onder de mangrove voor de boten, en iets dat op het begin leek van een kostgrond. Dat was alles. Kruimel moest het plekje heten; kruimel van het oerwoud afgebroken - niet 'Amandel'.

Verder stroomde met zijn brede watermassa de rivier. Het vluchten van de oevers in de verte tot smalle door het zonlicht ondergraven rafels en de rimpelingen van de waterhorizon vlak vóór ons, lieten meer nog dan het zachte deinen van de boot bemerken dat wij bij de zee gekomen waren. Zee die hier zich losmaakt uit een amalgaam van modder, zand en humus; zee in tweestrijd met een troebele suspensie, welke hier aan de kuststrook zich afzet tot vette banken of verborgen bodemrimpels, enkel te ontdekken door de branding die daar hevig en onstuimig uitraast, ook bij het kalmste weer.

Meestal gaat men dan linksom, trekt rond de Coppenamepunt een wijde boog, om zo weer in de andere rivier, de kalmere, te komen, waar ook een paar vissers hun kampen hebben, zoals ginder bij Amandra. Maar dat was niet onze weg, wij hielden juist op het oosten aan, waar maar zelden iemand komt en waar de Saramacca zelf haar eigen banken vormt langs de kust, een totaal verlaten, bar gedeelte van het land of liever van het oeverslijm, dat eeuwen her al door de reizigers die deze streek bezeilden, 'Guyana's Wilde Kust' werd genoemd.

En hoe terecht. De wildheid vindt men hier in veel gestalten, maar is bovenal heel ingehouden, hoogst verraderlijk, een valse ingetogen wildheid als van een bedorven maagd.

De diepten en de stromingen gaan kronkelend en wisselvallig, vlak langs plekken waar je zeker vastloopt. Waar de

eb je zuigt in modder, nauwelijks verborgen onder een dun laagje water. Waar opeens de golfslag, als het getij zich keert, de idylle van een gondelvaart doet omslaan in de rampspoed van een kleine storm. Een wildheid zeker, maar die toch niet de indruk geeft van eenzaamheid of van verlatenheid. Want tussen de open zee en het verre kustgroen op de vaste wal staat werk van mensenhanden, zonderling en bepaald kenmerkend voor dit kustgedeelte.

Her en der, in kleine groepjes, rijzen reeksen palissaden midden uit het water op: een zigzagvormig hekwerk van kaarsrechte staken, nog geen handbreed van elkander in de zeebodem gestoken en omspoeld door het troebel water. Een paar honderd meter verder weer zo'n hekwerk, soms een drietal bij elkaar en toch afzonderlijk. Ze omsluiten niets, ze staan er schijnbaar grillig.

Aan het verre eind van een van deze hekken dobbert klein en stil een zwarte vissersboot. Dat moet onze loods zijn, want je komt hier zonder loods niet verder als je landwaarts moet.

Waarheen?

Achter de staketsels is weer water, en daarachter schemert grijs en wit bespikkeld wat niet anders dan een modderbank kan zijn, een onafzienbaar, ontoegankelijk vlak, dat nu bij eb aan het licht gekomen is. Hoe is het mogelijk dat hier ergens mensen huizen? Nergens is meer een herbergzaam stukje land te zien.

De vissersboot, waarin twee slecht geklede, halfnaakte roeiers zitten, komt ons tegemoet. Ja, dit is de afgesproken plaats. Meneer kan niet naar binnen gaan, de motorboot loopt dadelijk vast. Maar meneer kan overstappen in de vissersboot; het water wordt dan straks wel hoog genoeg; de barkas kan dan volgen. Nu gaat het niet. Wij stappen dus moeiteloos over.

Op de bodem van het bootje liggen - onbedrieglijk is hun geur - wat verse sarasara, blank en gelatineachtig, sommige verdroogd en andere nog drijvend in het beetje kielwater dat

langs de bodem plast. Of ik ze rauw ook eet? De echte liefhebbers geven er heus de voorkeur aan, zoals het ongewone altijd voor de echte liefhebbers is... Maar hoe men dat wordt, blijft een eeuwig raadsel. Onze visser zelf eet in ieder geval de sarasara niet rauw; ongekookt liggen ze hem te zwaar op zijn maag, vindt hij, en dat moet al aardig zwaar zijn, want hij is een potige knaap, die de boot een stevig eind vooruit doet schieten, telkens als hij even aan zijn *pari* rukt.

Maar die staketsels om ons heen, overal in zee, waartoe dienen die in 's hemelsnaam? We varen nu vlak langs zo'n reeks van smalle stammen, dicht bezet met schelpdieren, maar waaraan verder niets bijzonders te zien is. Het zijn, vertellen de vissers, hun borstweringen tegen de haaien die op de garnalenfuiken afkomen en deze in een oogwenk aan flarden slaan. Maar die er lekker niet bij kunnen als de fuiken achter de palissaden zitten vastgemaakt. En daarom worden die ook zigzagsgewijze opgesteld; de haaien weten dan niet welke richting zij precies uit moeten om ze te bestormen of te omzeilen.

De list werkt, dat is het voornaamste. Maar deze bescherming van hun vangst vergt heel wat moeite van de vissers, die eerst de parwa-stammen in het bos moeten gaan kappen, ze dan hierheen versjouwen en stevig in de bodem steken, alvorens met hun fuiken te kunnen komen. En daar de goede plaatsen voor garnalen wisselen, staan er al heel wat van die hekken hier in zee, waarachter enkel nog een bleek stukje verleden voor anker ligt.

Intussen zijn wij midden in de modderplaat terechtgekomen, in een smalle, wortelachtig zich vertakkende vaargeul met nauwelijks één voet water. Bij elke beweging van de boot, elke plof van de pagaai, schieten haastig als torpedo's, als miniatuur-racebootjes de *koetai's* (vissen met uitpuilende ogen) van de ene oever naar de andere. Alsof het daar veiliger voor ze was, onsmakelijke, visgeworden padden die ze zijn. Maar buiten hen is alles rust hier, een bezonken en gezonde rust.

Zelfs de duizenden watervogels die aan weerszijden op de modderplaat staan, en minder schichtig dan de vissen blijken, hebben kennelijk geen zin in de koetai's. Ze staren voor zich uit of naar de lege verte.

Een vreemd voorwereldlijk paradijs is overigens dit, slechts enkele duimen uit het water opgepuilde, druilerig sepiagrijsze moddereiland, vochtig nog van zijn geregelde onderdompeling bij vloed, met hier en daar scherp afgebrokkelde en steile randen, ravijnachtig, en vol barsten waar de zonnehitte dieper doordrong. Een woestijn van kleverigheid, een gepolijste wereld, waar noch de aarde is gestold tot werkelijk vast land, noch vlietend en vrij water meer zijn rechten heeft, maar enkel zuigend, zijgend slijm bestaat, en daarom onbetwist domein alleen van wie zich hier uit deze chaos weet te reppen naar een reiner element, en vluchten kan uit de onzekerheid die terugkeert met elk getij.

Vandaar al die miljoenen vogels, snippen vooral, die als insecten hier zijn neergestreken, vluchtig en onaards, twee naar elkaar gebogen parabooltjes op een stokje, meer niet, en meetkundig onbewogen. Dominerend over hen, de lepelbekken, reigers, *sabakoes* en 'negerkoppen'. Meeuwen zwierend en beweeglijk, zakelijk een pelikaan die zijn diepe duikvlucht onderneemt. Wit en grijs gewemel overal. Daartussendoor de hoge en groteske stappen, al te preuts voor deze modderwereld, van de eiberachtigen. En fonkelend, aangrijpend mooi daartussenin de vlekken van kortpotige flamingo's, in hun karmozijnen, door de zon tot laaiend vlamrood opgezweept kleed. Een zorgeloze, door geen mensenhand, geen schot verstoorde wereld; heidens rein, hier waar de modder rein en onbezoedeld is.

Maar onze vaargeul door de modderplaat, die zich weer hier en daar verbreedt, brengt ons toch dicht bij het bos dat op de achtergrond de kust aangaf. We zijn hier kennelijk in de monding van een kreek geraakt, waar de modderplaat onmerk-

baar overgaat naar het mangrovebos, het waterige zwampland van de kust, en de kreekmond met een kleine bocht opeens de zee vaarwel zegt om het land in te snellen. Daar is ook eensklaps tussen het groen het zachte bruin te zien van hutten en van bladerdaken. Wij zijn werkelijk aangekomen in de Boromofokreek, waar de garnalenvissers wonen.

Het begon, zoals het in de grijze voortijd steevast begonnen is - met ruzie. 'Zo gij de linkerhand kiest, zo zal ik ter rechterhand gaan; en zo gij de rechterhand, zo zal ik ter linkerhand gaan.' Het staat al ergens vóór in Genesis.

Een van de vissers aan de Coppename kon het met de overigen niet vinden en trok weg, vast ver genoeg om onbereikbaar voor zijn vijanden te zijn. Dat was de aanvang van de Boromofokvestiging, een waagstuk, want het is voor vissers misschien wel te doen om er te komen, maar voor hen zo min als voor wie ook, gemakkelijk om daar te blijven.

Op de modderoever moest eerst een hoge steiger, hoog tot boven springvloedpeil en toch bereikbaar ook bij eb, worden gebouwd. Als enig materiaal: de bomen in het bos, hoger de kreek op. Honderden stammen van hoogstens een paar duim dik moesten aan elkaar gefabriceerd worden tot een groot platform, achter aan de zijkant flink verbreed en naar het water toe doorgebouwd, uitlopend in een landingsplaats met steile trap.

Boven dit platform van naast elkaar gelegde stammen moest er ruimte zijn voor het werk en voor de woning. Voor een droogplaats dus, een plaats om vis te roken, om de netten op te hangen en de fuiken die herstel vereisten, en dan nog een hut.

Het hele leven van wie daar woont, speelt zich óf op zee, óf op zo'n wankele steiger af. Men leeft daar op een eiland, een heel kleine en heel broze afgeslotenheid.

De eerste visser die hier kwam, moet het wel eenzaam en

onmenselijk zwaar gehad hebben. Zijn eenzaamheid moet hem veel waard geweest zijn. Vreemd genoeg worden zulke aartsvaderlijke pioniers gewoonlijk snel vergeten en blijft alleen de naam behouden van wie na hen de vruchten weet te plukken van het succes. Boromofoto echter is een plaats waar nog geen faam ontstaan is. Toen de eerste visser bleef waar hij gekomen was, en niet weer berouwvol en geslagen naar de Coppename terugkeerde zoals de anderen gehoopt en verwacht hadden, gingen sommigen hem opzoeken en zagen zij dat de garnalenvangst die deze ongenoemde er begonnen was, geen kleine baten afwierp. Andermans garnalen lijken altijd kreeften, is 't niet zo? Bovendien, de ene mens gunt aan de andere zelden het exclusieve vruchtgebruik van rust en rijkdom, hoe betrekkelijk ook.

'Heb je soms de zee gepacht, of deze kreek gekocht? Wij komen hier ook, wij die het aan de Coppename niet bepaald plezierig vinden.' Daarmee werd de vestiging wat uitgebreid, maar tevens ook de ruzie naar de Boromofoto overgebracht. En sindsdien heerst mevrouw Ruziesamen daar als ongekroonde koningin van deze barre en toch idyllisch mooie plaats.

Stelt u zich even voor: een groene kreekmond, met aan weerszijden ontoegankelijke oevers, weke modderstroken vóór het half verdrongen bos. Maar hier en daar opeens het steigerwerk, waarop de hutten tegen de achtergrond van hoog opschietend lover. Een klein dorp, geheel op palen, elk complex van een, twee hutten, heel afzonderlijk en ontoegankelijk over land, alleen van het water uit, per bootje te benaderen.

Toen - dat is al bijna vijf eeuwen geleden - de Spanjaarden in het Orinoco-mondingsgebied terechtkwamen, zagen zij net zulke huisjes en bouwsels in het water staan. Men ziet ze trouwens vandaag nog in het lagunengebied van Maracaibo en bij het meer dat naar die stad heet. Het herinnerde hen aan... Venetië, een plaats die echter meer áán het water dan erin gebouwd is, en ze noemden dit Amerikaanse, pas ont-

dekte land 'Klein Venetië' of Venezuela.

Zo zouden wij ook dit Boromfo-nederzettinkje naar een beroemder prototype kunnen omdopen, ware het niet dat zelfs een naam hier zulk een luxe is, dat daarvoor op de nauwe steigers waar onze vissers hun garnalen koken, drogen, pellen en verpakken, waar zij al hun werk doen en al hun tijd van rust verbeuzelen, volstrekt geen plaats is.

En wees voorzichtig bij het betreden van zo'n stammen-wrochtsel. De ladder waaraan men zich omhooghijst, is al even wankel als het bootje dat je hebt verlaten. Het getij dat hier een verschil van ettelijke meters vertoont, maakt dergelijke klimpartijen onvermijdelijk bij eb. En sta je eenmaal boven, dan voel je de hele steiger onder je voeten trillen, want de dunne stammen, die veerkrachtig kraken onder iedere stap, zijn heus niet al te hecht aaneengebonden. Elders zijn ze al oud genoeg om makkelijk te breken, en in elk geval een waarschuwing van de gastheer noodzakelijk te maken: 'Pas op, meneer, stap liever daar en daar.' Met erbij de verontschuldiging: 'Meneer is ook zo dik.'

In het eerste hutje, waar de enige vrouw van deze nederzetting woont met haar twee kinderen, was de ontvangst allervriendelijkst. Men had er grote stapels vis gezouten en 'gebarbakot' (gerookt) in een speciale hut, terzijde op de steiger. Zelfs een haaitje was erbij, dat zijn verdiende loon kwam halen en nu grijs en droog, gezouten en getweeëndeeld lag bij de rest. Maar de grootste rijkdom vormden toch de in drie heuveltjes opeengehoopte sarasara, die tevoren in hun eigen zeewater gekookt en daarmee dus doorpekeld waren, en die nu tot bijna houten hardheid moesten drogen in de felle zon. De hele lucht rook naar sarasara, maar de zeebries hield toch wel alle insecten verre, en het geheel maakte een propere, zelfs hygiënische indruk.

Op een andere plek, enkele honderden meters verder, verrasten wij de mannen die druk bezig waren de gedroogde

sarasara van hun hoornachtige bepantsering te ontdoen. Dat gaat nogal primitief. De garnalen worden op een hoop gelegd en met een flinke ronde knuppel, bij de vissers heel sportief een 'bat' genoemd, slaan zij er met hun volle kracht op los. De knuppelaar houdt het bat met beide handen vast en laat het dicht langs zijn eigen hoofd naar achteren zwiepen, voordat het op de ritselende garnalenhoop neerkomt. Het is een beweging als die van een dorser, traag en regelmatig, maar met grote kracht. Het stuift dan ook behoorlijk om de dorshoop heen, en omdat de dorsvloer ook hier van losse palen is en een paar meters boven de droge modderbedding staat, ziet men daaronder heel veel sarasara-meel liggen, waaraan zich later, 's nachts vooral, de vissen te goed komen doen. Vermoedelijk is het oneconomisch om zo te werken: het garnalenmeel dat zo verspild wordt, is als pluimveevoeder kostbaar en dus zeker voor nog veel meer; de sarasara zelf wordt bovendien door een dusdanige bewerking ál te klein geslagen, verliest in kruimelvorm veel van zijn ooglijkheid, en daardoor ook aan handelswaarde. Onze vissers zouden er iets beters op moeten bedenken, ofschoon voor machines hier geen plaats, en stellig ook geen geld zal zijn.

'Wat hebben jullie nodig? Waarmee kan men jullie een plezier doen?' vraagt iemand, nadat onze sigaretten reeds hun weg gevonden hebben bij de halfnaakte vissers, die blinken van het zweet en stil zijn van het bezoek.

Ze denken na, maar slechts één heeft een antwoord: 'Vissersgaren, dat is wat we het meest nodig hebben.'

'Medicijnen niet? Of andere dingen?'

'Vissersgaren,' houdt de man vol, en de anderen knikken stom hun bijval. 'Nergens in de wereld is er vissersgaren, tegenwoordig.'

Dan komt een fatale vraag. 'Wie is hier eigenlijk hoofdman? Wie handhaaft de orde en spreekt wanneer dat moet uit naam van allemaal? Hij? Of hij? Hij niet?'

O hopeloze wereld! Hoe moet van de grote naties en mogendheden ooit iets goeds terechtkomen, hoe moet er vrede en eendracht in de grote wereld zijn, wanneer zelfs hier in deze afgelegenheid, waar iedereen is aangewezen op zijn buurman, iedereen een lotgenoot en evenbeeld is, en niets van het krakeel, de ijverzucht en boosheid der bezitters doordringt, toch verdeeldheid heerst en wrok? Zelfs op deze plek, onvindbaar haast, een wijkplaats voor de armsten, de hardste zwoegers, waar niettemin een verre vreemde vrede om de hoge steigers en de bruine hutten hangt en met het zonlicht door de netten speelt die aan de overkant hangen te drogen - in een warme bries die luchtig, als in vogelvlucht, langs de kreek zwiert, maar nergens de harten van de mensen treft.

Dit is het, wat opeens onze ontdekking van een ordelijk maatschappijbegin in deze verre wildernis voor mij onzegbaar treurig maakt - alwéér een monument door de mensheid op haar eeuwenlange zwerftochten opgericht. Wij zijn een ras dat hopeloos mislukt is, en wij cultiveren de mislukking of omgeven haar met schijnschoon, zoals allerlei lieden perkjes planten rondom hun graven, of een rand van bloemen kweken om een modderpoel heen.

Terwijl de mannen traag maar wrokkig over al hun ruzies praten, kijk ik om mij heen. Achter de hutten, waarin haast geen huisraad, niets dan een paar oude kistjes en wat kookgerei: het ontoegankelijke bos, dat niets, volstrekt niets afstaat, enkel afweert. Voedsel moet, behalve vis dan, uit meer bewoonde streken meegebracht worden; voor zoet water moet men helemaal tot naar de Coesewijne, dat is over zee, de punt langs en een eind de Coppename op. Ofwel een uur of vier, vijf in de Saramacca... Feitelijk voor alles, behalve lucht - en vrijheid - en een kleine, harde kans om 'zich zijn leven te maken', zoals men hier zegt.

De man die hier het eerst kwam, is er mogelijk al niet meer. Hij kreeg gauw ruzie met de ongenoden die hem volgden.

En deze weer met wie hen achternagekomen zijn. De steigers staan soms niet meer dan een paar meter van elkaar, maar blijven onverbonden. Ieder woont op eigen burcht, voert zijn eigen staat en strijd, vaart in zijn eigen boot met eigen knecht. Precies zoals in vroeger tijd de ridders in de afgelegen grensgebieden, waar ook nooit een vreemde kwam en waar krakeel het mooie landschap de verstarring gaf van boze dromen.

Maar dit hier om mij heen heeft werkelijk niets dromerigs. Het is heel reëel, dit troebele water dat de vloed nu binnenbrengt en dat al hoger kabbelt aan de smalle steigerpalen die de dwarsgelegen vloeren en platformstammen ondersteunen. Talloze koetai's liggen beneden bij de modderoever op de visafval te loeren, vaal zoals het modderwater zelf, en met twee van hun viertal ogen puilend als kromgebogen koplampen, steeds boven water.

Rovers, zij, net als de grotere vissen die 's nachts, als alles stil is, bij de steigers afval komen schuimen en een leven maken als een oordeel, naar het zeggen van de vissers. Sluipend en voorzichtig, nooit luidruchtig echter onder aan de steiger, in verborgenheid, tussen de balken door met hun beweeglijk leven toch goed zichtbaar op de modder, zie je overdag talloze grote en kleine krabben. Uit hun holen in de schaduw gekropen, kriuwelend, onhandig en opeens toch vlug. Als manke jongens die ondanks hun krukken vreselijk hard leerden lopen.

De enige die hier volkomen levenloos en als verschijning ongeacht belandt, is de garnaal. Om wie toch alles is begonnen. Alleen zijn massa telt. Zoals het plankton in een walvismuil, verdwijnt hij hier met een ontelbare hoeveelheid in de Boromofo. Opgelepeld met de botenvol, die vanuit zee hier met hun lading aan de steigers komen. Vastgehouden door de kieuwen die de mensen uitzetten in het troebele water - fuiken achter de staketsels, goed beveiligd tegen de haaien.

Eerst wanneer de vloed flink hoog gestegen is, kan onze motor-

boot tot aan de nederzetting doorvaren. Nog achter de kreekbocht verborgen, kondigt hij zich aan met schelpgetoeter. Zijn mechanisch ploffen stoort op deze plaats, waar alleen de maatslag van het bat dat op de sarasara neerploft, ritme aan de dag geeft en de ruimte deelt. Maar nu zelfs is het veel te modderig, dan dat zo'n boot met diepgang tot langs zij de steiger kan komen. Wij moeten eerst in een korjaal, en vandaar uit weer in ons eigen schip.

Op het moment dat wij de wankel trap omlaag gaan klauteren, komt een van de mannen vriendelijk-verlegen aandragen met een waskom, tot de rand gevuld met sarasara - het gastgeschenk, het ouderwets Creoolse gastgeschenk, dat zelfs hier niet wordt vergeten, waar zo'n grote armoede en arbeidsnood de mensen opgejaagd heeft, ergens tegen de uiterste grenzen der bewoonbaarheid. Niet meer dan een kolonie menselijke krabben, om hun leven krieuwelend aan een steile modderwal.

Want wat verdienen ze, wat maken ze om van te leven, met al hun getob hier aan de ontoegankelijke kust? Per man drie, vier, vijf vaten sarasara in het jaar? Een paar ton droge vis? En daarvoor alles halen, water, groente, rijst en brood, al wat een mens hoognodig heeft. En daar nog iets van overhouden? Iets voor vrouw en kinderen die in de stad zijn, want het kroost moet toch naar school...

Ja ja, de vis wordt duur betaald - of liever: sarasara is een goedkoop volksvoedsel.

Van de steigers waar de boot nu langsploft, wordt ons de afscheidsgroet toegeroepen. Enkelen wuiven, terwijl dit palendorp naar achteren glijdt, als opgeslorpt door de kreek die het jaloers beschut.

Een dunne rookpluim van een visser die met barbakotten bezig is, stijgt in de verte op, verliest zich in de eindeloze, zondoorstraalde hemel. Het valt mij in, dat aan de Amazone ook zulke dorpen moeten zijn. Mijn Braziliaanse vriend Jorge Amado beschreef er een in een verhaal, in een verschrikkelijk

verhaal. Het vissersdorp was ook op dunne staken half boven de rivier gebouwd, de woningen zo armelijk als deze hier - we zijn tenslotte één volk, van de Orinoco tot de Amazone - maar de nederzetting ouder, afgetakeld. Tussen de staketsels glijdt 's avonds laat een man uit, in het water. Vanuit het huisje zien de kinderen zijn reddeloze ondergang, het bloedrood glinsteren van het maanbeschenen watervlak, en horen zij zijn rauwe kreten als hij levend opgevreten wordt door de *pirengs*, waarvan het wemelt onder al die huizen, in een dood die maar een paar minuten duurt...

Gelukkig dat tenminste dit de Boromofu bespaard blijft en geen 'piranhas', zoals ze in Brazilië heten, hier gevonden worden. Wel in de Saramacca, vlakbij... Altijd is er nog iets ergers te bedenken bij het erge dat ons treft; maar dat is een schrale troost.

De vissers laten ons gelukkig tijd noch lust tot zulk zwaarmoedig overwegen. Met ons mee vaart een korjaal waarin drie jonge snuiters, die de motorboot geënterd hebben en ons door 't gewirwar van de hekken bij de kreekuitgang in zee, door al de geulen in de modderbank, de weg zullen wijzen. Maar tevoren willen zij nog laten zien hoe men te werk gaat bij het vissen op de bank zelf, waar bij vloed ook waardevolle vis zich in de bodem boort, die evengoed door mensen als door al de watervogels te bemachtigen moet zijn.

Midden tussen hen in de korjaal liggen de instrumenten die men heeft bedacht om met die vogels, die met hun bevliesde poten of op hoge stelten heel het modderwad in bezit genomen hebben, althans op een korte jacht te kunnen wedijveren. Die dingen zien er simpel genoeg uit: sleden die door de jongens snel in elkaar gezet worden, een lange, lichtgebogen plank waarop een open bak in het midden. *Tokotoko-hasi*, modderpaard, noemen ze heel schilderachtig het gevaarte van een anderhalve tot twee meter lengte. En warempel, draven kunnen zij ermee zoals de beste jockey, ook al heeft het dier geen

benen. Het lijkt veeleer te drijven als een kwal, maar het komt tevens snel vooruit.

Dat gaat zo: wanneer de roeiboot zo dicht bij de modder is gekomen, dat men lastig verder kan, dan worden de modderpaarden overboord gezet, met de lange, platte kant beneden en het kistje boven. Daarop gaan de jongens ze achterna en leggen zich schrijlings, maar languit op het kistje, zó dat één been naar opzij wat uitsteekt. Met dat been zetten zij zich in de modder af, zoals de kinderen doen als ze op een autoped rijden, en zoals wij op het droge zouden doen, wanneer wij voorover konden liggen op zo'n autoped.

Ongelooflijk vlug schiet dan de slee over de modder voort, terwijl de jongens beide handen vrij hebben om rondom naar vis te grijpen.

Hebben zij alleen maar haast om weg te komen, dan gebruiken zij hun ene arm of beide armen als motoren, wieken daarmee in de modder net zoals men bij 't zwemmen met de crawlslag doet. Daar hun hoofd dicht bij het oppervlak rust waarop zij glijden, zien zij al wat zich in de buurt bevindt en doen zij aan beweeglijkheid maar weinig onder voor de huppelende watervogels. Alleen zijn zij in het nadeel door de onstuimigheid waarmee zij naderen. De watervogels zijn geruisloos, stil en plechtig als ze niet in nood zijn. Mensen leggen het tegen ze af, wij instinctarme stakkers...

'Ai, mi hasi tja mi boen,' mijn paard heeft goed zijn werk gedaan, zucht nog vol geestdrift een van de jongens wanneer zij bij hun bootje en zo naar onze barkas teruggekeerd zijn. Lachend, stoeiend, zijn zij hier in deze afgelegen wereld in hun element. Volwassenen straks, een nieuwe generatie sarasara-vissers, die in niets verschillen zal van de oude.

Werkelijk in niets? Als ze maar eerst ontdekken dat de wortel van heel de gebrekkigheid en ondoeltreffendheid van hun bedrijf schuilt in de tweedracht die hun kleine samenleving teistert. Die het werk bemoeilijkt en de avondlijke rust ver-

troebelt; die aan hun bestaan de fierheid en de diepere zin ontnemt.

Want ieder werkt om in zijn arbeid, hoe gevaarlijk, hoe vermoeiend ook, een zekere mate van geluk te vinden, identiek met een tevredenheid, een innerlijke rust, een stille overtuiging van de juistheid van hetgeen men doet. Maar door het ontbreken van saamhorigheid ontstaat in de naden der gemeenschap plaats genoeg voor zulke parasieten als de naijver, de wrok, de onverdraagzaamheid, voor wantrouwen en haat zelfs. Juist als elders, juist als in de grote wereld, tussen volksklassen, landen, werelddelen, gebeurt dat hier in deze primitieve samenleving. Helaas!

Van de kleine, harde, stukgebeukte garnalen die de vissers hebben meegegeven, laat ik er enkele spelen door mijn vingers. En ik proef ze. In de vezels van hun binnenste is zeegeur en de smaak van oceaan en bries. Een zilte zoetheid, iets van diepe bodems en van verre oorden.

Aanstands zijn wij weer in de bewoonde wereld, waar in elke, nog zo schamele winkel, zulke sarasara voor maar een paar centen zijn te krijgen. Niemand weet vanwaar ze komen, hoeveel moeite het gekost heeft ze te vangen en ze zo duurzaam te maken, dat men ze vervoeren kan naar verder afgelegen streken.

Even nietig als de sarasara zelf is het bestaan, is iedereen van deze vissers, ergens aan die kust verloren. Zout smaakt zulk een klein, hard, ding; zoals de zee en haar geheimenis, zoals de vissen en het oerslijm dezer aarde. Kleine sarasara... kleine wereld... arme, kleine mensheid.

Zoals ik u bij het begin zei: Sarasara is een kinderlijke lekkernij. Pas op - ze heeft een fijne, bittere nasmaak, als men heel goed oplet.

Nog geen halve eeuw later zijn het de Japanners die de garnalen en masse uit de wateren van de Wilde Kust komen vissen. Waar de Boromofa ligt, weet bijna niemand meer.

Vikingenvaart (Fragment van een klein heldendicht)

Zó is het mij verteld door een betrokkene, ik ben vergeten wie of waar het was, alleen dat het op een oktoberdag in 1959 moet zijn geweest. Zijn verslag luidde:

Midden in de wildernis, meer dan tien dagreizen ver van de bewoonde wereld, is een klein groepje mannen bezig een vliegveld aan te leggen. Wanneer het gereed zal zijn, wordt de reis naar de hoofdstad een peuleschilletje; maar zo ver zijn ze nog lang niet. Het veld is afgezet en opengekapt, al herkenbaar, maar nog niet bruikbaar. Het ligt op een kleine afstand van het arbeiderskamp aan de rivier, een schilderachtige oever van de Tapamahony, vlak bij de samenvloeiing met de Paloemeu, waarheen zich nog maar zelden een vreemdeling gewaagd heeft.

Het werk is voor een poos vertraagd, want twee boten zijn met hun bemanning weer naar het noorden vertrokken om levensmiddelen en brandstof - benzine voor de buitenboordmotoren - te halen. Dit 'even gaan halen' is een onderneming waarmee tien dagen en veel levensgevaar gemoeid zijn bij het op- en neertrekken van de vele hoge vallen in de rivier, de duizelingwekkende stroomversnellingen, de verborgen klippen in het stroomgebied en wat al niet.

Maar de mannen van het Paloemeu-kamp zijn niet ongeduldig. Hun dagtaak is afgelopen, het is vier uur. Een paar maken hun korjaal gereed om nog wat te gaan vissen voordat de nacht invalt. Daar horen ze vliegtuiggeronk - een inspectie uit de stad, denken ze, wanneer het toestel om het kamp heen cirkelt - en kijk, er komt een Indiaan aangelopen om te vertellen dat de 'opolani' een zak heeft neergegooid bij het vliegveldje-in-wording.

Allen snellen erheen. Een verrassing... Voorraad uit de stad wordt op de modernste wijze aangevoerd!

Binnen enkele ogenblikken is de verrassing echter in ontzetting verkeerd. Want het toestel verdwijnt te laag achter de hoge bomen van een eilandje in de rivier, en daar klinkt een doffe slag die niet te misduiden is. De kampleider en zijn assistent kijken elkaar een paar seconden verbijsterd aan, maar weten van dat ogenblik af precies wat hun te doen staat. Het is op zo'n moment dat de ware heldhaftigheid geboren wordt bij hen in wie de goede pioniersgeest en de ware mannenaard aanwezig is.

Ze rennen naar het kamp terug, terwijl zij luidkeels alle werkvolk roepen. In een oogwenk worden medicijnen, verbandmiddelen, dekens bij elkaar gegraaid en geladen in de twee korjalen, die zich daarnet nog vredig in het water lagen te spiegelen.

'Jullie die kant om het eiland heen, en wij deze kant,' beveelt de kampleider, en daar schieten al de beide korjalen weg, die zodoende het verongelukte vliegtuig niet kunnen missen, als het maar vanuit de rivier bereikbaar is.

Een uur later: de noodlottige zekerheid. Hun vermoeden is juist geweest. Half in het water, half op de stenen in de rivier ligt het vliegtuigwrak. Een van de boten is naar het kamp teruggegaan om hangmatten, veldbedden en kleren te halen voor de verongelukte vliegers, mannen die de kampleider en zijn assistent maar al te goed kennen. Ze rekenen met het bijna onmogelijke, dat hun haast nog zal baten... Maar tevergeefs.

In de vallende avond, zo eindeloos stil en vol geheimzinnigheid, zinkt hun bedrijvige berging weg tot de droevigste dienst die vrienden aan vrienden kunnen bewijzen: de oogleden sluiten van ogen die kort tevoren nog gretig naar beneden keken, en nu opwaarts gericht niets meer zien, nooit meer iets zullen zien...

Twee lijken worden in de grootste korjaal gelegd. En wat nu? Het is nacht; in de wildernis is het zo vroeg al diepe nacht. Het beraad is kort. Freker, de kampleider, is bijna niet in staat te spreken; de oudste van de twee omgekomen vliegers was een van zijn goede vrienden. Maar er moet een beslissing genomen worden, daar in de eenzaamheid, waar elke man niet méér betekent dan wat hij zelf waard is.

Stuger, de jonge assistent - hij is pas vierentwintig - heeft al een poos lang een hardnekkige gedachte: de lijken bergen betekent de lijken naar de bewoonde wereld terugbrengen, hoe dan ook. Daar waar ze horen, daar waar hun dierbaren zijn. Een onmogelijkheid, zó ver. Neen, het kan. Als de anderen willen, kan het. Maar de middelen zijn veel te weinig, er is bijna niets meer over in het kamp. Hij rekent: er zijn maar twee halve tanks met gasoline en maar twee buitenboordmotoren. Bijna nog erger, er is maar één pagaai en drie *koela*-stokken. Te weinig om twee lijken te vervoeren door al die verschrikkelijke *soela*'s. En het is nacht. Als je nu berekent, van hier... meer dan tweehonderd kilometer is het naar het Stoelmanseiland, de dichtstbijgelegen plaats die met een vliegtuig te bereiken is...

Er valt niet te berekenen. Als mijnheer Freker maar toestemming geeft en de Bosnegers willen. Ook dit laatste is een moeilijk punt. Welke Bosneger durft het aan, om midden in de nacht door de ene val na de andere te trekken? Zelfs overdag is dit levensgevaarlijk; 's nachts - met twee lijken bijeen in een boot... hoe zullen ze daartoe te bewegen zijn?

Maar hij heeft het in zijn hoofd gezet, hij twijfelt er niet aan of dit is de meest juiste beslissing die hij kan nemen. Een goede daad... en hij is zeven jaar lang Verkenner geweest; voor een goede daad moet alles wijken, zal alles opzij gaan.

In doffe berusting geeft meneer Freker toestemming. 'Als je denkt dat het gaat...'
Het vuur van Leo Stugers overtuiging doet het eerste wonder. Dertien Aukaners zijn bereid mee

te gaan, en tegen acht uur in de avond worden de korjalen geladen - voor wat een epische vikingenvaart in het oerwoud wordt. Vijfenvoertig uren achtereen.

De beide lijken, in dekens en hangmatten gewikkeld, worden op zachte bladeren gelegd, onder in de grote boot. Stuger blijft bij hen, met nog acht man die de korjaal door de soela's zullen halen. Hij zal dit toevertrouwde pand niet uit het oog verliezen, totdat hij het bezorgd heeft waar het moet worden afgeleverd.

De tweede boot, niet al te stevig, wordt met zes Aukaners bemand. Zij vormen de onontbeerlijke reserve bij deze meer dan hachelijke tocht.

Om half negen al gaan ze op weg, in de duisternis nagestaard door Freker, die alleen achterblijft met een orkaan van ijzingwekkende indrukken, die hij in zijn eentje zal moeten verwerken.

Twee buitenboordmotoren brullen door de nacht, die zich ondoordringbaar om hen heen sluit. Alleen het even glinsterende water wijst de weg.

De Koemaroe-soela wordt al spoedig bereikt, kort voorbij de plaats van het onheil, die ze niet zonder huivering voorbijvaren, daar waar het vliegtuigwrak moet liggen, roerloos in de nacht en reeds bedauwd. Het is ruim tweehonderd kilometer naar het einddoel, maar de afstand is niet in lengtematen uit te drukken, maar in vallen en stroomversnellingen. De mannen zwijgen, wetend wat hun te wachten staat. Ze hebben dit nog nooit in zo'n volslagen duisternis gedaan, geen van allen. Zwijgende oevers langs, duistere tabbetjes langs, totdat het gebrul van water in de verte het motorgeronk overstemt van de twee boten die dicht bij elkaar blijven. Moeten ze nu al binnengehaald, de motoren? Ziet de uitkijk, vóór op de plecht, werkelijk ieder gevaar dat plotseling voor hen opdoemt? Zullen er straks meer dan twee lijken zijn?

Allen kijken gespannen in de nacht. Geen woord wordt

gesproken, tenzij het strikt noodzakelijke. Zo komen ze de Maripa-soela door en bereiken ze een uur vóór middernacht Indjikondre, het Oayana-dorpje bij de Maboega-val. Juist op tijd, want nu is alle brandstof op, en wat kunnen twee boten beginnen met samen maar één pagaai en drie koela-stokken? Ze hebben nog geen kwart van de weg afgelegd, terwijl al het erge nog moet komen.

De Oayana familievader brengt redding. Hij kan tien pagaaien bijeenscharrelen en staat ze bereidwillig af. Nu kan meteen worden doorgevaren tot aan de Kodebakoe, de grootste val, een reeks vallen, die tezamen over een korte afstand dertien meter omlaag schieten, loeiend en wit oplichtend.

Hier moet alles worden uitgeladen, ook de lijken. Alles moet over rotsen en stenige oevers worden voortgedragen in het duister, terwijl de lege boten voorzichtig worden voortgesleept. Het duurt van middernacht tot vijf uur in de ochtend.

In het vroege licht besluiten de mannen bij de laatste val van Kodebakoe niet meer uit te laden, maar door te varen. Het licht geeft moed om bijna onmogelijke risico's te nemen.

Een stoot, een schreeuw. De kleine korjaal is tegen een klip opgelopen en stukgeslagen. Onbruikbaar geworden. Juist nu, vlak bij een van de felste vallen, de Indji-pitjin. Het is om te wanhopen. Stuger is echter niet uit het veld te slaan, en het lot is hem gunstig. Bij de Indji-pitjin vindt hij in de vroege ochtend vier blikken gasolinemengsel, door de Mijnbouwkundige Dienst daar opgeslagen. En hij vindt er nog iets even waardevols: een gezonken boot van dezelfde dienst, die daar een tijd geleden verloren was gegaan, maar nu door het lage water weer bereikbaar is geworden. Nu kunnen ze de stukgeslagen boot gerust achterlaten en een betere gebruiken voor de zes reservemannen, nadat ze de gezonken korjaal hebben uitgehoozd en opgeknapt.

Met dat al is het bij de Indji-pitjin moeizaam uitladen, slepen, weer inladen. Het is reeds tien uur wanneer de Alamandidon,

een van de ergste vallen, bereikt wordt. Alweer tijd verliezen met uitladen? Stuger is vol moed in het helle daglicht, en denkt er niet aan. Met touwen en handen worden de volle boten door de val omlaaggetrokken, waarna het eindje tot Kentifó snel genoeg wordt afgelegd, maar de Kentifó zelf te machtig blijkt om ook zomaar genomen te worden.

Het uitladen daar geeft meteen gelegenheid om een andere voorzorgsmaatregel te nemen: *paloeloe*-bladeren kappen, om hiermee een betere beschutting voor de kostbare vracht, daar onder het dekzeil van de grote korjaal, aan te brengen. Gevaar en moeite doen niets af aan de tedere zorg waarmee het toevertrouwde pand vervoerd wordt.

Het is precies middag, wanneer de twee boten bij de Papa-Grandafotoe aankomen. Hier is een weids complex van kale vallen, waarmee niet valt te spotten. Om over de Papa- en de Mama-Grandafotoe te trekken, duurt het opwaarts twee volle dagen. De vikingenploeg van Stuger maakt de terugweg in één uur! En dit ondanks het uit- en weer inladen bij beide vallen. Terwijl de kale hoge Teboe uit de verte toekijkt als een sombere schedel, troosteloos, als in een angstdroom. Een berg als een enorme grafterp!

Er wordt echter een godengeschenk gevonden, onder bij de Mama-Grandafotoe - vaten gasoline van de Mijnbouwkundige Dienst staan er opgeslagen, en daaruit kan nu voldoende voorraad worden getapt. Helaas blijkt te laat dat er water in een van de vaten moet zijn gekomen, want onderweg beginnen de motoren kuren te vertonen. Ook dat nog. En een van de motoren raakt defect. Het kost een uur, een kostbaar uur, voordat hij weer hersteld is, en juist nu staat Stuger meer dan ooit gespannen van ongeduld.

Het is al vijf uur in de namiddag, wanneer de Poen-soela bereikt wordt, waar de mannen doorheen trekken met alle lading aan boord. Alleen wie de Poen-soela uit eigen aanschouwing kent, beseft wat dit betekent, vooral bij lage waterstand in de droge tijd.

Wanneer de korjalen er na een uur eindelijk doorheen zijn, begint de nacht reeds te vallen, de tweede nacht onderweg, en noodgedwongen moeten de boten nu langzamer gaan, vanwege de talloze kleine soela's die elkaar hier opvolgen. Een uur vóór middernacht - de mannen zijn dan al meer dan zesentwintig uur onafgebroken onderweg - wordt Grinkasaba bereikt, maar niet voordat Stuger zijn moeilijkste uren van heel de tocht heeft doorleefd.

Want wanneer hij bij het invallen van de nacht de monding van de Pimba-kreek eenmaal voorbij gevaren is, beginnen de Aukaners die hij bij zich heeft te morren. Ze zijn vrijwillig meegegaan en hebben tot dusver hun uiterste best gedaan. Maar een tweede nacht met dezelfde gevaren en moeilijkheden, dat is hun teveel. Tegen negen uur 's avonds weigeren ze door te varen. Ze beleggen een *kroetoe*, en nu heeft Stuger niet alleen alle overredingskracht, maar vooral alle tact die hem zijn jeugdige jaren ter beschikking stellen, hard nodig om gedaan te krijgen dat de onderneming niet wordt opgegeven, en er zelfs niet wordt gewacht tot de volgende ochtend. Zijn slotsom: 'Jullie hebben je woord gegeven,' legt minder gewicht in de schaal dan het argument: 'Lanti heeft een kostbare opdracht aan jullie gegeven, het zal zwaar worden aangerekend als je niet doorzet.'

Kostbare uren gaan met geredekavel verloren, maar Stuger wint tenslotte het pleit, en ondanks het murmureren van enkele Aukaners wordt de tocht voortgezet. Wel volgen er noodgedwongen vier uren rust bij Grin-Kasaba, vanwaar de tocht dan om drie uur in de ochtend verder gaat.

Twee vallen worden overgetrokken met de lading aan boord, en tenslotte bereiken ze het zuidelijkste Bosnegerdorp, Granbori, om zeven uur 's ochtends. Daar - ongeveer halverwege in kilometerafstand - weer de nodige palavers met de Aukaner kapitein, en Stuger besluit om de vier onwilligste roeiers hier maar achter te laten (met alle levensmiddelen) ter wille van

de goede teamgeest die hij nog zo broodnodig heeft voor de tweede helft van de tocht.

Dit alles speelt zich af binnen een half uur, en dan zijn de twee korjalen, nu met tien levenden en twee doden aan boord, alweer onderweg, een wirwar van tabbetjes langs, een moeilijke val door, en verder in één ruk naar de monding van de Tosso-kreek en de nederzetting Tapatosso.

Op deze meetpost van het Brokopondo Bureau vinden de boten gelukkig nieuwe brandstof en ontmoeten ze - gezegend toeval! - een dokter met personeel van de Gezondheidsdienst. Stuger kan eindelijk met een medische autoriteit spreken, lucht geven aan zijn opgekropte binnenste en zijn vele twijfels uitspreken. Neen, hij heeft goed gehandeld en zijn kostbare lading goed verzorgd.

'Vaar maar zo vlug mogelijk door naar het Stoelmanseiland, zoals je van plan was,' is de raad die hij krijgt en dadelijk opvolgt.

Binnen een kwartier zijn de korjalen weer weg uit Tapatosso, en nu zijn zij al vóór de middag in Drietabbetje, bij de Granman. Deze heeft veel welwillende woorden, maar geen hulp en geen mensen beschikbaar. Stuger is niet uit het veld te slaan. Dan maar verder! In een half uur is hij weg met zijn getrouwen, die nu het einddoel naderbij weten en weer vol vuur zijn.

Er volgen heel wat soela's, waar uitgeladen en weer ingeladen moet worden, maar de val bij Poeketi nemen ze toch maar zo, vanwege de grote haast. En het lukt. Alles lukt, nu ze eenmaal ook de Gran-olo-vallen achter de rug hebben, met hun kwart kilometer lengte en hun vele gevaarlijke bochten.

Vier uur later, in de stralende namiddag, komen de boten aan bij Stoelmanseiland, waar niemand ze nog verwacht, omdat het eenvoudig 'onmogelijk' is zo snel deze tocht te maken. Er is dan nog geen vliegtuig om de doden af te halen, maar wel zijn er meneer Zaal van de Luchtvaart Maatschappij en dokter De Lisle. Aan hen wordt de kostbare lading overge-

dragen, en wanneer het vliegtuig dan toch om kwart over vijf aankomt, hebben allen de zekerheid dat het grootse werk niet alleen volbracht, maar zinvol geweest is, en dat moed, beleid en trouw een gedenkwaardige overwinning behaald hebben op de wildernis: een overwinning binnen twee etmalen na een nederlaag, een droevige nederlaag van de techniek. Omdat mensen meer kunnen dan motoren, wanneer ze méér trachten te zijn door hun hart, hun wil en hun verstand.

Diezelfde avond nog komen de doden in Paramaribo aan, Kappel en Fajks, die wij daags daarop begraven hebben.

Maar op Stoelmanseiland bleven Stuger en zijn tien Aukaners achter, mensen uit het Bosland en een jonge opzichter van de Mijnbouwkundige Dienst - een groepje mannen dat zonder slaap, met onvoldoende voeding, alleen wat koffie en thee onderweg, en maar één korte rust van een paar uren, iets deed wat niemand vóór hen gepresteerd heeft en niemand na hen ze zal nadoen. Met doorzetting en uit het eenvoudige plichtsbesef van een eenvoudige jongeman, aan het hoofd van een handjevol ongeletterde roeiers.

Hoe eenvoudig dit besef was, bleek aan het eind van het onopgesmukte verslag dat Stuger uitbracht, en dat zijn chef hier - veel te beknopt - heeft trachten weer te geven met zijn eigen bewoordingen. Want toen hij alles verteld had en alle vragen had beantwoord, stelde hij op zijn beurt een vraag: 'Zegt u me toch, meneer, als er iets met een van die lijken gebeurd was onderweg, wat zouden ze met me gedaan hebben, hier in de stad?'

Zijn chef heeft hem niet gezegd wat hij werkelijk dacht - dat heldhaftigheid niet afhangt van het bereikte resultaat - maar alleen dit: 'Wees blij dat jullie het hebben klaargespeeld, en laten we ieder een voorbeeld aan je nemen, Leo. Jij bent toch een oud-verkenner? Nu ben je een echte pionier, een volwassene. Heb je vannacht eindelijk geslapen?'

'Vannacht voor het eerst,' antwoordde Stuger. 'De dokter

heeft me een tabletje gegeven. Maar ik moet nog altijd denken aan die twee doden die ik uit het bos meegenomen heb voor hun familie thuis.'

Leo heeft zo goed beseft, dat wij allemaal één grote familie zijn; hij heeft het met de daad getoond. Moeten we hem niet allemaal hiervoor bedanken? Zijn les is er een, die Suriname best gebruiken kan, vandaag méér dan ooit. Eigenlijk iedereen, ook elders.

Pioniers, bedenk...

Het toeval, meer dan een vooropgezet bedoelen, bracht mij menigmaal in aanraking met mensen, die met ijver brede wegen banen voor dat wat wij ietwat weids het binnendaveren der beschaving noemen, liefst op plaatsen die sinds mensenheugenis zeer stil en ongerept geweest zijn. Vreemde kerels, met een ijzeren wil en fonkelende ogen.

De ene keer was het daar ergens midden in de Pyreneeën, in de kleine republiek Andorra, waar ik - zoals nog ten tijde van de Romeinen - dagelijks mijn vriend Roc Pallarès, de president der republiek, achter zijn ploeg zag lopen, als een wederopgestane Cincinnatus. Roc zei op een goede ochtend tegen mij: 'Je moet gaan kijken naar de nieuwe weg, die binnenkort de republiek verbinden zal met Frankrijk, en op die manier de wereld voor ons openlegt. De ingenieurs herken je aan hun hoge laarzen; vraag er een of hij je meeneemt naar de plek waar juist het laatste stuk wordt aangelegd.'

Het kostte weinig moeite een plaats te krijgen in het karretje van een van de ingenieurs, maar inspanning genoeg om daarmee omhoog te kruipen langs de steil zich windende, in steenrots uitgehouwen weg, een paar uur lang, tot op een punt waar de wegekundige mij aanried: 'Stap liever uit. Als er een ongeluk gebeurt, is het beter dat er iemand overblijft voor het navertellen. Ga maar voor; ik volg wel met de auto.'

Dampend, zuchtend, knarsend in al zijn gebinten kwam het karretje mij achterop, terwijl ik stapte over steengruis, wit bedekt met ochtendrijp, de ijle strakke blauwte tegemoet. Met aan mijn rechterhand het zachtere nevelblauw van diepe dalen, vol melodieuw geruis dat langs de steilte omhoogzong. Links

de ontblote rots, zo rauw als een gekorven vleesbonk; maar bij enkele spleetjes bloeiden toch al kleine toefjes gentiaan, en over alles hing een jonge, verse geur.

Ik kwam veel sneller dan de auto vooruit, onweerstaanbaar aangetrokken door de schoten die op verre afstand knalden, om dan als de lange donder van een onweer dat reeds is voorbijgetrokken, dalwaarts weg te ruisen. En daar, bij een nieuwe bocht die nieuwe, vage vergezichten opende, zag ik de hakkers en de gravers en de stampers bezig. Kalm aan, rustig, in de zelfverzekerde bedrijvigheid van grote werkers, die beseffen dat zij een gigantentaak vervullen tegen de onwil van veel eeuwen; die een laatste bres slaan in een continent, maar zeker weten dat geen sterveling hun arbeid ooit weer ongedaan maakt.

Weinig slechts in aantal waren zij. Maar op hun trekken lag iets onvermoeibaars, en hun schouders stonden stug. Ze groetten enkel met een oogopslag of een onduidelijk gebrom, en werkten voort als trage, onweerstaanbaar sterke dieren. Door hun natte hemden heen spande zich mammoetkracht.

De auto was gestopt, en nu ging de ingenieur mij voor, in een beweeglijke onverschilligheid tussen het werkvolk, met zijn zware laarzen op het ruwe steengruis dat eerbiedig knarste. Tot wij na een poos opnieuw belandden op een vaster wegdek, waar de grote stoomwals in een uitgehakte inham aan de bergwand beschutting had gezocht.

Toen wees hij voor zich uit - en zijn gebaar had plotseling een onverwachte breedheid, alsof hij een koninkrijk verdelen wou - terwijl hij zei: 'Daar heb je Frankrijk! Nog een week of wat, en karavanen auto's zul je hier zien klimmen, waar Napoleon zelfs, noch Charlemagne zijn soldaten durfde brengen.'

'En daarmee ligt klein Andorra open voor de wereld,' mijmerde ik.

'Roc wordt een rijk man, als men in zijn dorp casino's bouwt,'

bedacht de ingenieur. 'Ik zou er best zo iets willen beginnen, wanneer ik met pensioen ga.'

'Als u daarvoor wegen bouwt...' bracht ik wat sceptisch in het midden.

Met zijn rug gekeerd naar weg en dal, begon hij zachtjes met zijn vlakke hand op de behouwen rots te slaan en voor zich uit te prevelen: 'Er is een eeuwig tweegevecht tussen de mensen en de bergen. Kleine mens van luttele jaren, die zich meet met een gebergte van meer dan duizend eeuwen ouderdom, onmetelijk sterk en onafzienbaar groot. En, zie je, eindelijk is onze kans gekomen, zelfs waar pikhouwelen breken en de koevoet doorbuigt. Uit de vlakke komen wij met dynamiet en stoomwals, waarvoor de hardste bergwand wijkt, en voet na voet legt zich de weg, zo breed en vast en veilig als wij zelf verkiezen. Kent u een beroep dat mooier is? Ik niet.'

'De prijs betaalt Andorra, met zijn vrede, zijn bucolische verlatenheid,' zei ik, nog steeds mijn blik gevestigd op de sluimerende blauwe nevels in de diepte. Waar binnen enkele jaren casino's zouden prijken...

Maar de ingenieur sprak: 'Kom, we gaan terug. *Mijn* taak is enkel: wegen bouwen. Wat daarlangs komt, is de zorg van anderen. God mag ze wijsheid geven; ik ben maar een dommekracht.'

'In handen van een groot mysterie,' zei ik naast hem.

Op een andere keer gebeurde mij iets dergelijks; het was in Mexico. Ik kwam vanuit het noorden langs de weg die van Alaska tot de Argentijnse Pampa is ontworpen, maar nog slechts gedeeltelijk voltooid werd. Met een trotse naam heet hij: de Pan-American Highway. Hij kwam uit Oregon en Maryland en Texas, klom en daalde weer, dag in, dag uit, langs steden jong en nog onwennig in hun nieuwheid, als scholieren op de eerste schooldag, en langs oude dorpjes die nog verstijfd van hun verbazing staarden naar het vreemde dat voorbijschoot,

samenkrompen en in wildernissen vluchtten, zoals schuwe dieren of de oudjes doen wanneer een auto voorbijraast. Daarna bracht de weg ons in het bergland van Nieuw-Leon, verlaten land, noordoostelijk van de Sierra Madre, waar een mens zo zeldzaam is als hier bij ons een beer - alleen bewoond door wat onvindbare Indianen, die zich daar in de loop der eeuwen verschansten tegen de musketten van de Spaanse pioniers.

Ze waren heel lang veilig hier in deze streek, maar niet meer voor de hakkers van de weg, een jaar of wat geleden en vandaag, op al de etappes waar men eraan voortbouwt. Ergens midden in de staat Tamaulipas die zuidelijk van Nieuw-Leon ligt, toen wij eindeloze mijlen van de ene berghelling naar de andere waren voortgejakkerd en reeds lang het laatste menierood van een benzinepomp verlaten hadden - een van die schaarse oases voor de veelcilinderige kameel - kwam onverwachts een onvoltooid stuk weg ons voortgaan hinderen. Dichtbij, vlak beneden lag een dal vol groen, maar nauwelijks bereikbaar, daar de weg slechts een chaotisch lint van puin en grote brokken steen gebleven was, voor ezels amper te beklauteren, een rampzaligheid echter voor onze rubberbanden.

Toch viel niet te denken aan teruggaan. Ergens verder - maar hoe ver wist geen van ons - zou weer de weg berijdbaar zijn tot naar ons verre einddoel in de hoofdstad. Op de een of andere manier moesten wij de wagen door de gaping tussen beide goede wegen trachten heen te loodsen. Daarom stapte iedereen uit, op de bestuurder na, en gingen wij vast vooruit, al was het enkel om de weg voorlopig te verkennen en te zien waar uitkomst was.

Wij stonden spoedig in het dal, onder de hoge bomen, waar de bodem vruchtbaar scheen en waar wij achter hoge cactushagen zelfs wat hutten meenden te ontwaren, wel een goed eind van de weg af, die ook hier zo ruw bleef als voorheen, maar met hun krinkelende pluimpjes rook toch tekens dat er volk aanwezig was.

Wij vonden er wat Mexicaanse vrouwen, zoals altijd bezig met hun kokerij, en kippen liepen om de hutten heen. De eerste vrouw de beste die ik aansprak, gaf geen antwoord, maar riep iemand in de ruwe planken-hut, die - door de open deur was duidelijk zijn witte vorm te zien - zich moeizaam uit een hangmat oprichtte. Kennelijk was hij ziek, zoals hij steun zocht aan het hangmattouw en daarna aan de wand, totdat hij met zijn aarzelstap de dorpel had bereikt, waar hij zich aan de deurstijl vasthield. Met zijn grijsbestoppeld, bruingegroefd gezicht keek hij ons aan. Er was een kleine flonkering in zijn naar het daglicht half toegeknepen ogen, maar zijn hoofd neeg wat opzij.

‘Uw dienaar...’ sprak hij op een vraagtoon, met de hoffelijkheid die zelfs peones eigen is daarginds.

Wij vroegen naar de weg, hoe ver hij onvoltooid bleef, en wat de oorzaak was van deze plotselinge onderbreking.

Op dit laatste gaf hij het eerst een antwoord. Koorts! De hele ploeg van werkers aan de weg had koorts, al wekenlang. Vandaar de achterstand. De andere secties hadden meer geluk gehad. Dit stuk liep door vermaledijd gebied. De Indianen, ginds... Hij hief de ontblote arm die, benig en bezet met dikke aderen, wees naar verdere cactushagen.

‘Die daar hebben ons behekst,’ zei hij. ‘Met koorts en buikloop.’

De vrouw, in lompen, met haar ingevallen wangen en haar glimmend zwarte haren, keek ons aan en zei, zomaar tegen zichzelf: ‘Toeristen.’ Ze keek daarbij zoals eens Sara naar de engelen moet gekeken hebben - angstig en verheerlijkt.

‘Echte Indianen?’ vroeg ik.

‘Als de beesten,’ zei hij bitter.

‘Kunnen wij erheen?’

‘U kunt het. Maar u vindt er geen. Ze zijn beslist nu al gevlucht. Ze zien in elke vreemdeling de mannen die ze komen recrutereren voor het leger.’

‘Beesten,’ zei de vrouw weer voor zich uit.

‘Wij komen uit het Noorden,’ lichtte ik het tweetal in, ‘en wij doen niemand overlast.’

De man knikte. Er lag droefgeestige berusting om zijn mond, en met droefgeestig tegemoetkomen nam hij de sigaret en het vuur dat een van ons hem bood.

‘Ik had ze dolgraag willen zien, die Indianen,’ ging ik voort. ‘Wij zijn alleen gekomen om te kijken.’

Eerst liet hij een rookwolk spelen in zijn open mond, en scheen die daarna door te slikken, voordat hij sprak: ‘Dan had u een paar weken eerder moeten komen. Toen de weg net open was. Nog vóór de eerste autoriteiten hier verschenen. De Indianen waren toen niet schuw. In het begin niet. De eerste auto die hier aankwam, nog geen maand geleden, stopte ook daar, vlakbij. En de Indio's hadden van hun leven nog nooit zo iets gezien; ze liepen allemaal te hoop. De kinderen kwamen aangedragen met hun bloemen en met bundels gras voor de auto, in de mening dat hij voer vrat als een paard.’

‘De heidenen,’ mompelde de vrouw terzijde.

‘Wat heeft ze dan plotseling zo vreselijk schuw gemaakt?’ vroeg ik, onwillekeurig lachend.

‘De uniformen van al de soldaten die de gouverneur had meegenomen om de weg te inspecteren,’ antwoordde de man mistroostig, en terwijl hij zich weer vastklampte aan zijn deurstijl, ging hij voort: ‘Het liet ze denken dat de weg alleen maar aangelegd werd om zo de mannen gemakkelijk te kunnen inlijven bij het leger. Van toen af zijn ze met hun hekserij begonnen. Niemand van ons bleef gespaard. Kijk maar naar mij. Ze haten deze weg met duivelshaat.’

‘Ze hebben geen geloof en zijn vol duivelskunsten,’ vulde de vrouw weer aan.

‘Als het aan hun lag, stierven we hier allemaal.’

‘Gelukkig is de weg haast klaar,’ hernam de man, al starend, zonder acht op haar te slaan. ‘Hij komt nu toch in elk geval gereed.’

Ik zag er maar van af hem te bewijzen dat zijn bijgeloof in de Indiaanse toverkunst niet veel verschilde van hun kinderlijke onwetendheid, die hen zo gastvrij gras naar de auto's liet brengen. Waarom zou iets wat drinkt, niet mogen eten? Onze bestuurder was juist aangekomen en vroeg om een emmer water, om de radiator bij te vullen.

Met een handgebaar beduidde de arbeider in de deur zijn vrouw het gevraagde te geven, en enkele minuten later waren wij alweer vertrokken, nadat ik bij wijze van een kleine wederdienst de helft van de kininepillen die ik bij me op zak had, in 's mans handen had uitgestort. Waarvoor hij dankte met een hartelijkheid die duidelijk bewees dat hij best wist, van hoeveel dienst ze hem hier konden zijn.

Zowat een uur moesten wij nog te voet voortsukkelen, voordat wij weer het betere gedeelte van de weg bereikten, daar waar een kleine troep arbeiders bezig was en hun pneumatische stampers met ontzettend lawaai over de stenen lieten springen, om pas even op te houden toen de auto tot vlakbij genaderd was. Met bezwete, maar glundere gezichten keken zij ons aan bij hun gedwongen rust. Een enkeling ging zelfs even zitten op het karretje waarin vloeibare-lucht-cilinders lagen, die zoveel kracht bezorgden aan hun gereedschap. Bonkig stonden hun wat opgetrokken schouders, zoals heuvelhoeken tegen een verre achtergrond.

‘Nu kunt u weer opschieten,’ zei er een met vriendelijk begrip.

Ik had evenwel een hele tijd geen aandacht meer voor dat wat vóór ons lag, omdat mijn geest nog bleef verwijlen bij die plek waar wij zoëven hadden stilgestaan - een thans voorgoed verstoorde kom van groen tussen de bergen, waar geen maand geleden nog verloren mensen leefden, die een auto konden houden voor een centaur of wonderpaard. Hun soort zou altijd verder moeten vluchten, tot er nergens meer een wijkplaats voor hen overbleef en zij zich reddeloos moesten

overgeven aan de mannen der machines, aan de heersers van de gerecruteerde legerscharen.

Weer een derde maal bracht mijn zwerfzucht mij bij zulke pioniers. De ontmoeting was nog indrukwekkender, omdat de wildernis nog groter was, en de aangewende stootkracht heviger. Niets wat ik ontmoette in de binnenlanden van Guyana, in dat woekerende en genadeloze tropenland van Suriname, aan de oevers van onstuimige rivieren en in ondoordringbaar oerwoud, heeft mij zo getroffen als die half naakte neger, glimmend als een pas gepoetste autokap, zijn rieten dopje schuin op zijn gekroesde kop, zijn brede lippen lachend in onmetelijke trots, zijn grote handen zwaar op stuur en hefboom, en maar daverend, oorverdovend daverend, duim na duim vooruitgaand met zijn ontzagwekkend sterk metalen monster, dat hij speels bereed onder zijn afdak. In het middelpunt van alles wat ik daar beleefde, staat Ba-Joessoe, de jaloerse alleenheerser over de enige bulldozer, meer dan honderd kilometer in de omtrek. Hij en de bulldozer, die een zonderlinge eenheid vormden!

U kent dat nieuwste werktuig uit Amerika. Een tractor als een olifant, met aan de kop in plaats van twee ivoren tanden, meterslange messen, die vlak langs de grond gaan, alles maaien wat zij tegenkomen, alles ondersteboven gooien en terzijde duwen, zodat waar hun wielen wentelen, zo wijd als walsen maar getand met kammen als de kaken van griffioenen, er een kale, vlakke straat overblijft, die de wandelaar niet één obstakel biedt. De dikste struiken knaagt hij af als onkruid, en zelfs bomen, twintig, dertig jaren oud, velt hij met zijn messen in het hart, totdat zij tuimelen van hun eigen zwaarte. Met de zwerfkei spot hij, en aan stronkenwoekering van eeuwen haalt hij zijn metalen hart op.

Joessoe drukt slechts op zijn hefboom, en de lange messen grijpen aan en tillen, kreunen even maar, en smijten achteloos

weg, de chaos met zichzelf bedelvend. Als een slakkenspoor van meters breed, zo glad en effen ligt de baan die hij gevolgd heeft, daarachter.

Nu begrijpt u ook Ba-Joesses trots. De godendroom van eeuwen, die nog voortleeft in zijn gekerstend Bosnegerbrein, heeft plotseling de demiurgen van een verre oertijd in de eeuw van staal en olie herontdekt. En willig heeft de reus zich aan zijn soepele handen toevertrouwd. Binnen enkele weken kreeg Ba-Joessoe al zijn streken door en leerde hij zijn nukkigheid ontzien, begon hij hem te koesteren, te verzorgen en ook lief te krijgen als nog nooit een tropenmens een huisdier.

Soms spreekt hij hem toe, als een troetelkind, met lieve woordjes, aait zijn hand de remmen en de knoppen. Dan weer scheldt hij en bezweert hij zijn bulldozer, zou hij hem het liefst een spijker in zijn botten slaan, zoals zijn overgrootpapa het nog de houten goden aan de Goudkust deed; en heimelijk smijt hij hem bij het schaften zelfs iets van zijn eten toe - verstokte animist als hij gebleven is, ondanks het gouden kettinkje met een gezegende medaille om zijn natte nek.

Door het oerwoud dat, sinds mensen achter dieren aan de wildernis bezwierven, brede wegen getrotseerd heeft, baant Ba-Joessoe de eerste straat, die straks door anderen verhard wordt en voorgoed bevestigd, en die voert vanuit de wereld der beschaving, uit de wereld die bulldozers bouwt, naar hier, de onbegrensde, tot voor kort nog onaantastbare wildernis in het binnenste van een continent.

Waarvoor? Waarheen?

Ik heb Ba-Joessoe bij het vallen van de avond, toen hij zijn bulldozer weer teruggebracht had naar het primitieve boskamp, hem schoongemaakt en afgeschraapt en onder dekzeil toegestopt had om daarna zich uit te rekken in het stijgend nachtlied van de krekels, eens getracht te ondervragen. Maar wij spraken langs elkaar heen.

'Meneer weet waar de landmeter piketten heeft geslagen

in het bos. Daar moet de weg naar toe. Meneer die in Europa is geweest weet even goed als ik dat wegen zijn om auto's en tractoren kans te geven ergens vlug-vlug naar toe te gaan. Meneer zal beter weten dan wij mannen van het ruwe werk, waarom het eindelijk tijd is dat de rijkdom van dit land wordt afgetapt, net als de melk van een ontzaglijke hevea-boom. Het is de nieuwe tijd. Meneer moet me niets vragen om te spotten met mijn antwoord.' En zijn oogwit laat zien hoe hij terzijde gluurt naar de reeds in halfduister slapende bulldozer, die zijn enige begrip belichaamt en zijn enig antwoord bergt.

Met hem, met anderen die ook in die tijd daarheen gekomen zijn, heb ik het op het geruimde spoor van de bulldozer, achter zijn gedaver aan, vaak gehad over de zin van al dit pionierswerk. Niet met veel redematies, maar op lapidaire, zakelijke wijze, zoals past, daar waar men ver van elk comfort, bedreigd door wildernis en koorts en barre regens, optornt tegen concrete moeilijkheden, naar een welomschreven doel. Elk spreken over deze dingen zou hier kennelijk overbodig zijn geweest, als geen opvallende gebeurtenissen kleine twijfels hadden opgeroepen.

Zo bijvoorbeeld, toen van een nabije kreek waar zij hun bootjes hadden vastgelegd, een half dozijn Bosnegers, mannen, vrouwen en een knaap, op grote afstand van elkaar, hoog opgericht ondanks hun argwanend om zich heen kijken, ons werkkamp kwam bezoeken en de fiere bok die vooringing en de leiding had, ons na lang kijken vroeg: 'Wel - jullie maken hier een weg?'

'Ja.'

Zwijgen. En dan na een poos: 'Wel - jullie zijn erg ver van huis.'

'Zo is het.'

Weer langdurig zwijgen. Een gesprek met deze lieden heeft zijn eigen tempo.

Dan opeens weer: 'Wel - de buurt hier is niet jullie buurt.'

'De buurten zijn toch allemaal van God,' antwoordde onze

Creoolse ploegbaas wijs. 'En als wij hier een weg gaan maken, dient die weg voor iedereen.'

Vol twijfel keek de Bosneger hem aan. De zon schoot uit de bladeren gouden schilfers neer op de gestrekte naaktheid van zijn steenkoolzwart lijf.

'Wie werkt voor anderen?' vroeg hij aarzelend.

Waarop de ploegbaas zelfbewust en gretig: 'Wij!'

De onderhandelaar van de Bosnegers draaide zich om en keek zijn volgelingen aan. Maar geen van hen zei wat. Zij stonden als zes echo's van een donkere vraag tegen de groene boswand; hun vraag was des te klemmender, omdat ze niet uitgesproken werd. Daarop maakten ze langzaam rechtsomkeert maar gingen nu de weg op, die de bulldozer al opgeruimd had.

'Daar! Nieuwsgierig zoals altijd,' mijmerde de ploegbaas.

Na een uurtje kwamen ze echter terug en bleven toen, weer op een afstand van elkaar, in onze omgeving staan, klaarblijkelijk om de afgebroken conferentie te hervatten.

Ik zei: 't Is een mooie weg, nietwaar?'

Maar zonder hierop in te gaan, vroeg de eerste Bosneger, de enige die sprak, de ploegbaas: 'Is dat grote ding daar van jou?'

'Ja. Een geweldig ding, een moordding, vinden jullie niet?'

'Verkoop het me,' zei de Bosneger na een pauze met ernstige nadruk. 'Tegen hout.'

Aan onze kant een glimlach. Diepe ernst bij de zwarten.

'Waarom? Wat zou je ermee doen?' vroeg onze ploegbaas lachend.

Alweer zwijgen.

'Waarvoor?' drong de ploegbaas aan.

Langzaam, maar volstrekt niet weifelend kwam het antwoord: 'Om een weg te maken, dwars door jullie stad, dwars door de huizen en de markt, tot naar het nieuwe bos, waar wij in vrede zullen mogen wonen.'

Alsjeblieft!

De ploegbaas trok een ernstig gezicht. 'Als de gouverneur je zou horen,' zei hij, 'de blanke heren van het bestuur, dan ging je achter slot en grendel. Schaam je!'

Maar de ander hief zijn armen verontwaardigd op en pleitte, half naar ons en half naar de zijnen toegekeerd: 'Ik wilde die machine toch niet stelen? Ik heb duidelijk gezegd: Verkoop hem!'

En gekwetst door wat hij als een onrechtmatig dreigement opvatte, ging hij, op de voet gevolgd door zijn gezelschap, terug naar waar hun boten lagen.

'Stel je voor!' zei Ba-Joessoe 's avonds, toen hij van het voorval hoorde. 'Ik heb ze zien staan. Ze waren nog te bang om in de buurt van mijn machien te komen. Dachten zeker dat hij ze met huid en haar verslinden zou!'

'Nergens is meer niemandsland,' meende ik. 'Ze hebben misschien wel gelijk - van hun kant.'

Maar de meesten vonden dat het tijd werd paal en perk te stellen aan de al te lang gedulde vrijgevochtenheid van deze kerels, die nog altijd jaarlijks schatting van de overheid ontvingen - een herinnering uit de tijd dat zij plantages overvielen en verbrandden.

'Als de weg maar eenmaal klaar is, krijgen wij ze heus wel klein,' zei de ambtenaar van Openbare Werken, die ons later opzocht voor inspectie. 'In een paar jaar is het voor ze afgelopen.'

Hij was ook degene die mij meenam naar een Indianendorp, niet ver van daar, een uurtje varen door de kreek en dan zowat een half uur lopen langs een bospad, dat eigenlijk veel te smal was om zelfs een pad te mogen heten. Dorp is ook teveel gezegd voor nauwelijks een tiental verspreide hutten onder palmen, achter struikgewas verborgen. Bruine bladerdaken zonder zijwand, voor en achter open, daarin leefden de families van die korte, gedrongen mensen die, tot rust gekomen na een eindeloze zwerftocht, hier hun misschien laatste woning

hadden opgeslagen, om voorgoed te eindigen, in hoogstens nog één generatie uit te sterven.

De gelatenheid van hun verstrakte en ernstig afgeplatte gezichten, waarin de grote donkere ogen schuw, steeds langs je heen de verte in keken, gaf een sfeer van stille, hopeloze treurigheid aan alles rondom. En dat waren de gezonden, die naar buiten kwamen: een paar mannen en wat kinderen met kogelrond gezwollen buikjes. In de hutten zaten meestal oude, afgeleefde vrouwen, onverstoort aan hun werk, haast zonder opzien bij ons naderen. Overal zag ik ook minstens een, en soms wel drie hangmatten, waarin zieken lagen, roerloos, met gesloten ogen, als bereid om desgewenst meteen te sterven.

Iemand bracht ons naar de hoofdman, die hier kapitein genoemd wordt, en die ons al scheen op te wachten. Hij droeg een blauwe schutterspet - teken van zijn waardigheid - die hem niet eens belachelijk stond, zo onwaarschijnlijk stak ze af bij het vaalbruin van zijn borst en buik en bij het plechtige gezicht waarmee hij ons begroette.

‘Jullie zijn vanwaar?’ vroeg hij.

‘Wij zijn degenen die de weg benedenwaarts langs de kreek aan het maken zijn,’ antwoordde de ambtenaar.

‘We hebben het gezien.’

Er klonk noch verbazing of sympathie, noch afkeer in zijn stem. Slechts eindeloze lijdzaamheid. En ik dacht: de Indianen zien hier alles, weten zwijgend alles, maar *wij* zien hen nooit, tenzij ze het ons toestaan.

‘Ja, het wordt een goede weg,’ verklaarde mijn begeleider. ‘Ik merk dat hier heel wat zieken zijn. Nu, langs die nieuwe weg zullen de dokters makkelijk deze kant uit kunnen komen. Wanneer jullie eens wat dichterbij die weg gaan wonen, zal dat ook veel helpen. Alles wat je nodig hebt, de medicijnen, de geweren, het gereedschap, zal dan makkelijker bij je komen. Dat zou goed zijn.’

‘Misschien,’ sprak de hoofdman.

‘Ongetwijfeld,’ hield de ambtenaar vol. Daarop ging hij, eensklaps praktisch, voort: ‘Wij hebben dorst, kapitein. Verkoop ons een paar kokosnoten.’

De hoofdman keek naar boven, om zich heen. Alsof vlak bij ons al vele kokoskruinen hingen. ‘Kokosnoten...’ klonk de echo van zijn stem.

‘Die zijn er toch?’

‘Jawel... maar...’

‘Geef ze dan. Hier heb je geld.’ De ambtenaar greep naar wat muntjes in zijn zak, maar zijn gerinkel overwon de weifeling van de Indiaan toch niet.

‘Het kan niet,’ zei de hoofdman vlak.

‘Waarom niet?’

‘Er is niemand om ze af te plukken. Alle jongemannen zijn vertrokken. En de kinderen zijn ziek. Ik zelf ben stijf van reumatiek.’

Hij zei het effen, zonder merkbare onwil, maar ook zonder overtuigingskracht. In een supreme onverschilligheid voor wat dan ook.

‘Ik schoot ze eraf, als ik mijn geweer hier had gehad,’ zei de ambtenaar tegen mij. ‘We zullen het nu zonder moeten stellen. Jammer voor mijn meesterlijke dorst.’

Hij liet zijn blikken monsterend door de kapiteinshut gaan, om te onderzoeken of daar toch kokosnoten lagen. Het was daar even armelijk als in alle andere hutten. Toen riep hij met een vlag van bittere humor tegen de Indiaan: ‘Wanneer de weg klaar is, stuur ik je een hele vrachtauto vol kokosnoten. Uit de stad. Het wemelt daar van de plukkers. En ook medicijnen voor je zieken, hoor.’

‘Misschien,’ zei de hoofdman weer, met zijn eentonig vlakke stem.

Bij het afscheid waren geen van de overige mannen, noch de kinderen meer te zien. Wij spraken lang over hun ongelukkig voortbestaan, toen wij weer in ons bootje zaten en de kreek af voeren.

'Ze weten zelf niet dat de weg hun leven redt,' zei de ambtenaar. 'Een ander soort was zich al lang komen melden om mee aan te pakken, en alvast te profiteren en wat te verdienen. Deze mensen niet. Ze blijven liever sterven waar ze zijn, zoals ze zijn.'

'Ze zijn te ziek,' bracht ik in het midden, 'Veel te ziek, die laatste kinderen van een volk dat eens dit halve werelddeel beheerste, dapper was en ondernemend, sterk en wild. Bedenk eens, van de Amazone tot naar Haïti en Sint Maarten zijn ze uitgezworven; dat is verder dan van de Oeral tot naar Engeland en Spanje. Heer en meester waren ze, aan alle kanten. En vandaag... Ze moesten maar in vrede kunnen sterven. Onze wegen komen veel te laat voor hen. Ba-Joessoes bulldozer had misschien honderd jaren vroeger iets voor deze stakkers kunnen doen, maar nu niet meer. Je weg dient enkel voor de kinderen van de toekomst - misschien, laat ons hopen - maar beslist niet voor die arme achterblijvers uit een ver verleden, beste ambtenaar. Ze zijn voorgoed tot rust gekomen, tot de rust des doods.'

'Is dit soms niet je reinste defaitisme?' riep mijn begeleider uit. Maar zijn zelfverzekerde gezicht vertelde mij dat hij niets afwist van de ontzaglijk grootse pan-amerikaanse weg, het trotse pionierswerk dat dit restje Indianen door de eeuwen vóór Columbus, door de wildernissen na de komst der blanken, eindelijk had verdreven om te zwerven tot naar hier - het eindpunt van een lange nederlaag. Als naar een leger in het bos, dat zieke dieren zoeken om in vrede te kunnen sterven.

In het werkkamp teruggekeerd, 's avonds toen de grote stilte vol geluiden uit het oerwoud ons weer ingesloten had, bleef ik hun schimmen vóór me zien: ginds Indianen, eindeloos geduldig bij elkaar gehurkt; daar, opgericht en nog rebels een troep Bosnegers, in beraad, met in de lange intervallen stilte tussen gewiekste vragen; in de verte het ratelen van bulldozers en het grommend overvliegen van de vliegmachines, machten

die hen weldra zullen overwinnen en voor altijd temmen. En hier vlakbij, tastbaar dicht bij mij, de pioniers van goed en kwaad, beschaving, knechtschap, onrust, kunst, cultuur: de ploegbaas en Ba-Joessoe met zijn bulldozer, en de ambtenaar, en ik... geen pionier helaas...

Want om een weg te banen, dwars door bergen, door de stilten en de vredigheid van de dalen, door het oerwoud en het eeuwige ritme van de wildernis, moest je vooral niet te veel denken of niet al te bekommerd zijn om het waarvoor of waarheen, noch om het straks, maar enkel doen, doen, handelen, met alle zorg uitsluitend op vandaag gericht en op een korte, afgemeten taak.

Zo loopt er tussen alle mensen een merkwaardig strakke scheidslijn. Aan de ene kant de dromers en de filosofen, twijfelaars aan morgen en terugblikkers; en aan de andere kant de daden-kerels, die in het doen de zin en de bekroning vinden van hun aards bestaan. Ik durf niet te zeggen wie van beiden beter is of wijzer; ieder twijfelt aan de deugdelijkheid van de eigen soort, maar ook wel aan die van de andere. Aan beide kanten zal hetgeen de tijd brengt wel noodzakelijk zijn: het mediteren evenzeer als het pionieren, en het blijven staan zo goed als het vooruitdringen. De hemel geve slechts dat de een niet achter raakt en de ander niet zijn nek breekt in onstuimigheid.

Voltage

In de jonge morgen braken wij op. Welgemoed, omdat wij met vrij grote zekerheid wisten dat dit de laatste etappe was. Misschien dat wij Janus en zijn mensen al vroeg in de namiddag zouden bereiken, misschien pas later, maar hoe dan ook, wij zouden eindelijk te zien krijgen wat zij in al die weken hadden uitgevoerd. En onderweg hadden wij al menigmaal tegen elkaar gezegd dat dat beslist zou meevallen, want Janus had een naam op te houden, en dat hij zijn mannetje kon staan, had hij al bij menige gelegenheid bewezen.

Zo'n ochtendwandeling door de savanna belooft echter altijd meer dan de werkelijkheid biedt. In de fijne nevel die over alles hangt, is het opkomende zonlicht nog een aanvullig gespeel van goudrode kleurenvegen rondom een verdoezelde vermiljoene bal, koesterende spatels die door de frisheid roeren van een nog niet begonnen dag.

Het hoge gras is nat en blinkt van ontelbare dauwdruppels. Verlokkend is dat feestelijke vergezicht. Maar al lopend beginnen je broekspijpen of je kniekousen of wat je aangetrokken mag hebben rondom je benen, kletsnat te worden van al die vochtigheid aan de blad- en stengelranden; de halmen zwiepen je zwaarder dan anders tegemoet, en nattigheid begint je in de al warmer wordende dag in het gezicht te prikkelen, als bij een fijne lauwe motregen. Het gaan wordt op die manier vermoeiend, en je komt bedrogen uit. Savanna-morgens zijn al om een uur of acht broeierig, niet om te harden. De klamheid gaat meteen over in bezweet-zijn, en tegen dat de zon alle nevels heeft opgeslorpt, loopt de transpiratie je tappelings langs het gezicht en kijkt een ieder alweer uit naar een groepje palmen

dat beschutting biedt, om daar een poosje uit te blazen.

Dan gaat het weer verder, nu in de schroeïende hitte: het gewone liedje van in de tropen te moeten sjouwen. Het middageten smaakt je niet, schaduw of geen schaduw, zo bekaf ben je, met maar één verlangen: een beetje te kunnen slapen. En pas dan op! Geef je toe aan die middagloomheid en maak je van het klassieke uurtje er twee of drie, zoals je zo vreselijk graag zou willen, dan is de dag meteen om en eigenlijk verpest, ook al tracht je in de avond er nog iets van in te halen. Het is in de avond dat je zo makkelijk verkeerd gaat en je met kilometers om je heen smijt in de wildernis, alsof het nauwelijks moeite kost. Om daags daarop te ontdekken dat je nutteloos werk gedaan hebt, omwegen gegaan bent, en beter had kunnen blijven waar je gisteren was toen de avond viel.

Niettemin maakt het een onderscheid, wanneer je weet dat aan de savanna, of ze nu mooi is of lelijk, weldra een eind komt na al die langdurige marsen, en de boszone weer begint, waar Janus bezig moet zijn, als hij tenminste geen onverwachte tegenslag heeft gehad. En wat dan nog? Hij was er de man niet naar om zich zo licht uit het veld te laten slaan.

Gauw genoeg legden we zo onze morgenetappe af; puffend en hijgend besloten wij na het eten van het dagelijkse dutje af te zien, hoe prettig het ook mocht zijn in dat beetje koelte dat de troep heesters, met wat hogere bomen daartussen, ons gaf. Het dichter worden van al die hier en daar verspreide bosjes, hun vaker voorkomen dan eerst, ja, heel die tevoren onmerkbare, maar nu toch wel duidelijke verandering in de vegetatie wees erop, dat het bosland niet ver meer kon zijn. En deze wetenschap gaf ons nieuwe kracht. Eenmaal bij het kampement van de aanleg gekomen, zouden wij onze schade ruimschoots inhalen, en als alles klopte, ons zelfs kunnen verheugen in het genot van elektrisch licht, radiomuziek en de berichten over het wereldnieuws, telefonades met de Centrale en wat al niet meer. Dan was plotseling de afstand tot de

bewoonde wereld niet zo groot meer.

Elektriciteit in de wildernis! Beseft de mensheid eigenlijk wel wat dat betekent? Het aanschijn der aarde verandert erdoor; culturen die duizend en meer jaren uiteenliggen, worden met bliksemsnelheid bijeengebracht, een nieuwe vonk slaat op uit dat contact: de welvaart van een tot dusver onontgonnen, onbewoonbare landstreek. Wanneer de aanleg eenmaal tot over de savanna gevorderd zou zijn en de witte paardekrachten van het station in de bovenlanden tot hier zouden zijn overgebracht langs de aluminium lijnen die Janus bezig was van mast tot mast te spannen, dan zouden hier fabrieken verrijzen, grootse ondernemingen, gigantische smelterijen misschien, en juist zoals je die stroom uit de kabels transformeert in nuttige energie, juist zo wordt dan de wildernis getransformeerd in welvaart en beschaving. O, er zit idealisme genoeg in ons nuchter vak. Als je er maar gevoel voor hebt en even je gedachten laat dóórwerken.

Maar voordat men zover is, voordat de wereld deze dingen als vanzelfsprekendheden aanvaardt, wat een werk er verzet moet worden, welk verbruik aan menselijke energie daarvoor nodig is, dat beseft geen buitenstaander! Ze bewonderen het resultaat, maar wat weten ze af van de arbeid? Lieden als Janus, die er al de nodige jaren in Afrika en Australië op hadden zitten voordat ze hierheen kwamen, *old-timers* die zo'n karweitje van het begin af meemaakten, die zouden er het een en ander van kunnen vertellen, waar de leek misschien paf van zou staan. Verrassingen en teleurstellingen, naast een enkele meevaller. Ofschoon - het hele leven is zo; dit is geen monopolie van de elektrotechniek.

Om op mijn verhaal terug te komen, tegen een uur of vier hadden we de bosrand bereikt en moesten we nu nog zoeken naar de uitgang van het tracé, dat al een hele tijd terug was opengekapt om de masten te kunnen plaatsen en de leidingen vrij te kunnen ophangen. Ook dat was niet meegevallen op

al die plekken waar het woud hoog stond en soms kanjers van knapen juist op de rechte lijn stonden, die we op kantoor zo zorgeloos over de topografische kaart getrokken hadden.

Leve de kaarten! Al zijn ze nog zo goed, ze geven bij ons alles aan behalve de woudreuzen. Daar mag je naar raden en je mag ze tegenkomen bij wijze van verrassing, maar neem van mij aan, dat zo'n tracé van een tien meters breedte openslaan door een tropenbos geen kleinigheid is, zelfs niet met behulp van de zwaarste machines.

Ik was er al eens geweest, destijds, tegen het einde van dat eerste karwei, en kende de plaats dus enigszins. Daarom vond ik het tracé-begin binnen een half uur. Janus was trouwens zo slim geweest daar een lange stok met een wimpel eraan te laten neerzetten, bij wijze van herkenningsteken. Hij was altijd vindingrijk genoeg, zowel in kleinigheden als soms in grotere technische oplossingen. In alle opzichten een bruikbare kerel voor dit soort werk, een ingenieur uit duizenden, al moest je er vooral niet aan beginnen hem ergens achter een bureau neer te zetten. Man van de praktijk was hij, man van de wildernis en van de *tough job*. Een pionier.

Toen we eenmaal zo ver waren, steeg de spanning. Hoever zou hij gekomen zijn? Ofschoon zijn rapporten - niet meer dan haastig neergekrabbelde kattebelletjes - geregeld naar de stad werden doorgestuurd, hadden we de laatste veertien dagen eigenlijk niets meer van hem gehoord, maar alleen zelf kunnen uitrekenen dat hij - tegenslag niet meegeteld - zo ongeveer tot vlak bij de savanna moest zijn gevorderd. Het was daarom dat de Directie ons erop afgestuurd had, om eens poolshoogte te nemen en het laatste lijngedeelte te inspecteren tot het punt waar nog geen controle mogelijk was. Ook zo'n Directie wordt niet zuinig opgejut door geldschietters en banken. Buitenstaanders zijn steeds ongeduldig.

Maar mij verwonderde het niet dat wij toch nog een kilometer of vier over die rechte bosweg hadden te gaan, voordat wij

in de verte de eerste mast, al driekwart voltooid naar het scheen, tegen het wigje lucht tussen de hoge bomen ontdekten.

Aan weerszijden stond het oerwoud. Maagdelijk bos, waarvan geen sterveling veel afwist en waar alleen maar ongedierte huist, in deze streken interessant genoeg, maar tenslotte toch een verschrikking. Een van de werklui was hier 's nachts in zijn slaap al eens door een jaguar besnuffeld. Hij was er wakker van geworden en had van schrik natuurlijk met zijn arm het ondier van zich afgeslagen. Het gevolg: een jaap over die arm, voordat het beest de donkerte in sprong; een jaap van twintig centimeter, waar hij aan bezweken zou zijn, als Janus er niet dadelijk bij geweest was en de jaguar de jaguar gelaten had. Die heeft hij, meen ik, een dag of drie, vier later alsnog onder schot gekregen en natuurlijk neergelegd. Of het dezelfde was? We moeten het terwille van de rechtvaardigheid maar aannemen.

En dan de vogelspinnen en de slangen! Herhaaldelijk is het voorgekomen dat ons werkvolk gebeten of gestoken werd, wel niet met dodelijke afloop, maar met hinder genoeg voor het werk en voor Janus, die bij zulke incidenten plotseling over doktersbekwaamheden moest kunnen beschikken en daarenboven aan elk oponthoud de ziekte had. Zelf ondervond hij, geloof ik, nooit last van dit soort dingen. Wat verwonderlijk genoeg is, want zelfs wij kwamen op die paar eerste kilometers door het bos, juist bij een plek waar al enige stapels T- en L-stukken lagen, een kanjer van een slang tegen, waarvoor de arbeider die vooropging met zoveel schrik opzijsprong, dat wij er allemaal nerveus om lachten. Maar toen ik wou proberen het monster te bereiken om het met een schot af te maken, hielden de kerels mij terug en toonden ze zich voor mijn plan nog banger dan voor de slang zelf, die intussen met akelig gekronkel in het struikgewas ontkwam.

Ik wist dat er in het land slangen bestonden, waarvoor ze een magische verering, vermengd met een even onredelijke

vrees koesterden, en ik vroeg ernaar. Was dit er zo een? Als altijd bij zulke dingen draaide het werkvolk eromheen en bleven ze tenslotte het antwoord schuldig. Hoe meer men vraagt, hoe zwijgzamer het volk hier wordt, wanneer men zich op dit gebied begeeft. Tenzij je hun volle vertrouwen geniet, wat voor zover ik weet met geen enkele blanke het geval is, al verbeelden sommige oudgedienden het zich nóg zo.

Hoe dan ook, zo'n bos is een onherbergzaam oord, en ik benijdde Janus allerminst zijn taak om maandenlang in deze omgeving draagmasten te moeten opstellen en transmissie-lijnen op te hangen, te ploeteren en te sjouwen in de eenzaamheid en 's nachts te moeten slapen in een kampement, dat van week tot week dieper het bos in verplaatst werd, al naar het werk vorderde. Totdat hij zich er zo langzamerhand weer uit werkte, wat nu nog maar een kwestie van een week, of hoogstens twee, kon zijn.

Hij liep ons tegemoet toen wij dichterbij gekomen waren en men ons van de hoogte af kon zien, waar het troepje stond te knoeien. Hartelijk kon men zijn begroeting niet noemen, maar wel goed gemeend. Van nature was Janus een stroeve kerel, en het onafgebroken buitenleven ontnemt een mens vanzelfsprekend zijn laatste salonmanieren. Maar ik kende hem lang genoeg om te weten dat achter zijn ruwe en onverschillige manier van doen een zekere goedaardigheid en misschien zelfs wel zachtheid verborgen zat. Het oordeel van de arbeiders over hem was, na de eerste tijd dat ze onder hem gewerkt hadden en waarin ze altijd over hem jemieerden, tenslotte onverdeeld gunstig. De grote rosverbrande hand die hij mij toestak, klemde om de mijne als een Engelse sleutel om een onschuldig moertje, maar wat hij ter begroeting zei klonk bars genoeg:

‘Zo, hebben jullie in de stad weer haast?’

‘Ik heb tabak voor je meegebracht, Janus,’ begon ik maar. ‘Of heb je nog genoeg?’

‘De jenever is op, al dagen,’ antwoordde hij.

‘Heb ik ook meegebracht. ‘t Is op een oortje na gevild hier, merk ik,’ zei ik, de draagmast monsterend en met een veelbetekenende blik naar de voltooide, een eind daarachter, waar ook al een vijftal mannen bezig was de isolatoren aan te brengen.

‘Alsof een mens niets beters te doen had,’ gromde Janus alleen maar. Het was zijn manier om zelfvoldaanheid te laten blijken. Met de cijfers in zijn journaal zou hij je kunnen aantonen dat hij een recordbreker was, maar hij kwam die dag niet verder dan het maken van opmerkingen als: ‘En maar schroeven, jongens. En maar schroeven.’ Of: ‘En te bedenken dat je er nooit genoeg van krijgt om almaar kilometers transmissie aan te leggen.’

‘Je moet een jeep hier hebben. Waarom heb je eigenlijk geen jeep?’ vroeg ik. ‘Je zou het net kunnen klaarspelen tussen de masten en die bomenwand hierlangs. Dan kon je tenminste nu en dan bij de jongens op de Centrale zijn, voor wat gezelligheid.’

Hij haalde de schouders op en lachte laatdunkend met zijn dikke, sproetige kop onder de tropenhelm.

‘Jawel. En de rotzooi hier de rotzooi laten? Man, je kent het buitenwerk nog niet. Het is weer een echte kantooropmerking. Overigens zijn jullie daarginds degenen die mij die jeep zouden moeten geven.’

‘Dat is waar. Zullen we nu maar doorlopen?’

De avond begon te vallen. In enkele minuten zou het donker zijn, en uit het bos om ons heen begon al de zware stilte op ons aan te dringen, die de voorbode is van al die zonderlinge en huiveringwekkende nachtgeluiden, waardoor kamperen in zulk een omgeving altijd iets naargeestigs heeft. Het is alsof dat gewirwar van bomen en struiken en klimplanten, zodra de zon voorgoed verdwenen is, plotseling herademt, een klamme, ziekelijke adem begint uit te stoten. Je krijgt opeens behoefte aan menselijke warmte.

Onwillekeurig bleef ons troepje dicht bijeen lopen, en we haalden de anderen in, die met het monteren van de isolatoren bezig geweest waren. Janus maakte lange dagen; hij had blijkbaar toch ook behoefte om zo gauw mogelijk het bos uit te zijn, maar dan voorgoed.

‘Is het nog ver naar jullie kampement?’ vroeg ik hem.

‘Daar! Zie je dat lichtje niet?’ antwoordde hij en hij wees voor zich uit, het tracé langs. Ik vroeg maar niet verder. In het donker dat nu al nachtelijk was, viel de afstand niet te schatten. Maar na verschillende draagmasten te zijn voorbijgelopen, bereikten we er een, waaraan een tiental meters boven de grond een elektrische gloeilamp hing te stralen.

‘Die draagbare transformatoren zijn toch maar gemakkelijk,’ merkte ik op, meer om mijn teleurstelling te verbergen dat er van het kampement nog niets te bespeuren viel.

Janus bromde alleen maar: ‘Luxe.’ Op ietwat afkeurende toon.

Er bleek vlak bij de mast een zijpaadje opengekapt, slechts een paar meter breed, zodat we nu helemaal door het nachtbos waren ingesloten, je kon wel zeggen verzwolgen, en ik haakte voor alle veiligheid mijn zaklantaarn van mijn gordel los. Toen ik echter zijn heldere stralenbundel over het pad liet schijnen, keerde een van Janus' arbeiders zich naar mij om en zei: ‘Niet doen, meneer.’

‘Hoe weet je dan of er niet godweetwat op de weg ligt,’ verklaarde ik.

‘Dat licht lokt de dingen juist aan, meneer.’

‘Het gaat om de dingen,’ bromde Janus achter mij. ‘Het bos zit altijd vol dingen, begrijp je.’

Ik volstond met de sceptische opmerking: ‘Alsof elektriciteit niet ook een ding is,’ maar gebruikte de lamp niet meer. Het was ook niet nodig. Onverwachts opende zich het struikgewas naar een helder verlichte open plaats, waar een paar tenten stonden, bleekwit in de nacht, en een paar open, uit dunne stammen en gevlochten palmladeren samengestelde huisjes,

met een soort veranda aan de voorzijde, zodat zij hun lokkende verlichting genereus naar buiten verspreidden. Pas op een tiental meters afstand van dit alles doemde de donkere boswand weer op.

We hadden de plaats nog niet betreden, of radiomuziek begon ons even plotseling als het licht tegemoet te schallen; oorverdovend na de stilte die ons eerst omringd had.

Dit was dus een kampement van Janus...

'Hebben ze je bijtijds gemeld dat we gasten hebben, Krelis?' riep hij in de richting van een van de open hutten, terwijl hij de middelste binnenstapte, zonder mij te laten voorgaan.

De aangesprokene kwam tevoorschijn draven: een forse neger in een kort broekje met een borstrok die zijn gespierde armen en dijen en zijn stevige nek volkomen bloot liet.

'Alles is klaar, chef. Dadelijk.'

'Dus over een half uur. Als we gewassen zijn,' riep Janus over zijn schouders terug, zonder omkijken. En weg was Krelis weer.

De hut waarin wij ons bevonden, was een soort van gemeenschapshuis voor Janus en de twee voorlieden, zoals ik later vernam. Bescheiden waren deze beide inlanders bij de arbeiders gebleven, evenals de mijne, nu de 'chef' - zo noemden ze Janus - een witte collega uit de stad op bezoek had.

Tegen de achterwand van de hut met zijn opvouwbare tafel, een paar klapstoeltjes en een luie ligstoel, stond een lage, glanzend witte kast. En ik kon mijn ogen pas geloven toen Janus er recht op afstevende, hem opentrok en in de verlichting daarbinnen flessen en schaaltjes stonden te glinsteren onder het aluminiumbeslag.

Terwijl hij zich met een fles in de hand omkeerde, riep ik onwillekeurig uit: 'Verdraaid, je hebt een ijskast! Is me dat een verrassing!'

'Alleen maar whisky heb ik nog,' antwoordde Janus verontschuldigend. 'Wil je 't puur of met water?' Precies zoals het in de stad had kunnen klinken.

Om hem niet te laten wachten, dronk ik hem meteen toe, en begon ik daarna pas mijn laarzen los te peuteren.

‘Je spullen zijn in de tent,’ zei hij. ‘Ik zal je ons badhuis wijzen.’

Alles stond er gereed toen ik in het dakloze afschutsel kwam, waar ook al een kale gloeilamp hing. Een tobbe water, schone handdoeken en op een kist uitgestald een keur van mannelijke toiletartikelen. Neen, Janus liet het zich aan niets ontbreken, hoe ver hij ook van de bewoonde wereld zat. En onderwijl raasde de radiomuziek maar tegen de boswand aan, ergens dichtbij, en wrikte het geluid zich door die donkere warwinkel van planten tot wie weet hoe ver.

Toen ik lekker opgefrist in mijn pyjama weer naar het gemeenschapshuisje terugkeerde, was Janus er niet meer, en terwijl ik mijzelf bediende uit de fles die hij nadrukkelijk had laten staan op de inmiddels gedekte tafel, bedacht ik dat in dit comfortabel van de nood een deugd maken het geheim moest liggen van Janus' bruikbaarheid en zijn succes als pionier. Gauw genoeg zou ik leren inzien hoezeer ik mij vergist had.

Heel lang zat ik daar alleen te wachten, half soezend na de vermoeiende dag. Buiten, in de andere hutten, klonk stemmenrumoer, nu en dan overschald door de radiomuziek - de ene rumba na de andere, uitgekwaakt tegen het stellig dodelijk verschrikte ongedierte dieper in het oerwoud. De typische geur van rottende planten en van oude humus was hier vermengd met appetijtelijke etenslucht die mijn eensklaps opgekomen honger aanwakkerde. Wat was Krelis van plan, dat het zo lang duurde voordat hij zijn maal opdiende? En waar bleef collega Janus toch?

Juist wilde ik opstaan en naar buiten gaan om naar hem om te kijken, toen er twee schoten knalden en Krelis kwam aanlopen en mij toeriep: ‘Ay, meneer! Ze hebben hem!’

‘Ze hebben wàt?’ vroeg ik.

Maar hij sloeg zijn hand voor zijn mond, alsof hij zich

versproken had, draaide zich op zijn blote hielen om en verdween weer.

Ik volgde hem langzaam, in de richting van de gemeenschapshut voor de arbeiders. Een aantal mannen - negers en Creolen, met een enkele Indiaan daartussen - hing er rond of zat op lage kisten. Sommigen van hen kennelijk al gebaad en luchtig omgekleed, enkelen nog in hun werkplunje.

'Heeft meneer ook zo'n honger?' vroeg iemand van mijn eigen mensen.

'Wacht een beetje,' vermaande een van de arbeiders van Janus echter, op een manier alsof zijn baas sprak. Verering uit zich bij de meesten allereerst in navolging, komt me voor. Buiten stond een ander in het lichtschijnsel op de rumba-maat te dansen, helemaal in zijn dooie eentje en onvermoeid.

Bij het teruggaan liep ik juist Janus tegen het lijf. Blootshoofds was hij, met zijn geweer nog in de hand. Achter hem aan verschenen nog twee mannen, zeulend met een groot donker beest.

'Nu ga ik eerst baaien,' zei Janus langs zijn neus weg, terwijl hij het geweer tegen de hut zette en mij verbaasd achterliet.

'Het is die grote,' vertelde een van de twee sjouwers tegen de enkele arbeiders die kwamen aangewandeld. 'Dat flashlight van de chef draagt net zover als een geweer.'

Ze sleepten de bosbuffel, zo groot als een flink kalf, tot naar de helderste lichtplek buiten en begonnen hem met verwonderlijke snelheid te ontweien. Van ergens achter klonk de stem van Krelis door alle muziek heen: 'Wacht even, ik kom zooo!'

Gelaten ging ik weer naar de gedekte tafel en schonk mij nog eens in. Ik sufte weer weg, totdat ik van dichtbij het barse geroep van Janus hoorde: 'Of je goddorie nóg niet klaar bent met je eten, Krelis!'

Het rumoer van de mannen was gedempt, de radiomuziek overgegaan in iets heel anders, symfonie-achtig, hoewel nog

luid. Iets zoevends, als van waaiend bos, ruiste daar overheen. Janus, in een of ander kortmouwig baadje en shorts kwam naar binnen en liet zich neerploffen op het ongemakkelijkste stoeltje.

‘Je zult wel moe zijn,’ begroette ik hem.

‘Ik ben blij dat ik die bosbuffel tot vandaag bewaard heb. Gasten zijn gasten. Al een tijdlang wisten we dat hij in de buurt zat.’

‘Had je niet kunnen wachten tot morgen? Dan zijn we er immers ook nog.’

Op zijn gewone barse manier antwoordde hij: ‘Zeker onder werktijd? Het is hier geen kantóór! We hebben geen tijd overdag.’

‘Je kunt je haast ook overdrijven,’ suste ik hem. Maar hij reageerde niet meer, sloot zijn ogen en wachtte op zijn beurt gelaten de komst van Krelis af.

Het liep al tegen halftien, toen het verse buffelvlees, goed klaargemaakt, op tafel kwam en in geen kleine stukken van ons bord verdween. De conversatie stokte bij zo'n hongerig en geweldig eten. Janus haalde ijskoud bier tevoorschijn en dit vervolmaakte alles.

‘Koffie?’

Voor hij dit woord nog geuit had, was Krelis daar al met een koffiepot en kopjes.

‘Heilige Ampère, wil je nu ook nog een sigaar?’

Zonder zelfs mijn knikken af te wachten, diepte hij een kistje op uit de koffer die bij de ijskast stond. Wij rookten zwijgend.

‘Van het stadsnieuws weet je alles al,’ begon ik aarzelend.

Janus antwoordde met schouderophalen.

‘Er is op kantoor sprake van de bouw van een tweede centrale, hogerop,’ probeerde ik weer na een poos. ‘Honderdduizend P.K.’

‘Wat een kantoorvermogen,’ gromde hij bij wijze van peroratie.

Het was onmogelijk om gang in het gesprek te brengen. Zodat ik, nadat mijn sigaar was opgerookt, maar opperde: "t Is bedtijd, niet?"

'Precies de goeie tijd.'

Hij had een tent voor zich alleen, en daar was ook een brits voor mij klaargemaakt. Tussen de zijne en de mijne stond alweer een radio-ontvanger, niet zo'n simpel amateursding, maar zo een die praktisch elk station van enige betekenis wel opvangt. Buiten, viel het mij nu op, terwijl ik op mijn rug lag, was het stil geworden. Akelig stil. Want uit het ruisen dat er eerst geweest was in het oerbos, had zich een veel verder, fijner schrijnen losgemaakt, een uit duizendvoudig, onbepaalbaar fluiten, sjiipen en gillen in elkaar geweven huilgeluid, pijnlijk van nabijheid voor het bewustzijn en toch in de ruimte ver verwijderd - of nu misschien toch dichterbij. Alsof het ongedierte, weggejaagd eerst door de overluidende radiomuziek, weer dichterbij kwam en straks het kampement besnuffelen zou, zoals die ene keer de jaguar.

'Ik snap niet dat die bosbuffel niet opgeschrikt is door je radiomuziek,' dacht ik luidop. 'Wie jaagt er met zo'n hels kabaal vlakbij, en dat nog 's nachts.'

Van de brits van Janus, die daar met zijn hoofd nog op zijn onderarm gesteund lag, alsof hij wat nadacht voordat hij ging slapen, klonk het, alsof het een zin uit Brehm was of uit Buffon: 'De bosbuffel is muzikaal van aard.'

Hij zei het zonder grinniken; maar als om alle kwelling door de geluiden van het bos weer uit te bannen, greep hij naar de knopjes van zijn radio, die fluisterzacht met vier, vijf tonen, telkens weer herhaald, het teken gaf van een bepaald station.

'Daar zijn we weer,' sprak Janus voor zich uit. 'Daar komt ze...'

'Ici radio Alger. Bonsoir chers auditeurs...'

'Het kan niet missen. Half elf op mijn horloge,' ging hij voort.

Een mooie, warme vrouwenstem gaf nieuwsberichten, fluisterzacht nog steeds, maar vlak bij onze britsen.

‘Niets bijzonders,’ zei ik na een paar minuten, toen het resumé ten einde was.

‘Stil, stil even,’ bromde Janus. Nog steeds half overeind gesteund, lag hij met gesloten ogen te luisteren, zijn gezicht verstild, je zou haast zeggen: in verrukking.

Iedereen heeft daarboven in zijn kop zijn eigen soort kanariepietje zitten, dacht ik. Laat hem maar begaan. Maar toen eindelijk de stem was opgehouden, een soort strijkjesachtige muziek begon en Janus snel het apparaat weer buiten werking stelde, kon mijn eigen duiveltje niet nalaten hem plagerig te zeggen: ‘Vond je die stem echt zo mooi?’

Hij gaf eerst geen antwoord. Toen, met zijn vrije arm onder de brits: ‘Neem jij ook een nightcap?’ De veldfles die hij gegrepen had, stak hij mij toe en hij rolde daarbij meteen op zijn buik. Zo dronk hij op zijn beurt al klokkend wat een lange teug moet zijn geweest. Hij stak de veldfles weer onder zijn brits en bleef zo nog een poos vooroverliggen.

Opeens begon hij: ‘Die stem herinnert me aan iemand. Of liever, het is niet herinneren. Zij is het zelf, het kan geen ander zijn. En Algiers is geen onwaarschijnlijke plaats voor iemand die je in Abidjan, aan de Côte d'Ivoire hebt leren kennen. Je kunt je tegenwoordig zo ver niet verstoppen, of er is nog een mogelijkheid tot ontdekking. Een kwestie van voltage of je verloren dingen, verloren mensen bedoel ik, ooit nog terugvindt...’

‘Je zou erheen kunnen schrijven,’ opperde ik omdat hij zweeg. ‘Radio Alger komt zeker terecht.’

De eerlijke deelneming die er in mijn woorden lag, moet hem getroffen hebben, want hij ging voort: ‘Ik zei verliezen, maar ik bedoelde toch verstoppen... *Ik* ben degene die weggegaan is, die zich onvindbaar gemaakt heeft. Niet zij, o nee, dat was haar aard niet. En nu denkt ze - als ze tenminste

nog aan me denkt, maar dat zal wel - dat ik bang was. Bang omdat ze getrouwd was, met alle complicaties van dien. En toch was het niet zo. Ik was wel bang, en ik zou nu wéér bang zijn. Maar dát was het niet. Dáárvoor behoef je niet tot in deze uithoek van de wereld weg te kruipen, midden in dit rare continent, ergens in het oerwoud van een onmogelijk land. Zoveel isolatie, dat de vonk onmogelijk meer kan overslaan bij zóveel overspanning, snap je? Kwestie van voltage. En op een goeie keer hoor ik zomaar die stem, toevallig terwijl ik aan dat apparaat aan het knutselen ben. En van toen af kan ik het niet meer laten. Je zult het niet geloven, maar ik ben tegelijkertijd bang, dat ik plotseling op een keer haar stem niet meer te horen krijg. Elke avond bang. En wat dan? Wat dan?’

‘Iedereen is wel eens ergens bang voor,’ trachtte ik hem te troosten toen hij weer zweeg. ‘Maar je noodlot kun je niet ontlopen. Nergens.’

Hij scheen even na te denken, voordat hij verder ging: ‘Je zegt het. Noodlot was het. Een ander zou in mijn plaats geredeneerd hebben: Goed dan, dit is de vrouw die voor mij geschapen is en die zegt dat ze mij toebehoort. Ik neem waar mijn hart aan hangt. Hij zou vandaag getrouwd zijn en er een gezin op na houden, een huis met kinderen en een plaats waar hij altijd weer naar toe zou trekken, hoe ver hij ook zou gaan. Dat is het geluk, beweert een ieder en ik wil het ze best nabeweren. Maar ik redeneer niet en heb trouwens niets, volstrekt niets te beweren. Want er is ook zo iets als noodlot, een tevéeel, een plotselinge overbelasting, net zoals wanneer de bliksem inslaat op je prachtigste transmissielijn. Dan gebeuren er ongelukken wanneer je isolatie niet in orde is en je aarding prutserig. Er is een grens aan de hoogspanning die ieder net verdragen kan, al naar het materiaal waaruit je gemaakt bent. Kwestie van voltage, zei ik toch...’ En alsof hij eensklaps tot zichzelf kwam - zijn alledaagse zelf dan -

bromde hij: 'Maf je al? En ik lig hier maar te lullen als een oud wijf. Ajuu dan! Welterusten.'

Hij knipte het licht uit en ik hoorde hem zich omkeren op zijn brits.

Zijn spreken had mij onze omgeving, alles daarbuiten even doen vergeten. Maar nu was de nacht hier ook opeens, en daarmee de oerwoudebeklemming: ondergedrukt gejammer en het plotseling oploeien van een dier; krekelgesjirp, of een mens mag weten wat anders. En vlakbij het reeds diepere, tragere ademhalen van Janus. Een zegen voor hem dat vermoeienis de kerel met zijn gezonde slaap zo gauw zijn leed liet vergeten. Janus, met wel een heel eigenaardig kanariepietje in zijn hoofd. Ik kon hem moeilijk om méér bijzonderheden vragen, tot alles mij duidelijk zou zijn. Je bent oud genoeg om ieder zijn eigen geheimen te gunnen, al ben je nóg zo nieuwsgierig van aard.

In de morgen was hij degene die mij wekte. Er was gekwetter van vogels buiten en al enkele stemmen van de arbeiders die elkaar plaagden.

'Met zonsopgang is het de beste tijd om op te schieten,' zei Janus verontschuldigd. Hij was al bijna klaar om te vertrekken.

De werkelijke aanblik van het kampement, nu bij daglicht, was heel wat vriendelijker dan 's nachts. Het scheen als met een koestering geheel en al opgenomen in het woud en stond vertrouwenwekkend met zijn eigen matte kleuren tegen de benevelde boswand aan gekropen, wachtend op het jonge licht. Je woonde hier in een put van plantengeuren - zo heel anders dan op de doorwaaide savanna. Fantastischer en verwarrend. Of kwam die indruk door de flarden gesprek met Janus die mij nog in het hoofd waren blijven hangen?

Hij stond te ontbijten toen ik mij bij hem voegde, en zwijgzamer nog dan anders ging hij mij voor, het vochtige bospad over, waarlangs de arbeiders reeds eerder vertrokken waren.

Ik zou de paar laatste mijlen van de voltooide lijn inspecteren.

Bij de eerste draagmast die we tegenkwamen stond een groepje mensen al te wachten met de kisten meetinstrumenten. De eerste steekproeven verliepen goed; Janus had zijn mannetjes uitstekend afgericht, ze reageerden op een enkel woord. En wat zijn eigen werk betreft, geen vuiltje aan de lucht.

Langs het tracé waren distels alweer begonnen hun bloesemknopjes op te steken, die er pompeus uitzagen, vol dauw. Als vreemde ijzeren bomen stonden de grijze masten apart en grimmig tegenover de woudreuzen, hun metaal kaal en onbewogen. De trossen isolatoren als vreemde vruchten aan hun dorre takken, ook al bedauwd, evenals de lijnen - matglanzende lianen die ze van top tot top verbonden. Overal, tot in onze modernste techniek, blijven wij navolgers van de oervormen der natuur.

We waren nog maar kort bezig geweest en verlieten juist de ene draagmast waar we onze metingen verricht hadden om naar een van de volgende te gaan, terwijl de arbeiders met de kisten achter ons aan sjouwden, toen Janus opeens bleef staan, zich naar de grond boog en naar iets wees, met een 'Verhip!' dat meer klonk als een pijnkreet dan als een uitroep van verbazing.

Mijn eerste gedachte was dan ook dat iets hem gestoken of gebeten had. Met een paar grote stappen haalde ik hem in, en meteen zag ik wat hem daar voorovergebogen aan de grond genageld hield.

Vóór hem, onder de lijnenboog, lagen twee vogels met uitgespreide vleugels naast elkaar. Dood en schraal-verstijfd.

'Zie je dat?' vroeg Janus onnozel en nog steeds in dezelfde houding, de armen hulpeloos voor zich uit, alsof hij aanstalten maakte de beestjes op te rapen maar nog aarzelde. En hij herhaalde dringender: 'Zie je dat?'

'Ze zijn tegen een van de lijnen opgevlogen,' veronderstelde ik onnadenkend.

Janus hurkte neer en tilde voorzichtig een van de vleugels op, die dadelijk afbrak.

‘Nee, verkoold,’ zei hij. ‘Ze hebben contact gemaakt met het hoogspanningsnet. Dat is het juist.’

‘Maar hoe kan dat?’ Onwillekeurig hurkte ik naast hem. De arbeiders hadden ons ingehaald, kwamen er nieuwsgierig bij staan.

‘Twee bosduiven,’ zei een van hen.

‘Ze zijn niet goed meer,’ merkte een ander op. ‘Jammer.’

Teleurgesteld liepen ze door.

Janus scheen hun aanwezigheid niet te merken. Alleen de mijne.

‘Kijk,’ ging hij voort, en hij wees naar hun zwarte snavels die tegen elkaar lagen. Hij haalde zijn potlood uit zijn kakihemd en stiet met de punt daarvan voorzichtig tegen de beide snaveleinden. Ze verschoven beide en zaten tegen elkaar gekleefd. De kopjes lieten los van de zwartbruine verenromp; het was een zielig gezicht. Aaneengekit tot in de dood...

‘Begrijp je het nu?’ vroeg hij met iets ongekend zachts in zijn stem.

Ik begon te vermoeden, nu ook geboeid, zoals iemand die de ontknoping van een drama in de gaten krijgt. Maar hij liet mijn fantasie geen kans en begon zelf te verklaren: ‘Ieder van de twee vogels vloog naar de lijn om vlak bij elkaar te gaan zitten. Ze staken de koppen reeds uit naar elkaar, flirtend, lonkend. Misschien om elkaar wat toe te stoppen of iets te fluisteren in hun vogeltaal. Onwetend dat ze beiden terechtkwamen in de corona van onze zeventig kilovolt. Man, wij zijn goden, zie je dat niet! Goden van vogels, die we elektrokuteren als ze te dicht bij elkaar komen op ons domein, zoals wij op onze beurt de vogeltjes zijn van andere goden! Op het moment dat hun vochtige snavels elkaar raakten, had je de stroom. Eén kus, en verbrand zijn ze neergevallen, de arme minnaars...’

Zijn zware massa zwikte overeind. 'Kom, we gaan verder,' zei hij op zijn gewone manier, terwijl hij de lijfjes uit elkaar schopte. 'We zijn hier voor de techniek en niet voor de natuur, die we naar de verdommenis helpen.'

Ik dacht aan het kanariepietje in zijn hoofd, dat misschien ook zo verkoold was, en het gekke beeld liet me niet meer los. Janus leerde ik wel van een heel merkwaardige zelfkant kennen. Niemand bij onze maatschappij, die er een flauw vermoeden van scheen te hebben hoe hij werkelijk was.

Zonder andere dan strikt zakelijke opmerkingen scharrelden wij de hele morgen door. Alleen de werklui maakten af en toe gekheid. Maar Janus bleef in zichzelf verzonken: efficiënt, doch ontoegankelijk.

De lijn bleek onberispelijk aangelegd, de energieverliezen waren beneden het berekende gemiddelde, zodat onze telefonades met de Centrale een hoogst bevredigend verloop hadden. Ze konden mij minder boeien dan het geval van Janus, dat nu voor mij inderdaad 'een geval' geworden was. Deze man die na zijn werk 's nachts nog doordrustig op bosbuffels ging jagen, werd overdag vertederd door een paar verkoelde vogels; bij dag een gesloten, ruwe gast, lag hij in de eenzaamheid van zijn tent laat nog verdwaasd naar een verre vrouwenstem te luisteren. Er klopte iets niet bij Janus, de anachoreet, de epicurist in de wildernis, de vluchteling voor wat eigenlijk?

Hij vertelde het mij in de middagpauze, toen wij onze lunch gebruikt hadden en het heetst van de dag aan allen recht gaf op een uur siësta.

Aan de schaduwkant van de kampementsruimte had hij twee hangmatten laten binden, en terwijl wij daarin lagen te rusten, vatte hij onbewust de draad van mijn gedachte op, of mogelijk vervolgde hij alleen maar de zijne, toen hij opmerkte: 'Wel toevallig dat die vogels net met elkaar in aanraking kwamen, toen de lijn voor proef onder stroom stond.'

Dat is nou precies wat ik onder noodlot versta.'

'Ik ook,' zei ik. 'Maar ga voort.'

Wij lagen voor elkaars blikken beschut door de hangmatrand. Boven ons alleen de blauwe lucht, waarin enkele wolken dreven, en de reeks van boomkruinen die als dichtgeweven kantwerk ertegen afstaken. Een gesprek onder deze omstandigheden heeft het karakter van een tweevoudige alleenspraak, maar wordt gaande gehouden door een soort van radio-uitzending van onze onuitgesproken gedachten. Voor mijn part mag men dat ook telepathie noemen - weet ik veel. Maar onder zulke omstandigheden scherpt je aandacht zich tot heel zorgvuldig luisteren, en je verstaat, of liever begrijpt, meer dan anders. Je krijgt inzicht.

'Daarom zei ik ook dat het een kwestie van voltage is,' ging Janus na een poos voort. 'Er zijn spanningen die bepaalde organismen niet kunnen verdragen zonder dat ze eraan ten gronde gaan. Als ze dát nu maar begreep...'

En na enig zwijgen, waarin ik dacht dat hij misschien weer was ingeslapen, vervolgde hij zijn monoloog: 'Het merkwaardige is dat het óók door een zoen gekomen is. En wat voor zoen! Er zijn vrouwen die je kussen alsof het een handdruk of een gewone vriendelijkheid is. Alles wordt gedegradeerd en waardeloos gemaakt. Weet je eigenlijk wat de biologische oorsprong, de fysieke betekenis van het kussen is? Ik heb me laten vertellen, hoe het een wederzijdse infectie bedoelt te zijn. Evenzeer als een wederzijdse overbrenging van geaccumuleerde gevoelens. De slijmvliezen passen zich aan elkaars bacteriën aan, de microflora van het ene organisme wordt op het andere overgebracht, opdat bij een intiemer, nog dieper gelegen contact geen ongelukken zullen gebeuren, geen biologische kortsluiting in de sfeer waarin de bevruchting onder optimale condities moet kunnen plaatsvinden. De natuur zorgt prima voor zichzelf en heeft de mens met zijn overgevoelige huiden en vliezen het zoenen geleerd. Denk niet te licht over de materialistische

kant van deze dingen. Ze hebben een diepe betekenis, die heel ongemerkt overgaat naar het domein van de geest. Om nog maar te zwijgen van de functie van ons reukorgaan daarbij.'

'Het is een hele filosofie van de kus, die je daar ontwikkelt,' mijmerde ik hardop, toen hij weer ophield en zijn gedachten geluidloos voortspoon. 'Een positivistische theorie... maar ik mis daarin nog jouw kwestie van voltage.'

Ik trachtte zo nuchter mogelijk te reageren om hem nog verder uit zijn tent te lokken. En het lukte, want de uitzending kwam weer op uit haar *fading* en werd waarneembaar.

'Ze had een mond die je al van het eerste ogenblik uitnodigde, dwong om te zoenen. Een mond verbonden met haar stem, die je gehoord hebt. Precies behorend bij die stem, zo vol en warm, zo bloemachtig en welriekend. En toch heb ik het wekenlang nagelaten, opzettelijk, omdat het me niet om een flirt begonnen was maar ik eerst zekerheid wilde hebben. Zekerheid dat ze even wanhopig, evenzeer tot in de grond van haar wezen op mij verliefd was, als ik op haar. Dan pas zou de zoen waarnaar ik verlangde, waar ik dag en nacht aan moest denken als aan de bevrediging van al mijn begeerten. Die inderdaad de betekenis zou hebben die ik er zelf aan hechtte. En ik kon er eerst niet zeker van zijn, want ze stond in Abidjan bij heel de blanke kolonie bekend als een ontzaglijke flirt, zo een die risjes mannen aan haar zegekar gekoppeld had, zonder dat één van hen, haar echtgenoot inclusief, kon zeggen dat hij haar werkelijk h ad. En moest ik de zoveelste zijn? Daar had ik nou net geen zin in; is mijn aard niet. Dan ga je liever naar de eerste de beste en leg je zo mogelijk na afloop de pegels of het cadeautje op tafel. Als liefde of verliefdheid de positieve pool is, dan is zelfrespect de negatieve, geloof je ook niet? Ik bedwong mijzelf dus en vraag me n og af waar ik toen al die energie vandaan gehaald heb.

Het heeft niet mogen baten. En hoe ik ook tegen mezelf zei: Ze heeft toch haar huishouden en haar twee poppen van

kindertjes waarmee ze gelukkig schijnt, en de stoet van komende en gaande aanbidders die dat alles completeren - het hielp geen bliksem. Deze dingen zijn sterker dan jezelf. Je raakt in de corona van het spanningsnet, je eigen condensor-effect speelt mee om zo te zeggen, en je wordt de speelbal, het slachtoffer van krachten die groter zijn dan jezelf.'

Nu was hij toch overeind gekomen in het vuur van zijn eindelijk verwoorde gevoelens. Maar ik zag dat hij zijn hoofd had afgewend, alsof hij tegen de verstilde oerwoudwand aan sprak die alle geheimen in zijn eigen ondoordringbaarheid opnam en geen echo teruggaf. Beelden die nooit meer afwezig geweest moeten zijn uit zijn diepste bewustzijn, kregen nu vorm en gestalte op het eenvormig groene warrelscherm dat ons omringde en in een maagdelijke afgeslotenheid, ver van de buitenwereld gevangen hield.

Arme kerel, dacht ik, maar ik verroerde me niet, om niet dit vluchtige, nauwelijks voor mij bedoelde en zeker niet op mij gerichte contact te verbreken.

'Het begon van mijn kant met toe te geven aan het geflirt,' hernam Janus, nu bijna mompelend. 'Ik ben een slecht danser. Wat kun je dan anders doen, als je een aardige vrouw tegenkomt? En in die oorden zijn ze nog zeldzamer dan hier in de negorij van de stad, bij al die aangetoddelde werksters uit onze provincieplaatsjes, die voor het salaris van hun stupide mannen de dame komen uithangen. Dáár zijn het tenminste Françaises die weten wat conversatie is. Je hoeft zelf niets te zeggen en ze houden je alleraangenaamst bezig. Ook de lelijkerds en het soort dat al op jaren is. Daar niet van. Maar *zij* viel dadelijk op, stak boven alle anderen uit, door een charme, een zekere apartheid die je gerust ook mooi kan noemen. Een zeldzaam knappe vrouw, in alle opzichten, figuurtje, haren, de weelderige van brunettes, ogen, mond... Vooral de stem, de mond, haar ernstig kijken als je 't niet verwachtte, en haar glimlach plotseling, terwijl je daar nog minder op verdacht

was. Een bloem die openging, haar mond...'

Hij maakte een vaag, koesterend gebaar met zijn grote hand, een ongeduldig, nee, gelaten opzijschuiven van de ruimte en de afstand, van de tijd die hem al scheidde van dit beeld. De tijd... Alsof er tijd verloren gaat bij de transmissie van die wisselstroom die liefde heet. Het hele leven is tenslotte één moment voor ons bewustzijn, waarin het niet-zijn opgaat in het zijn en aanstonds weer terugzinkt in het niet-zijn.

'Ongemerkt wordt belangstelling verliefdheid en verliefdheid liefde, als zo iets bestaat,' vervolgde Janus zijn alleenspraak. Hij dook weer achterover in zijn hangmat, lag opnieuw onzichtbaar, en werd weer alleen de radio-emissie, enkel opgevangen door de antenne van mijzelf - of misschien ook nog door een ander... In Algiers?

'Ongemerkt... dat is te zeggen, je verandert tot iets onherkenbaars voor degene die je altijd was. Je brengt een durf op, een ernst, een wil die je voordien niet voor mogelijk hield en die nadien ook nooit meer mogelijk is, vermoed ik.

Op een avond, een broeierige avond aan de Ivoorkust, op die stomme weg bij de zee, heb ik me uitgesproken, plotseling, een lang gesprek, het kwam ineens zo over me. We liepen naast elkaar te wandelen, ze pakte mij aan mijn bovenarm vast omdat ik haar te vlug liep, en toen bij die aanraking, opeens, moest het eruit. Ik had haar nog niet anders aangeraakt dan door een handdruk, als ik kwam en ging. De rest was tot dusver alleen maar conversatie en geflirt geweest. Maar nu - ik bleef opeens staan, ging geen stap meer verder en flapte eruit wat mij die hele tijd beroerde. En ze liet mijn bovenarm niet los, bleef dicht bij mij, vlak tegenover mij. Ze vluchtte niet. Haar ogen bleven kijken, kwamen dichterbij, steeds dichterbij. Iets elektrisch trok in kleine schokjes om haar mond. De stem, die stem van gisteravond en van elke avond hier in het bos, kwam uit die lieve mond tevoorschijn: "*Moi aussi je t'aime... infiniment.*" Dat zei ze. En toen niets meer,

omdat haar mond de mijne raakte en alles voortaan onherroepelijk was. Voorgoed.'

Zijn zwijgen bleef ditmaal zonder vervolg, definitief, alsof hiermee alles wat hem hoog zat, was gezegd. Hij keek op zijn horloge en gromde weer gewoon: 'We moeten gaan. Geslapen heb ik niet.'

Gedroomd, dacht ik. De mooiste soort droom: die van de verbleekte werkelijkheid. Mooi gemaakt door vruchteloos verlangen, maar ontdaan van wat nog aantastbaar is. En onder het werken in de al wat koelere namiddag overwoog ik of hij misschien laf was, dan wel tragisch in de steek gelaten door een vrouw die minder opbracht dan haar partner en geen grote consequenties hechtte aan een kus ergens midden op een weg. Een frase, 'moi aussi'. Hoe makkelijk zeggen wij niet 'ook' en zetten wij het teken 'is gelijk' voor waarden uit twee werelden die evenzeer verschillen als de microkosmos van de macrokosmos of als zwakstroom van de hoge, dodelijke spanning in het ranke net daar boven ons. Bij alle analogie toch onverantwoord... kwestie van voltage, zoals Janus had gezegd, met alle recht van spreken.

'Morgenvroeg vertrek je zeker weer,' vroeg hij aan het einde van de dag. 'Je hebt het allemaal gezien. Ze kunnen nu weer rustig op kantoor hun nota's schrijven.'

'Ja, dat was ik ook van plan,' zei ik, begrijpend dat hij mij na de onbedoelde en voor hem stellig ongewenste intimiteit van de laatste vierentwintig uur liever kwijt wou zijn. Mijn verse wetenschap kon hem slechts hinderen. En dan, hoe kon hij het verdragen wanneer hij straks om half elf weer naar Radio Algiers zou luisteren, dat ik aan de andere kant van het belichaamd apparaat lag mee te luisteren, nu ik bijna alles wist?

Dat mijn vermoeden juist was, bleek wel toen hij mij na het avondeten, dat hij aanstonds, zonder nog in het bad geweest te zijn, liet opdienen, haast schamper, langs zijn neus weg

meedeelde dat hij wat ging jagen en misschien pas tegen middernacht terug zou komen. 'Morgenvroeg is het voor jou een hele ruk,' besloot hij. 'Wacht dus niet op mij.'

Maar ik had zelf ook mijn plan klaar om hem van deze dwaasheid af te brengen.

'In de tent vind ik het vrij benauwd,' verklaarde ik. 'Ik slaap liever in een hangmat, hier, bij de ingang van de hut of ergens anders onder een open afdak. Je hebt toch nog een klamboe over? Overigens zou ik in jouw plaats die jachtpartij maar uitstellen. Het ziet naar regen uit.'

Hij knikte. 'Net zoals je wilt. Ik kan ook blijven.'

'Luister,' zei ik, 'voordat ik het morgen vergeet. Het lijkt mij veiliger op alle masten een bordje aan te brengen met een doodskop en daaronder iets als "Afblijven. Levensgevaarlijk", of iets dergelijks. Net als in beschaafde streken. Wel komt straks misschien geen sterveling het tracé nog langs - en áls er iemand komt, is het een half-wilde die niet lezen kan - maar toch, zo'n doodskop spreekt een internationale taal. Wat dunkt je, zal ik het de directie voorstellen?'

'Je houdt het noodlot toch niet tegen,' was zijn antwoord. 'Of misschien voor mensen wel? Nou, vraag voor mijn part maar.'

Hij trok zijn laarzen uit en ging baden. En ik maakte dadelijk van de gelegenheid gebruik mijn hangmat op te zoeken en te veinzen dat ik sliep, hoewel dat onmogelijk was zo vroeg, met al die radiomuziek weer tierend door het kampement. Totdat dit klokslag tien uur ophield. Janus was nog langsgekomen, opgefrist, en zei alleen maar: 'Bind je hangmat hoger. Er zijn jaguars hier in de buurt, en nu ik vanavond niet meer op jacht ben gegaan, heeft minstens één een etmaal langer te leven. Dien hem liever niet tot galgemaal.'

Hij had zijn nuchtere zelf kennelijk weer hervonden, maar ik wist: niet langer dan tot half elf. Daarom vermeed ik verder iedere gemeenzaamheid nadat ik aan zijn raad gevolg had

gegeven. Misschien was deze alleen bedoeld als schuchtere poging om mij toch nog in de tent te laten slapen, ingeval hij mijn bedoelingen doorzien had. Maar daar trapte ik niet in, en alles bleef als afgesproken.

Weer was alles stil en schijnbaar slapend om mij heen. Behalve in het bos en in de tent van Janus dan. Een mensenhart is ook een soort van oerwoud: nooit slaapt het helemaal; wel droomt het bij tijden, ook terwijl het waakt.

Dezelfde uit vele ruis- en tril- en siggeluiden samengestelde stilte, vol betovering van een onkenkelijk leven, ver van ons en toch zo nabij, omhing het kampement. Het buitenlicht, dat heel de nacht bleef branden, verspreidde een gouden zachtheid over de in die stilte reeds vervreemde bodem, het nu zwarte geboomte op de achtergrond en de donkerbruine hutwand vlakbij.

Noem het onbescheiden, maar ik keek op mijn horloge of het al half elf was. En daarna luisterde ik scherp of ik iets kon horen uit de tent van Janus, dertig passen verder. Even dacht ik iets te horen van een Franse vrouwenstem, oneindig melodieus, ontroerend teder. Maar het kan ook net zo goed verbeelding zijn geweest, want weldra sliep ik in. Inspectiedagen zijn vermoeiend in de tropen, vooral voor iemand met een tamelijk zittend leven aan een stadsbureau.

In de jonge morgen braken wij weer op. Niet welgemoed ditmaal, maar met de lichte gemelijkheid van lieden die een kleine taak volbrachten en weer teruggaan naar de alledaagse sleur. Collega Janus begeleidde ons tot de laatste draagmast die werd opgezet, terwijl de juist voltooide alweer werd volgehangen met zijn porseleinen ornamenten. Net een grote dwaze kerstboom, een kubistische, te midden van de echte bomen die nog leefden, zijn gelijken in reusachtigheid, maar niet zo belachelijk als je 't goed beschouwde. Zoals alle mensenwerk wel respectabel is, maar iets belachelijks krijgt zodra je 't gaat vergelijken met wat de natuur rondom ons scheidt.

'Je doet ze maar de groeten ginds,' zei Janus ruw bij het afscheid, 'en vertel ze dat ze voor mijn part... Nou, verzin maar wat.'

Je amuseert je,' antwoordde ik, zo onverschillig mogelijk.

Aan het eind van het tracé ontving de savanna ons al, gloeiend onder de onbewolkte hemel. Een hele overgang wanneer je uit het koelere bos komt. En opeens scheen daar ook weer de volle nuchterheid te zijn van een heel andere wereld dan die waar Janus werkte. En waarin hij, naar ik later merkte, zichzelf heeft vastgewerkt.

Intussen is dit alles wat ik uit eigen wetenschap over Janus kan vertellen, die, wat hij verder ook gedaan heeft, een bekwame vent was in zijn vak. Met de rest, waar ik bij tussenpozen achter kwam vanwege mijn positie bij de Hoofddirectie of uit anderen hoofde, kan ik kort zijn.

Nauwelijks was de lijn tot halverwege de savanna doorgetrokken - en behoorlijk afgebouwd, dat moet ik zeggen - of er kwam een korte brief van Janus naar de stad, met zijn ontslag. Hij vroeg niet, hij nam. Omstandigheden, schreef hij, noopten hem om omgaand te vertrekken. En of wij maar dadelijk voor vervanging wilden zorgen.

Tropenkolder noemden de bazen het, omdat onze maatschappij nu eenmaal de tactiek heeft niemand vast te houden die niet héél graag wil, contract of geen contract. Dat is soms zuur, als het om een geschikte kerel gaat. Maar ik dacht er het mijne van en sloot privé een kattedelletje in bij het antwoord van de directie: 't Is in orde Janus. Heb je al een vliegtuig geboekt?'

Hij reageerde ook op deze vriendelijkheid niet meer, liet niemand weten welke dag hij in de stad kwam en verliet het land geen halve etmaal later. Spoorloos en geluidloos.

Wel kreeg ik een maand of wat daarna een kaart van hem, zo'n doodgewone bruine prentkaart met een stom gebouw

daarop, dat volgens het onderschrift het stadhuis van Algiers was. Veelbelovend. Niettemin stond op de achterkant alleen zijn naam, geen andere, niet een of andere lieve naam met vrouwelijke hand geschreven. Ook geen groet zelfs; enkel: 'J.' En nog geen week daarna kwam het nieuwe nummer van *De Ingenieur*, waarin zijn doodsbericht, zonder verdere bijzonderheden.

Je kunt blijven piekeren of hij laf was dan wel moedig, wijs of dom. Maar van de doden niets dan goeds, en van het leven... nou ja, ieder heeft zo zijn tragiek en in zijn bovenkamer zijn kanariepietje. Wees er zuinig op en laat niemand er iets van merken, wat je ook verder uitspookt.

In het laatste jaarverslag van onze maatschappij staat, hoe dan ook, heel zakelijk vermeld: 'De 70 kv-transmissielijn, die tot op heden goed voldoet, werd aangelegd door die-en-die alsook door ir. C. Janus.'

Tussen haakjes - zo zijn wij - is daaraan nog toegevoegd: 'Inmiddels overleden.' Heel correct. Ons hoofdkantoor behoudt zijn eigen, wat beperkte kijk op wereldwijde kwesties van voltage.

Steen des aanstoots

'tumulum circumvolat umbra'

Er zijn dagen waarop ook onze geweren bevangen schijnen door vermoeienis. Terwijl wij anders, dwalend langs de smalle, half begroeide paden, zo gemakkelijk een vluchtend dier de kogel achterna-zenden, of met een knal de hoge rust verstoren van de een of andere vogel die zich veilig waant in zijn boomtop, is er bij tijden, ook als wij er komen om te jagen, enkel stilte en luiheid in de bossen die mijn vriend Macario georven heeft.

Het is een ideale jachtplaats, want eigenlijk geen oerwoud, maar een oude, al veel generaties lang verlaten koffieplantage, waar de wildernis haar rechten heeft hernomen, voor zover de grond niet werd verkaveld onder kleine landbouwers, die er bananen, maïs en sinaasappelen planten. Maar verreweg het grootste deel is verwilderd en daarom, onbetreden en toch nog toegankelijk, een uitnemend jachtterrein.

Een week of wat geleden was het echter weer een van die dagen, die Macario toeschrijft aan een boze wind, waaraan hij de gestalte toekent van een geest die langs alle bomen zwiert en het wild wegvaagt naar andere streken, maar die ik net als iedereen geneigd ben te zien als dagen van een heimelijke onwil van het ijzer en het lood dat wij dragen. Ze weigeren werk, ze willen niet - wat heel begrijpelijk is: heeft niet alles wat bestaat bij tijd en wijle afkeer van zijn taak en zijn bestemming? Met gelatenheid moet je dat van elkaar verdragen.

Wij hadden vaak genoeg succes gehad. In het bos zat wild, maar als het zich een keer niet wou vertonen, dan had het weinig zin je eraan te ergeren of te vloeken op de vrouwen, die Macario beschuldigde van grove onachtzaamheid. De vrou-

wenhand die een geweer aanraakt, meent hij, verpest de kansen van de jager, en wanneer ze onwel zijn, maken zij het ijzer dood, patronen vochtig en hagel traag. Alsof de dingen, en de beesten zeker, niet hun eigen koppigheid bezitten, en de vrouwen even grote macht daarover hebben als over ons, verslonsde mannen en ervaren jagers.

Maar die ene keer, toen er niets onder schot kwam, is ons toch iets eigenaardigs overkomen, iets waardoor - voor mij althans - de lange tocht niet tevergeefs geworden is. Ofschoon Macario, bijgelovig als hij nu eenmaal is, dit weigert toe te geven voor wat hem betreft.

Het volgende gebeurde. We liepen spiedend al de oude paden langs, maar kregen niets in het oog. Noch in het kreupelhout dat de geheel verwilderde en hoog uitgegroeide koffieplanten overwoekerde, noch in de hoge schaduwbomen vol harig naar beneden hangende woekerplanten viel een levend wezen te bekennen. Zelfs de insecten die hier anders irriterend zoemden, lieten ons met rust. Er heerste alleen de vochtige schemering, die ieder werkelijk bos met al zijn verre ritselingen zo verstillend en geheimzinnig maakt.

‘De duivel mag weten waar het wild naar toe is,’ bromde Macario vlak achter mij.

‘Als we het pad eens verlieten en dwars over de dammen naar de weg langs het water trokken?’ stelde ik voor.

Wie zo'n oude plantage niet kent, kan zich niet indenken welk een lastig plan ik daar met enkele woorden opperde. Je moet namelijk weten dat de koffie overal in laag gelegen land geplant werd op heel lange dammen, smal, met daartussenin de lozingen die later geen dienst meer deden. Deze richels in de bodem lagen nu natuurlijk vol met half vergane bladeren, dorre takken en wat daar zo tussen leeft. De waardeloos geworden koffiestruiken krijgen lange twijgen die tot op de aarde liggen; het is daar dus een dichte warboel, waar alles door en op en in elkaar groeit, terwijl je telkens waar

een dam ophoudt, in een diepte komt, wat de doortocht nog vermoeiender maakt.

Toch was mijn plan niet gek. Want zo bestond er een kans dat wij het dieper weggescholen wild aan het schrikken maakten en het konden volgen. Tevens sneden wij daarmee een groot stuk af van de terugweg, want op zo'n plantage lopen alle wegen meestal haaks ten opzichte van elkaar, en we waren al lang onderweg, terwijl wij toch langs het water terug moesten naar Macario's oude woning. Hij stemde dan ook dadelijk toe, wanhopig om wat hij als een nutteloze dag beschouwde. Had ik hem voorgesteld te trachten weg te vliegen, zoals opgejaagde kippen doen, hij zou het, geloof ik, nog geprobeerd hebben ook. Op zulke dagen is het gekste je niet gek genoeg.

Soms kan het hachelijk zijn, zo dwars door alles heen te breken, omdat je in de warreling van planten, zonder uitzicht, makkelijk de richting kwijtraakt en aan het dolen slaat. Ze zeggen dat een mens dan in een cirkel loopt, en ik ken ervaren jagers die soms dagenlang betrekkelijk dicht bij huis bleven zwerven, helemaal de kluts kwijt, daar ze geen kompas bij zich gestoken hadden. Ook wij hadden er geen bij ons, maar dat gaf niet. Omdat dammen alle in dezelfde richting lopen, kun je waar ze zijn niet mis gaan. Onbekommerd loop je verder, want al kan het wel een half uur schelen, ergens kom je toch weer op een pad terecht, en alle paden waren welbekend aan de erfgenaam van deze oude rommelboel, die wél dikwijls al die grenzen, maar zelden het binnenste van zijn bezitting had betreden.

Het viel aanvankelijk mee. Je moest wat kappen hier en daar, maar de diepten, die nog duidelijk voelbaar waren tussen dam en dam, waren begroeid en vol - je zonk ten minste niet in drab weg - en bij tijd en wijle kon je een heel stuk gaan, alleen door met de ellebogen winden, takjes en struiken uit elkaar te duwen. Natuurlijk kwam de magere, wit-en-zwart gevlekte hond die bij ons was, het snelst vooruit. Maar hoe dan ook, we vorderden.

Opeens - het is gek hoe snel je reageert - bleven Macario en ik op hetzelfde moment zo stijf als palen staan. Twee glimmende oogjes gluurden ons van ergens verder tussen de struiken tegemoet. Alleen maar oogjes - het was nog niet dadelijk vast te stellen van welk beest. Was het een schot waard?

Macario bedacht zich niet. Terwijl ik, nog wat weifelend, mijn geweer in de aanslag bracht, schoot hij al.

'Mis!' ontviel het mij. 'Verroest!'

Macario echter stormde naar de plaats toe waar het beest gestaan had; ik hem achterna. Natuurlijk was het weg. Maar zo snel als de warreling van hout en bladeren het toeliet, brak hij verder door de wildernis, alsof hij duidelijk wist waarheen hij moest. De hond was niet meer te zien, maar zijn kort gekef gaf aan dat hij ons ook nu voorging. Ik volgde Macario op de voet; in de bres die hij door de struiken sloeg, had ik het gemakkelijk, zodat ik vragen kon: 'Wat was het? Misschien maar een aap...'

'Het kan me niet verrekken,' hoorde ik Macario voor mij uit brommen. 'Al was het een jong van de bosmoeder zelf.'

'Zoals het keek... Je hebt gelijk,' mompelde ik bij mijzelf en ik bleef volgen.

We kwamen in diepten terecht en weer op hoogten, nu eens langs de rand van een dam en dan weer dwars er overheen. Macario had een van zijn wilde en hardnekkige buien; dan staat hij voor niets en loopt hij desnoods een awarraboom ondersteboven.

Tot de hond weer plotseling bij ons stond, hijgend en met dat eigenaardige onderworpen kwispelstaarten, waarmee hij soms schijnt te zeggen: Straf me niet, ik heb mijn best gedaan, maar het is deze keer mislukt.

Met een wrevelige beweging hield Macario zijn pas in.

'Zie je wel dat het vandaag niets gedaan is,' zei hij mismoedig, nu hij eensklaps van zijn stuk gebracht was.

'We gaan naar huis toe. Het is al halfzes,' stelde ik vast

met mijn horloge vlak bij mijn ogen. 'Over een half uur is het helemaal donker.'

Macario gaf mij zwijgend gelijk en wij sloegen weer de andere richting in, meer zijwaarts, ik nu weer voorop. Het was me opgevallen dat de dam die wij een eindje volgden, hier breder was, alsof er enkele waren samengekomen en de glooiingen daartussen waren verdwenen. Maar het liep gemakkelijker, en daarom vond ik het best en sloeg ik er verder geen acht op. Wel was het hier nog iets dichter begroeid dan elders, wat weer een nadeel was. Maar daar het donkerder begon te worden, gaf ik toch de voorkeur aan een meer effen bodem, in plaats van telkens al die ups en downs.

Onwillekeurig hadden wij na onze korte drijfjacht van zoëven ook nu onze pas versneld.

Was het de zekerheid die ik al een poos onder mij voelde of de invallende duisternis die mij parten speelde? Hoe dan ook, onverwachts struikelde ik en verloor ik mijn evenwicht, omdat de punt van mijn schoen tegen iets hards aanstiet. De weg was vrij en ik viel plat voorover, ook op iets hards, dat alleen glibberig was van vochtig mos en wee riekende schimmels.

'Wat krijgen we nou,' bromde Macario vlak achter mij. Hij hielp mij overeind, terwijl ik mijn knieën bevoelde. Ik had mij behoorlijk pijn gedaan.

'Een steen des aanstoots, midden in je bos,' zei ik. 'Hoe is het in godsnaam mogelijk.'

Ik bukte mij en bevoelde het harde waarover ik gestruikeld was. Het was een grote, platte steen met recht gehouwen kanten. Niet iets van de natuur, maar mensenwerk.

'Een oude molensteen misschien,' veronderstelde Macario. 'Die kom je hier en daar wel tegen. Of een slijpsteen, die de slaven vroeger hebben laten liggen. Laat ons verder gaan, als je niet te erg bezeerd hebt.'

'Nee,' zei ik, 'die steen is vierkant. Of rechthoekig liever.'

Kijk maar!' Bukkend streek ik een lucifer aan. Het was een grafsteen.

'Verroest! Een zerk...'

'Ik zei het je toch.'

'Een kwaad teken als je struikelt over een graf,' meende Macario.

'Midden in het bos? M-m,' bromde ik ontkennend. Het liet me onverschillig dat ik gestruikeld was en mij pijn gedaan had, en nog onverschilliger wat voor een voorteken dat kon wezen. Wat ik van de oorlog in Europa meegemaakt had, was mij lering genoeg geweest om niet meer aan zelfs de ergste voortekens te hechten. Was ik er niet heelhuids van afgekomen, tegen alle voortekens en kansen in? Nee, al was ik in het graf zelf gevallen. Maar des te groter was mijn nieuwsgierigheid naar het wie en het waarom - verlangen naar het einde van de oorlog, dat nog mee te maken, rond te kijken in een nieuwe wereld, die helaas niet nieuw geworden was en die ik daarna met een verwensing vaarwel gezegd had om terug te keren naar mijn eigen land, het land van de oude, vervallen plantages. Naar het land van zulke wonderen als dit hier: een grafzerk midden in de wildernis, waar enkel schaduw de steenhoop omwielde. In welk een afzondering, welk een stilte!

'Als je even bijlicht,' zei ik, en ik haalde mijn zakmes te voorschijn.

Ik begon het oppervlak van de steen schoon te krabben, daar waar ik dacht dat letters zouden moeten staan. De steen was behoorlijk overwoekerd, dicht met grijze en groene groeisels bedekt. Een schuine barst had ongeveer een derde ervan afgespleten, een hoek die gekanteld en ingezonken lag. Maar het voornaamste moest toch wel te zien zijn - een naam en een datum. In de stad kon ik dan wel iets meer van de plantage te weten komen, van haar vroegere eigenaars en bewoners. Macario zou er zelf misschien iets van weten.

'Mesjogge intellectueel,' schold hij echter, toen de lucifer

zijn vingertoppen brandde en hij een nieuwe moest aanstrijken. Want ook hij keek vol spanning toe, terwijl de hond onrustig om de zerk heen begon te draven en te snuffelen.

Macario had gelijk. Immers terwijl ik bezig was, moest ik onwillekeurig denken aan een gedicht van Marnix Gijsen, dat mij altijd dierbaar geweest was: 'Jacquemijne Bolats,'... ook van een naam op een vergeten grafsteen... Ging ik net zo iets vinden, hier in deze Rhijnvis Feith-achtige omgeving - waar ik ook niets aan kon doen? Was het niet maar beter stille dingen stil te laten? Ik krabde maar, en het krassende geluid van mijn mes op de steen verdreef de opkomende gedachte aan Jany Roland Holst en alle dichters dezer aarde.

'rlette arno,' spelde Macario hardop met mij mee. 'Wat kan dat te betekenen hebben? Niets...'

'Hier staat zeventien,' zei ik. 'Honderdvierenzeventig. Daar hoort nog een cijfer achter. Kijk maar, dit puntje. Zeventienveertig en nog wat.' Meer dan twee eeuwen geleden. 'Arlette Arnoux. Hoe oud? Hier heb je het: "bi", dat is natuurlijk "obiit". Stom om dat altijd op graven te zetten, alsof je niet weet, dat wie er onder ligt werkelijk dood is. Net zo iets als hier: R.I.P. Overbodig. Stel je voor dat iemand hier nog niet in vrede zou rusten. Wat een plaats om begraven te zijn, Macario. Ik zou er zelf iets voor voelen.'

'Als je nog langer bezig blijft, moet je me jouw lucifers geven,' antwoordde Macario. 'We kunnen beter verder gaan. Je weet nu toch wat je weten wou. Vandaar dat hier geen wild komt... Een graf!'

'Ze zal vijftig geweest zijn,' zei ik, mijn mes dichtknijpend. 'Misschien is het goed dat ik het tweede jaartal niet heb kunnen ontdekken. Of ik zou eens een keer overdag terug moeten komen. Maar waarom? Arlette Arnoux was vijftig toen ze stierf op deze plantage. Die jonge vrouwen uit Europa konden het nooit lang harden in ons klimaat. Ze bloeiden even kort als de canna's die ginds bij het water staan,

en dan... een plaatsje ergens tussen de bomen, waar het oerwoud een paar generaties later weer oppermachtig heerst.'

We stapten verder en baanden ons een weg door het struikgewas, terwijl ik Macario beschreef hoe ik mij Arlette dacht, haar komst, haar leven, haar ziekte en dood. Ik had mij haar al zo dikwijls voorgesteld, zonder nog haar naam te kennen.

'Je fantaseert maar,' zei hij. 'God, wat kunnen sommige mensen een leugens verzinnen. En daarvoor betalen ze je nog in Europa? Geen wonder dat het daar telkens weer eindigen moet in oorlog en nog eens oorlog. Je zult hier weer moeten leren de waarheid te spreken, mi boi. Een steen is een steen en niets meer. Rlette Arno 174 bi rip, dat is alles wat *ik* gezien heb. De rest komt uit je fantasie.'

Wat had ik haar lief, deze afgedwaalde zwerfster en nu zo eenzame dode.

Weldra hadden we de weg langs het water bereikt. Gelukkig maar. De duisternis was al ingevallen, maar dat hinderde nu niet meer. Het water blonk nog onder de overhangende bomen, maar de weg was duidelijk zichtbaar. Een schelpweg, krakend onder onze vermoeide voeten.

'Op zo'n ongeluksdag,' stelde Macario vast, 'als het ijzer lui is en het wild van streek, dan struikel je ook nog over een graf! Dat is het toppunt van pech. Maar wat wil je: die vrouwen kunnen nooit ergens met hun poten van afblijven.'

'Mij heeft Arlette Arnoux gegrepen,' zei ik zachtjes. 'Je zult het niet kunnen begrijpen, maar nu ben ik ook nog weg van haar. Ik zal haar nooit meer kunnen vergeten.'

Hij schudde meewarig het hoofd. 'Wat hebben ze je verpest, daarginds. Als je nog ooit teruggaat, komt er geen spat meer van je terecht. Jij met je Arlette.'

De hond liep stilletjes naast ons voort. Macario stak een pijp op, tegen de muskieten. 'Hier je lucifers,' commandeerde hij. Lang en recht lagen het water en de schemerige kanaalweg voor ons. Het was alsof uit de verte elk ogenblik, in witte

mousseline gehuld, de gestalte van een jonge, vijftwintigjarige blanke vrouw ons tegemoet kon treden. In het bos achter ons zongen de ijle nachtgeluiden, een verre brulaap loeide, de eerste sterren kwamen aan de hemel.

‘Dwaas... arme dwaas...,’ bromde Macario af en toe. Tegen mij, tegen zijn geweer, tegen zichzelf wellicht.

Hij wil nog altijd niet geloven, dat het geen verloren tocht voor mij geweest is. ‘Jij met je hoe-heet-ze-ook-weer,’ zei hij laatst nog. ‘Had ik al was het maar één klein papegaaitje neergeschoten, dan zou deze dwaasheid ons niet zijn overkomen.’

Overigens doet hij er vreselijk geheimzinnig over, alsof ik de hemel weet wat heb uitgehaald. Hij houdt niet van een steen des aanstoets ergens midden in zijn oude-rommel-erfenis. ‘Dat brengt maar ongeluk op de jacht,’ zei hij. ‘En dat het weer een vrouw is, dat is nog het ergste van alles. Kijk maar naar jouzelf, hoe bleek en stil je sinds die dag geworden bent.’

Hetgeen natuurlijk maar verbeelding van hem is.

III Stad en ommelanden

N.N.

Onvermijdelijk zal het hierna volgende gaan lijken op het verhaal van iemand die slecht uit zijn woorden komt en elk paar zinnestelsels van zijn relaas onderbreekt met 'enne... enne... enne' - een hoogst irriterende hebbelijkheid. Immers ook het mijne zal vol komen te staan met 'ennen', daar het in hoofdzaak gaat over mijn eigen Nene Nicolina en een andere nene die Nora heette; zij was weliswaar niet mijn nene - een gewoon kind had er maar één, en dan een onvergetelijke - maar mislukt Nora werd door de hele schooljeugd van mijn jongenstijd ook 'Nene Nora' genoemd.

Ik zal nu wel eerst moeten uitleggen wat een echte 'nene' was, want ik geloof niet dat ze vandaag nog bestaan. Wel weet ik nog al te best hoe belangrijk zij indertijd waren voor de kinderen van *mijn* generatie, en hoe dierbaar, ja, steeds dierbaarder naarmate je ouder werd en de zeldzame waarde van hun te zeer als vanzelfsprekend beschouwde toewijding en trouw beter leerde beseffen. Het is moeilijk om hun functie nauwkeurig en met nuchtere woorden te definiëren; daarom lijkt het mij het eenvoudigst om mijn eigen Nene Nicolina in haar doen en laten te beschrijven en daarna te vertellen wat ik, eenmaal volwassen, nog van haar te weten kwam.

Zelf was zij nog vrij jong toen ik geboren werd, gek genoeg met blauwe ogen en blond haar, dat gauw genoeg net als de rest van mijn uiterlijk donkerder werd. Dit weet ik van horen zeggen in mijn familie, en daar ik mij van mijn eerste vier levensjaren bijna niets kan herinneren, moet ik afgaan op wat mijn moeder mij veel later, en dan alleen terloops, vertelde over Nene Nicolina's verzorging van haar oudste zoon. Want

het jongetje voor wiens bewaking zij al kort na zijn geboorte was aangesteld, werd in zekere zin haar kind en zij daardoor tegelijkertijd onze huisgenote en ten naaste bij een familielid. Ook al was zij een gewoon volkskind, blij met haar niet al te zwaar 'dienstje'. Dit was volstrekt geen uitzonderingsgeval, maar veeleer gewoon in die tijd toen trouw nog geen zeldzame deugd, maar een vanzelfsprekende eigenschap was van zulke 'degelijke' Creoolse vrouwen. Er werd op gerekend, en niemand betaalde er extra loon voor, tenzij in de vorm van genegenheid en wederkerige trouw.

Mijn moeder, vruchtbaar als Moeder Aarde zelf, bleek dan ook niet de minste moeite te hebben mij, zodra ik gespeend was, met de nodige vermaningen bijna geheel en al toe te vertrouwen aan de zorgen van mijn nog jeugdige nene, die zuinig genoeg was op haar functie en mij bewaakte alsof ik het kostbaarste ter wereld was. Dit deed zij niet alleen wanneer zij mij uit wandelen nam - eerst in de kinderwagen die eruitzag als een tentboot op vier wielen, en later braaf aan het handje - maar ook thuis, wanneer het iemand betrof die zich te veel aanmatigde tegenover haar kind en dus, in haar woorden, 'vrijpostig' was.

Met name gold dit de zowat tienjarige Bosnegerjongen die mijn moeder om ik weet niet welke reden voor een poos in huis gehaald had. Hij heette Paulus en zal dus wel door de een of andere missionaris naar de stad zijn meegenomen en bij gebrek aan een ander onderkomen bij ons zijn gedumpt.

Paulus, die nooit buiten zijn dorp in het binnenland geweest was, verbaasde zich over alles wat hij om zich heen ontdekte en, gek genoeg, over mij heel erg. Hij had blijkbaar in zijn verre dorp wel met knickers leren spelen, maar daar nooit een baby gezien met de blauwe ogen die in andere streken zoveel zuigelingen hebben, ook al worden die ogen later anders van kleur. Hij gaf niet alleen zijn verbazing over de mijne luidkeels te kennen, maar voegde er tot grote ontsteltenis van

Nene Nicolina aan toe: 'Net mooie glazen knikkers zijn het! Je kunt ze er zo uit delven.'

Mijn behoedster veegde hem niet alleen met één smak tegen de grond, maar met het kindje in de arm repte zij zich naar mijn moeder om haar te waarschuwen voor het gevaarlijke sujet dat zij zich uit de binnenlanden in huis gehaald had. Zelfs zo'n jonge 'Djoeka' bleek niet te vertrouwen! In ieder geval verdubbelde zij haar waakzaamheid, zodra hij zich in haar nabijheid vertoonde.

Dat de aanwezigheid van Paulus toch nog een tijdlang - tegen Nene Nicolina's zin - gehandhaafd werd, dankte hij aan de onwillekeurige grappigheid van soortgelijke opmerkingen. Zoals toen hij gefascineerd voor het straatvenster staande, voor het eerst van zijn leven een fietser voorbij zag rijden en enthousiast uitriep: 'Tía, tante, kom kijken! Daar gaat een man voorbij, die zit op een wiel. Het wiel draait, maar de man draait niet mee!'

Deze onverbeterbare definitie van een fietser, waar mijn moeder zo om moest lachen - altijd weer lachend wanneer zij het nogmaals vertelde - viel ook al, net als zoveel van Paulus' doen en laten, in slechte aarde bij mijn nene en was voor haar een bewijs te meer dat je een 'onbeschaafde Bosnegerjongen' niet te veel in de buurt van een kind van 'fatsoenlijke' stadsmensen mocht laten. Overigens schijnt zij toch vrij gauw haar zin gekregen te hebben: Paulus verdween. Waar naar toe weet ik niet. Ik hoorde nooit meer iets over zijn verdere lotgevallen. Al kan ik mij hem ook voorstellen als type, kwamen wij ooit als mannen tegenover elkaar te staan, ik zou hem niet herkennen, noch hij mij.

Van Nene Nicolina herinner ik mij des te meer, vooral van onze spelletjes. En ook van later. Zij was toen ik een jaar of vier, vijf oud was, nog steeds jong en mooi: een ranke, beweeglijke gestalte die nu eens gehurkt, dan weer languit op de vloer naast mij liggend, kind met haar kind was en

best toeliet dat ik op haar of over haar heen klom. Onbekommerd of haar kleren openvielen, spartelend met haar glanzend zwarte benen, telkens met haar borstjes ontbloot, die mij - dat weet ik nog goed - lieten denken aan nog heel onrijpe, donkergroene mandarijntjes, waaraan ik mocht voelen of ze niet al een beetje rijper werden. En hoe ze mij kietelde als zij vond dat dat voelen welletjes was geweest. Alsof zij er zelf plezier in had. Heilige onschuld en allerheiligste schaamteloosheid van allebei!

Ik kan mij niet herinneren dat zij ooit boos op mij geweest is of mij uitdrukkelijk iets verboden heeft. Wel zei ze soms: 'Ik zou dit of dat maar niet doen,' of: 'Pas op, je krijgt nog een ongeluk, baja!' Hoe hardhandig Nicolina's eigen moeder ook met haar mag zijn omgesprongen - zoals gebruikelijk onder de Creoolse volkswomen - tegen de kleuter die haar was toevertrouwd heeft zij nooit een hard woord gezegd, laat staan hem betutteld of bestraft.

Als zij aan kwam lopen of wegging was het altijd met zulk een lichte cadans, dat het mij toescheen alsof haar voeten beurtelings de aarde van zich afduwden en liefkoosden, terwijl haar armen graaiden naar onzichtbaar sterrengruis of maanschilders misschien.

Wanneer ben ik haar ontgroeid? In een geurige mythe - woordeloos, alleen gemurmel van bronnen - ben ik haar nog altijd volledig toegedaan en is zij mijn eerste speelkameraadje gebleven. En zijn het niet de oudste mythen die heel ons leven bepalen, al wisten ik noch jijzelf, welke rol je daarin speelde, mijn nene! Als kind - altijd trippelend van ongeduld - vind je dat de tijd met slakketraagheid voortkruipt. En toch, hoe vlug zijn de jaren, achteraf bezien, voorbijgedraafd.

Toen eenmaal de kleuterschool tot het verleden behoorde - men sprak destijds van 'bewaarschool', alsof er een samenhang bestond met 'huis van bewaring' - was ook Nene Nicolina overbodig geworden. Eigenlijk al zodra ik er in mijn eentje

naar toe kon lopen. Ongezoekt kwam nu een andere nene weliswaar niet helemaal in haar plaats, maar toch in een markante functie binnen mijn schoolbezoekersleven. Een periode die heel wat langer duurde dan mijn kleuterjaren.

Het was géén huisgenote over wie ik het nu heb, en als er van een relatie sprake was, dan bleef het toch bij een meestal eenzijdige. Van mij met Nene Nora en niet zozeer van haar met mij. Behalve misschien een of twee keer. Want Nene Nora was de al wat oudere vrouw - een echte matrone in vereenvoudigde *kotomisi*-dracht - die op een stoep vlak bij de cluster van scholen in de Gravenstraat zat, met naast zich of soms op haar schoot de houten bak waarin haar lekkernijen lagen - zo uitermate verleidelijk voor de schoolgaande jeugd met hun onstelpbare honger. Het waren beenwitte en ook fel-rose gekleurde kokosnootkoekjes die zij zelf bakte. Echt onze laatste zakcentjes waard. En als die op waren - de centen helaas, nooit de koeken - maakte je gevoel van armoede, samen met de groeiende begeerte, dat je voor de houten bak en Nene Nora's onverbiddelijk aanschijn bleef dralen tot de schoolbel ging. En dat je eindeloze uren later, als de horde zich weer naar buiten stortte, even in de buurt bleef van de stoep waarop zij soms nog zetelde met de laatste resten van haar negotie.

Waren in het eerste geval Nene Nora's ogen al streng maar vriendelijk op haar mogelijke klanten gericht, in het tweede geval gingen die blikken vergezeld van een nog vriendelijker glimlach die niet alleen hoop gaf - weliswaar een valse hoop - maar bovendien oorzaak werd dat je wat later dan gewoonlijk thuiskwam. Een vertraging die als zij opviel onherroepelijk op een reprimande uitliep, zo niet op de onbeantwoordbare vraag: 'Waar heb je nu weer uitgehangen?'

Dat ik Nene Nora niet vergeten ben, komt minder door de mij bijgebleven smaak van haar kokosnootgebak, waardoorheen 'rozenwater' gemengd was, dan wel door een gebeurtenis die zich mogelijksterwijs nog eens herhaalde. Precies weet ik

het niet meer. Het was op een van die fatale dagen dat ik - wel oudste zoon, maar oudste met veel broertjes en zusjes - met zelfs geen halfje in mijn verder volle broekzak, de paradijselijke sokkel moest passeren, waarop Nene Nora breeduit troonde. Gouden zonlicht stralend op haar zoete heerlijkheden die zij anders, als er haast geen jonge voorbijgangers meer waren, met een mooie doek bedekt hield - tegen de vliegen die er anders nog gretiger op afkwamen dan wij jongens en meisjes, haar menselijke vliegen die zij nooit verjoeg met haar zwarte maar o zo propere hand. Boven het goudgele gebak haar goudgeel beringde vingers waarmee zij, als je het geluk had een koper te zijn, voorzichtig, één voor één de kokos-nootkoeken uit haar bak oppikte en ze woordeloos overreikte. Om met dezelfde vingers meteen het koperen centje van de koper weg te pakken en in de wijde overslag van haar rok (de 'kotobere') te verstoppen.

Op die ene dag dan, toen zij die gelukkiger waren dan ik, de tot geldeloze gedegradeerde toekijker, zich al verwijderd hadden en ik mij nog in mijn eentje achtergebleven in Nene Nora's nabijheid bevond, verhief zij (ik kan het niet anders noemen) verhief zij haar stem en zei: 'Kom hier, mi boi!' En toen ik haar genaderd was (ook dat kan ik niet anders noemen dan 'naderen'), vervolgde zij: 'Je hebt geen centen vandaag, no?' Een hopeloos gebaar van mij deed haar voortgaan. 'En je wilt toch graag een koek?'

Waarop een bescheiden ja-knikken van mijn kant.

'Hier is een koekje dat gebroken is. Je mag een halve hebben, voor niks!' zei Nene Nora lief.

Maar dat was mijn eer te na en ik opende tegelijk mijn hapgrage mond. 'Wil ik niet,' kwam er ondanks mijzelf uit.

De waardige koopvrouw moet heel snel bij zichzelf overlegd en ook mijn standpunt begrepen hebben, want na enkele seconden, die mij lang toeschonen al zullen zij in werkelijkheid maar een paar tellen hebben geduurd, hernam ze: 't Is goed.

Ik zal je een hele verkopen, op krediet. Dat doe ik anders nooit en je mag het niemand vertellen. Maar hier!' en zij stak mij een heel kokosnootkoekje toe. 'Als je weer geld hebt, kom je mij mijn cent brengen.' Zo verliep de transactie - tot mijn tevredenheid en blijkbaar ook tot de hare.

Dat ze maar een arme vrouw was, drong toen nog niet tot mijn kinderlijk bewustzijn door; wel dat ik in een soort van erezaak verwickeld geraakt was. Want zodra ik weer over mijn povere zakcenten beschikte, bracht ik Nene Nora het verschuldigde, en gebeurde dat waardoor ik haar niet vergeten ben. Immers terwijl ik haar mijn muntje overreikte en mij, bruusk bevangen door een hopeloos gevoel, wou verwijderen, stak ze mij - het leek wel automatisch - een van haar lekkernijen toe.

Bang voor een vergissing zei ik: 'Dit is... voor de vorige keer.' Maar ik aarzelde om mijn grijpwillige hand terug te trekken. Wat de vrouw ook niet deed. 'Ik weet het,' stelde zij vast. 'Maar je bent een eerlijke jongen, een stukje man-van-woord (broodvrucht). Dus dit is voor cadeau, wat ik je geef. Waka boen, het ga je goed, klein heertje.' Zij keek daarbij heel ernstig, zodat ik het gratis koekje niet in haar bijzijn opat - dat had te veel op gulzigheid geleken. En door deze ervaring leerde ik tegelijkertijd af, om in haar nabijheid te blijven drentelen als ik niet in staat was iets bij haar te kopen.

Tijdens onze schooljaren zijn er nog wel andere 'misi's' geweest die op de bakstenen stoepen gezeten ons hun koopwaren voor de neus hielden. Maar ten eerste werden ze nooit 'Nene' genoemd, wat per saldo toch een koosnaampje is; ten tweede waren zij óf duurder, zoals de gommakoekenvrouw, de vrouw met pindakoekjes (die haar waar 'banket' noemde) en die met 'suikervingers', óf hun aanbod bestond uit vruchten die je in een van de buitenbuurten net zo goed door een welgemikte steenworp kon bemachtigen. Al naar het seizoen ging wel een zekere verleiding uit van de *knippa*-vrouw met

haar kogelronde, grasgroene vruchtjes, of van de *pommerak*-vrouw met haar houten bak vol vuurrode peren en de *pommeroos*-verkoopster, gehuld in de heerlijkste geurigheid. Maar, zoals gezegd, hun aanwezigheid oefende bij lange na niet dezelfde aantrekkingskracht uit als die van Nene Nora. Te meer gold dit voor de incidentele verkoopsters - de vrouw met *manja*'s, die met *awarra*'s en die met *maripa*'s. Allemaal 'bosvruchten' die alleen smakelijk waren bij gebrek aan beter, evenals *paramaka*'s, de allerlaagste in de rangorde van eetbaarheid door ons, omnivoren. Aan mij hebben hun verkoopsters zelden iets verdiend.

Helaas ben ik, ook later, niets meer te weten gekomen over Nene Nora. Wel over mijn eigen Nene Nicolina. Ook toen ik groot genoeg was en noch haar zorg, noch haar toezicht meer nodig had, zodat zij elders haar diensten ging verlenen, kwam zij ons immers geregeld opzoeken om te horen hoe 'haar manskind' het maakte en hem daarbij een kleine lekkernij of een paar vruchten toe te stoppen. Een onmiskenbaar teken van voortdurende afhankelijkheid, ondanks het onvermijdelijke gemis beiderzijds. Inderdaad het gemis dat zij mij niet langer in haar armen droeg, mij suste, met lieve woordjes toesprak, met mij speelde, kortom, zich gedroeg alsof zij mijn moeder was.

Daar ik vanzelfsprekend haar geschenken had te delen met alle huisgenoten, schatte ik ze - dom genoeg - minder hoog dan wat ik zelf kocht bij Nene Nora. Er volgde zelfs een tijd dat ik Nene Nicolina's bewijzen van ononderbroken toewijding nogal hinderlijk vond en haar al wat linkse pogingen om mij te liefkozen erg kinderachtig. Want wat moest een ravottende jongen daarmee? Het 'Kom je nene groeten' van mijn moeder vond ik alleen maar storend en overbodig. Totdat ik het ouderlijk huis verliet om op mijn eentje naar Holland te gaan.

Niet het afscheid van mijn ouders, broers en zusjes is mij bijgebleven - ik vertrok maar al te graag - maar wel dat van

Nene Nicolina, die ik voor het eerst van mijn leven in tranen zag, terwijl zij mij - onverhoeds leek het mij - in haar armen nam en mij opeens de vagelijk herkende geur van mijn vroegste kinderjaren weer werd ingeprent. Alsof het de bedoeling was (van god weet wie?) dat ik die nooit meer zou vergeten.

Intussen was ik, onbedoeld door de volwassenen, wel te weten gekomen dat Nene Nicolina het vooral de laatste jaren verre van gemakkelijk gehad had, overigens zonder dat dit enige verkoeling van haar afhankelijkheid had veroorzaakt. Het was geen geheim dat zij tenslotte op zichzelf woonde en een paar kinderen had, want zij hield er nu en dan een man op na.

Dit laatste was letterlijk het geval, daar de man altijd maar tijdelijk was. Gedroeg hij zich niet goed en bleek hij meer uitvreter dan kostwinner te zijn, dan werd hij de deur uit gezet. Met of zonder rumoer of burengerucht, maar weg had hij te gaan. En zonder praatjes. Ik ving er wel eens iets van op, wanneer zij mijn moeder in bewogen termen verslag uitbracht over haar wederwaardigheden. Want de familiale vertrouwelijkheid bleef voortbestaan. Alleen de details waren niet voor mijn oren bestemd, enkel dat zij niet dacht aan trouwen. Totdat ik oud genoeg was om haar de domme vraag te stellen waarom ze dat niet deed. Kinderen moesten toch een vader hebben en niet alleen een moeder?

Met 'Hoor eens, mijn kind, ik hou niet van dergelijke intimiteiten met een man' gaf ze mij een afdoend antwoord voor dat moment, en zeker ook voor later toen ik al een beetje wereldwijd geworden was en ver buiten Suriname had rondgeneusd. Gelijk had ze.

Pas na een kwart eeuw keerde ik naar haar en mijn geboorteland terug. Mijn moeder was tijdens de oorlogsjaren gestorven, mijn vader al iets eerder. Voor mijn kortstondig bezoek logeerde ik dus bij een van mijn broers, en een van de eerste 'oude kennissen' die mij daar opzochten, was natuurlijk Nene

Nicolina. Toch zal het haar wel teleurgesteld hebben dat ik - stom van mij - haar niet meteen herkende, omdat de mooie struise jonge vrouw wier portret ik in mijn herinnering had meegedragen, hier door een ander vervangen was, die mij toesprak met: 'Ik ben toch je Nene Nicolina, mijn kind' en mij daarbij een grote geurige mand met vruchten als welkomstgeschenk aanbood.

Wie ik vóór mij zag staan was een ietwat gebogen en gezette vrouw, het gezicht met diepe rimpels doorgroefd; alleen in haar kerszwarte ogen nog iets van een lach. Het was waar, ook de aantrekkelijkste Creoolse vrouwen verouderden snel. Maar hoe kon Nene Nicolina, de speelse, trouwe nene van mijn kinderjaren ooit verouderen? Gelukkig dat al pratend de tijd voor ons wegviel in een zwijmelzweem van ontroering toen zij over mijn moeder sprak en het wat later zelfs had over 'die Bosnegerjongen Paulus', die zo'n dreigend gevaar voor mijn nog maar pas begonnen leven was geweest.

Ik heb niet gedurfd nog naar haar twee kinderen en eventueel ander kroost te informeren, noch naar haar verder levensgeluk. Het was mij voldoende te weten dat zij niet 'pinaarde' (geen gebrek leed) en dat zij hetgeen ik haar als tegengeschenk in de hand drukte - want zo hoorde dat - als een klein beetje luxe kon beschouwen. Veel te weinig voor het vele dat zij voor mij betekend had.

'Ik kom gauw terug,' antwoordde ik haar op haar vraag of ik nog lang zou blijven; en wij behoefden dus niet voor een tweede keer afscheid te nemen.

Maar toen ik nauwelijks een paar jaren nadien Suriname nogmaals bezocht om er veel langer te zijn dan ik ooit van plan was geweest, vond ik Nene Nicolina niet meer terug. Zij was gezwicht voor de eeuwigdurende 'intimiteiten' van haar laatste man, Fedi of Ba Josi genaamd - dat is, moeten jullie Hollanders weten, de familiale naam die men in Suriname geeft aan de bij jullie niet nader te noemen man met de zeis.

Enne... enne... en... het is onvermijdelijk dat ik bij al dit terugdenken aan de nene's en 'ennen' ook Oma Nassy weer levendig voor mij zie, ofschoon zij allesbehalve een Nene wie-dan-ook was, maar een ware 'granmisi', of juist nog een 'bigimisi', dus niet zomaar een 'oudje', maar een gezaghebbende, respect afdwingende matrone. Het is in die hoedanigheid dat zij van mijn vroegste jeugd af tot aan haar dood als honderdjarige een rol heeft gespeeld in mijn leven.

Welbeschouwd deed zij dit ruim een halve eeuw lang, zonder dat zij mijn werkelijke 'oma' was. Maar iedereen noemde haar zo. Voor mij begon het door het simpele feit dat zij de echtgenote was van onze huisdokter, die zelf ook een formidabele persoonlijkheid was en wiens hulp ik ook als volwassene bleef inroepen, telkens als ik, in Suriname verblijvend, er de kans toe zag. Ik bleef dit doen totdat hij, al een oude man, Oma als weduwe achterliet. Hun kinderen studeerden in Holland, waar de twee zoons vroegtijdig overleden en van de dochters er één kort nadien bij haar moeder terugkeerde.

Deze dochter bleek tot een schoonheid gegroeid en had bovendien een goede opleiding als pianiste genoten, zodat het voor de hand lag dat ik, zeventienjarige, smoorverliefd op haar werd, zodra ik haar bij Oma had leren kennen en hoorde hoe prachtig zij speelde en over muziek sprak, enthousiast over die componisten die mij ook het naast aan het hart lagen. Het bleef overigens bij een heimelijke, want hopeloze verliefdheid, daar zij bijna tweemaal zo oud was als ik, die zo pas de schoolbanken verlaten had. Bovendien kun je als zeventienjarige op veel aantrekkelijks tegelijk verliefd zijn. Reden te meer dus om niemand iets van mijn gevoelens te laten merken - vooral niet de betrokkene zelf.

Sinds zij weduwe was, zat Oma overdag altijd voor het open venster van haar benedenverdieping, die boven een hoge stoep lag. Van daaruit kon zij niet alleen het kruispunt van twee nogal drukke straten overzien, maar daarenboven door menige

voorbijganger die haar kende, gegroet of zelfs aangesproken worden. Hierdoor, alsook door de kranten die zij intussen op haar gemak zat te lezen, was zij precies op de hoogte van alles wat zich in Paramaribo afspeelde; de rest van de wereld interesseerde haar niet. Voor iemand die zo slecht ter been was dat zij haar verdere leven zittend, strompelend of liggend moest doorbrengen, al turend door haar zilverig metalen bril, was dit wonderlijk genoeg, zoals ik in latere jaren ervoer.

Wat het 'gaan groeten' betreft, dit was mij, waar het Oma Nassy betrof, al van kindsbeen af ingeprent. Zij had er om al de genoemde redenen recht op, en ik voldeed in het voorbijgaan altijd aan deze plicht, totdat de pianospelende dochter overkwam en ik het niet meer liet bij een vluchtig: 'Dag Oma, hoe maakt u het?' maar mijn praatje rekte, bij haar naar binnen ging en gretig luisterde naar haar spitse opmerkingen over Jan-en-alleman, daarbij natuurlijk danig afgeleid door het oefenen en soms briljante pianospelen van de dochter op de bovenverdieping. Dat ging zo een keer of drie, totdat Oma midden in de sociale beschouwing die zij tot mijn lering ten beste gaf, zichzelf onderbrak en zei: 'Je vriendin zit boven te spelen; hoor je het niet? Ga maar naar haar toe!' En zij wuifde mij weg.

Hoe zij als enige achter mijn geheim gekomen was, dat ik zo zorgvuldig bewaakt dacht te hebben, is mij tot de dag van heden een raadsel. En dit alleen al zou voor mij bewijs genoeg zijn voor de scherpzinnigheid van de oude dame, als zij mij niet nog veel andere, sterkere bewijzen geleverd had.

Vanzelfsprekend moest ik ook afscheid van haar gaan nemen toen ik - net als Oma's eigen kinderen - naar Nederland zou vertrekken om er 'te gaan studeren', zoals dat steevast bij iedere vertrekkende jongen of meisje heette. In de schatkamer van haar ervaring gaf zij mij bij die gelegenheid het volgende juweel mee: 'Mi boi,' zei ze, 'God heeft je niet voor niets twee handen gegeven.' Om te werken, schoot mij te binnen, o ja. Maar

Oma zou Oma niet zijn als ze niet was voortgegaan met: 'Als je nou je ene hand op je gulp houdt en de andere op je portemonnee nomo, dan kan niks je gebeuren. Niks, mijn jongen.'

Met deze raad en een linkse omhelzing kon ik gaan, en al een paar dagen na mijn terugkeer, vijftig jaar later, achtte ik het niet alleen mijn plicht om haar 'te gaan groeten' maar haar ook nog te vertellen hoeveel baat ik gevonden had bij haar goede raad.

In plaats van mij te prijzen gaf zij mij echter vriendelijk maar scherp genoeg op mijn kop. 'Mi boi, ik heb gehoord dat je de Gouverneur hebt uitgescholden. Waarom doe je zo iets doms?'

Ik kon niet anders dan haar uitvoerig antwoorden: 'Ik heb hem niet uitgescholden, Oma. Ik heb alleen een paar dingen gezegd die hij misschien niet zo prettig vindt. Maar wees niet ongerust. Binnenkort ga ik bij hem op bezoek in zijn paleis.'

'O, hij heeft je ontboden om je eens flink de huid te wassen,' veronderstelde Oma.

Met: 'Dat zal hij zeker niet doen. Het is alleen om kennis te maken, en geen audiëntie' scheen ik haar gerustgesteld te hebben.

Inderdaad had ik al kort na aankomst een paar keren voor een volgepakte bioscoopzaal het een en ander verteld over de bezettingstijd in Nederland en meer nog over mijn bevindingen in de totaal verwaarloosde stad en haar omstreken. Ik had daarbij de hoofdschuldige - het koloniaal bewind - mijn kritiek niet bespaard. Het was een impressionistische en werkelijk niet diepgaande, noch felle kritiek. Maar destijds was het zó ongewoon (en misschien hachelijk) dat iemand zijn mening over deze dingen onomwonden in het publiek uitsprak, dat het nogal sensatie verwekte. Lid van het Nederlandse Noodparlement en Vertegenwoordiger van het Kunstenaarsverzet of niet, ik werd nu meteen op hoog bevel 'geschaduwd' door de politie.

Op een grappige manier kwam ik dit al aanstonds te weten, toen ik - het was op een zondagmorgen die ik vóór mij zie - door mijn broer gewekt werd met de mededeling: 'Er staat een adjunct-inspecteur van politie beneden, die je wenst te spreken.'

Indachtig mijn goede ervaring met de Amsterdamse oudere agenten die je kwamen waarschuwen als er een razzia van de moffen in de aantocht was - ze zeiden alleen maar: 'Wandelen, meneer, en vlug. Die kant op!' - ging ik welgemoed naar hun Surinaamse collega en... werd niet teleurgesteld.

'Meneer Lou,' zei de man, 'wilt u zo goed zijn om mij nog eens te vertellen wat u gisteravond in de bioscoop gezegd heeft? Ik was daar wel, ziet u, om het allemaal op schrijven, maar u sprak zó mooi, dat ik helemaal vergeten ben om het te doen.'

'En u moet nu toch iets inleveren. Aan wie?' vroeg ik.

'Aan de Procureur-Generaal. Ik moet wel,' bekende de politieman. 'Morgenochtend meteen.'

Ik kon mij geen grotere lof voor een redenaar indenken. 'Waar schrijf je nog voor?' vroeg ik mijzelf af, 'als je zó fris van de lever kunt praten?' Welgemoed bood ik de nog jonge adjunct een makkelijke stoel aan en zei bijna hartelijk: 'Daar gaan we dan voor de P.G.!'

Tevreden met zijn verkorte versie vertrok de man een uurtje later, met achterlating van een even tevreden geschaduwde. Want deze wist nu zeker dat hij de vorige namiddag goed gesproken had en ook een aandachtig gehoor vond bij voorname lieden die zich voor geen geld ter wereld onder zijn meer proletarisch publiek zouden willen mengen.

Oma Nassy, met haar eigen onnaspeurbare bronnen, was natuurlijk iets van dit soort evenementen te weten gekomen, maar was onvolledig of eenzijdig voorgelicht. Zij had mij op haar eigen manier gewaarschuwd en zei niets meer over mijn verder optreden. Ik gaf haar ook geen gelegenheid daartoe

en vertrok een paar weken later zonder afscheid van haar te nemen, omdat ik toch gauw zou terugkomen, naar ik hoopte, en nog veel meer te doen had in het korte tijdsbestek dat ik kon doorbrengen bij de beklagenswaardige deelgenoten van mijn jeugd.

Bij mijn volgend bezoek, zowat twee jaar later - met een veertiendaags retourbiljet op zak, want alleen overgekomen uit belangstelling voor het verloop van de eerste algemene verkiezingen die in de eeuwenoude kolonie gehouden zouden worden - werd ik meteen in de kraag gevat door het nieuwe hoofd van 'Politie en Justitie' - notabene een oude vriend - die mij al bij de trap van het vliegtuig stond op te wachten en mij voorspelde dat hij mij niet meer zou laten vertrekken. Hij kreeg gelijk, al moest hij zijn functie weldra verliezen... voor een hogere, met meer, zij het minder willekeurige zeggenschap. Immers die eerste vrije verkiezing slaagde voortreffelijk, vooral dank zij de vrouwen die zo goed in het stemmen waren geoefend door een ook al echte Creoolse 'bigimisi', de eerste vrouwelijke Surinaamse dokter - 'dokteres' noemde men haar - Sophie Redmond. Met humoristische, maar instructieve sketches en eenakters trachtte zij haar seksegenoten op te voeden tot net zulke verantwoordelijke burgeressen en sociaal voelende vrouwen als zij zelf was. Voor mij is zij, met haar onbaatzuchtigheid gepaard aan inzicht, steeds het toonbeeld gebleven van een 'praeceprix patriae', die met eenvoudige maar 'spreekende' middelen zoveel voor de volksopvoeding wist te bereiken. Zij stierf veel te gauw.

Oma N., die op haar manier ook het nodige tot die opvoeding bijdroeg, scheen daarentegen met het eeuwige leven gezegend te zijn. Nog altijd zat zij voor haar open raam naar buiten te kijken en met uitverkoren voorbijgangers te praten, als vanouds met een dichtgevouwen krant op haar schoot, die zij nauwelijks meer inkeek. Toen ik mij na die vrije verkiezingen onverwachts en ook ongewapend in de eerste 'eigen regering'

had laten opnemen (ik doorzag nog niet op hoe wankel basis zij 'eigen' was ondanks de geslaagde parlementsverkiezing), werd het de hoogste tijd dat ik mijn opwachting bij haar ging maken. Wat moest zij wel van mij denken, nu er zo openlijk over mij geschreven, gedebateerd en gekletst werd? De hemel mocht weten hoeveel reprimandes mij bij haar stonden te wachten; ik ging dus zo gauw ik mij vrij kon maken naar haar toe. En daar zat zij als altijd, breeduit, vriendelijk en toch ietwat spotziek.

Reprimandes bleven gelukkig uit. Wel zei Oma: 'Dus je gaat met ze regeren, no?' Dat er verachting of verdere connotatie in dat 'ze' lag opgesloten, was nog tot daaraan toe. Maar omdat het woord 'regeren' in Suriname een dubbele betekenis heeft, namelijk de gewone van 'krachtig het bewind voeren' naast die van 'herrieschoppen, de beest uithangen, je aanstellen', wist ik niet meteen naar welk van de twee betekenissen Oma's zelden zoetsappige gedachten overhielden, waar het mij betrof. Iets wijzer werd ik toen zij mij, kort voor ik haar verliet, als vermaning meegaf: 'Ze gaan je willen pakken, mi boi. Maar luister goed: als je niet aan hun vrouwen komt en niet aan hun geld, kunnen ze je niks doen, niks!'

Luid is dit in mij blijven naklinken, steeds luider naarmate ik van lieverlede begon te ontdekken wie Oma zoal met 'ze' bedoelde - dat fatale voornaamwoordje dat, juist omdat het onpersoonlijk is en een beetje afstandelijk klinkt, tenslotte heel Suriname en iedereen daarin kan omvatten, om niet te zeggen heel de wereld en het overgrote deel van onze medemensen. Of ben ik in mijn lange leven te pessimistisch geworden? Zo ja, dan toch als 'optimist met te veel inlichtingen en ervaringen'.

Hoe dan ook, meer dan een decennium later ging ik voor de zoveelste keer 'groeten' om afscheid te nemen van Oma Nassy. Het zou nu ongetwijfeld voor de laatste maal zijn, want *zij* was al haast honderd jaar oud - maar hoopte echt nog haar eeuwfeest te vieren - en *ik*, mij haast even oud voelend

door mijn ervaringen met 'regeren', regeerders en 'ze' opgedaan, was niet van zins mij ooit nog metterwoon in Suriname te vestigen.

'Ik begrijp je,' zei Oma toen ik haar mijn besluit meedeelde. 'Toch moet je komen als ik mijn feest vier.' Afkeuring noch goedkeuring viel mij ten deel, alleen een nieuw bewijs van haar nooit verminderde genegenheid. Dit bracht mij ertoe haar te bekennen: 'Oma, ik heb uw raad opgevolgd. Ze hebben mij niet kunnen vangen, noch met hun vrouwen, noch met hun geld. Daarom ga ik nu weg met schone handen en zonder spijt of wrok. Zo stilletjes als ik indertijd gekomen ben.'

'Je ziet het, mijn kind. Neem je vrouwtje mee en laat ik je zoenen. Als God het wil, niet voor de laatste keer.'

Helaas was het toch voor de laatste keer. Nieuwe bezigheden beletten mij haar eeuwfeest bij te wonen en niet lang daarna vernam ik in Washington dat Oma overleden was. De intussen ook verweduwde pianiste en haar andere, uit Holland teruggekeerde dochter hadden haar trouw terzijde gestaan, reeds lange jaren voor haar dood - goede volgsters van Oma's illustere voorbeeld. Hoe zou ik al deze waardige Creoolse vrouwen, nene's of granmisi's of pikinmisi's ooit kunnen vergeten?

Enne, enne, N.N. Deze twee letters staan op formulieren en ander drukwerk waarop een naam moeten worden ingevuld of daar waar men een naam verzwijgen wil. Het staat er voor 'nomen nominetur', wat bijna niemand meer weet, al beseft iedereen wel de bedoeling. Ik hoop dat ook in mijn geval de lezer zal begrijpen dat alle N's en Nene's die ik hier herdacht, typerend zijn voor talloze anderen. Voor een eerbiedwaardige mensensoort die vandaag niet meer te vinden is - althans niet meer onder de zich Surinamers noemende lieden. Wat nog wel, en maar al te veel gevonden wordt, is het rondventen met Nene Nora's houten bak. Want in ouderwets Surinaams wordt 'iemand's goede naam te grabbel gooien, iemand belas-

teren of in opspraak brengen en zijn of haar reputatie met opzet schaden' op de gebruikelijke beeldende manier aangeduid met 'iemand's naam in de houten bak rondragen'.

Geef mij maar Nene Nora's koekjes of Nicolina's vruchten! En beklaag met mij al die arme N.N.'s in de ventersbak van het nieuwe Suriname.

De mandolinespeler

Een goed verhaal - en ik doe niet mee aan die schoolmeesterachtige onderscheiding van verhaal, vertelling, vertelsel of wat men nog meer mag bedenken, want het komt allemaal op één kunstvorm neer - een goed verhaal dan, doet me altijd denken aan een machientje. Geen naaimachien, zoals waarmee Strawinsky eens tot stichting van de melomanen een goed muziekstuk vergeleken heeft, maar iets nog veel bescheideners. Men had, ik geloof vroeger meer dan nu, allerlei speelgoed dat draaide, zich voortbewoog, geraas maakte of iets anders presteerde door middel van een veer die eerst zorgvuldig moest worden opgewonden. Bij goedkoop speelgoed kostte dat soms veel moeite en ging de veer gemakkelijk stuk. Zo'n inferieur mechaniek liep haastig af; men had zich heel wat inspanning te getroosten voor een beetje wanordelijk resultaat.

Maar er bestond ook kostbaarder speelgoed, dat prachtig snorde, verwonderlijk veel deed, zonder dat het erg zwaar behoefde te worden aangedraaid. Het is steeds meer geperfectioneerd en bootst soms op frappante manier de gecompliceerde beweging van grote machines, motoren, auto's, vliegtuigen en hele fabrieken na.

Bij een goed verhaal is er ook zo'n verborgen veer, die luchtigjes en haast onmerkbaar opgedraaid wordt, waarop een kunstige, verrassende, ofschoon bijna automatische 'afloop' volgt - een onevenredig grote prestatie in verhouding tot de moeite die de verteller zich vooraf heeft getroost. Dat komt door de kunstigheid van het vertelmechaniek; het is een kwestie van fabrikaat. Maar terwijl de knappe verteller bewust of onbewust voor een goed maaxsel en een deugdelijke hantering

daarvan weet te zorgen, fabriceert het leven zelf ook allerlei verhalen - uitstekende, middelmatige en zelfs flauwe. Het zijn gebeurtenissen die dan, later opgerakeld, in de mond van een echte verteller aardige verhalen worden, maar die door een onhandige weergever gemakkelijk kunnen worden bedorven tot onnozele of onzinnige praatjes. De ware verteller heeft begrip voor het verhaalmechaniek en gevoel voor de behandeling van de drijfveer. Hij weet te boeien door het verhaal precies te laten doen wat het doen moet.

Ik ken een eenvoudige kruier - de man heeft een vrachtauto voor zijn boodschappen, maar waarom zouden we hem zijn schilderachtige ouderwetse naam niet laten - die voortreffelijk de kunst verstaat het verhaalmechaniek te hanteren. Hij heeft er een kennelijk plezier in en laat dan ook nooit na mij ermee te amuseren wanneer ik hem tegenkom. Met een slordige kwistigheid, zoals een jongen met zijn speelgoed omgaat, draait hij zijn verhalen op en daarna af. Ik heb er al eens over gedacht hem stiekemweg voor een dictafoon te laten vertellen, maar waar blijven dan zijn gebaren en zijn mimiek, die er ook bij horen? De woorden alleen zijn enkel het skelet, de gebeurtenis of stof van zijn verhaal is niet meer dan de uiterlijke gestalte van het speelgoed. Daarom doe ik een beroep op uw fantasie om de inhoud van een van zijn nieuwste verhalen zodanig aan te vullen, dat het wordt wat ik bedoel met mijn kunstig aflopend mechaniek.

Hij vraagt me eerst of ik Theodorus White ken, die ook Luie Dorus genoemd wordt en die aan de haven werkt. Van tevoren weet hij al dat ik die man niet ken, en hij geeft dus meteen andere inlichtingen, opdat ik beseffen zal dat Dorus een belangwekkende figuur is. Dorus heeft namelijk een kostbare mandoline en is verzot op zijn instrument. Hij speelt heel verdienstelijk en oefent geregeld 's avonds na het werk. In het donker hoort men hem op straat al spelend aankomen, en als de inspiratie hem pakt, gaat hij op de eerste stoep

de beste zitten en geeft het ene nummertje na het andere weg, tot diep in de nacht. Het liefst zit hij zo in zijn eentje te spelen, terwijl de tonen in zijn instrument tinkelen als ijzeren sterretjes die omlaagvallen in een leeg petroleumblik.

Een keer, op een late avond, zit Dorus gewoontegetrouw weer op een stoep te spelen, wanneer plotseling een onbekende neger voorbijkomt, staan blijft om naar zijn spel te luisteren en hem vervolgens aanspreekt.

‘Dat is een mooie mandolien,’ zegt de onbekende, ‘maar je bespeelt hem niet zo best. Je haalt er niet uit wat er uit te halen is.’

‘Zo,’ zegt Dorus, ‘kun jij het soms beter?’

‘Ik zal het je bewijzen,’ antwoordt de man, en hij gaat op de stoep zitten, neemt de mandolien van Dorus over en begint te spelen. Hij is nog geen halve minuut bezig, of Dorus is al op zijn beide benen overeind gesprongen, een en al bewondering. Want de man speelt de prachtigste stukken, virtuoos en ongehoord zo mooi. De tonen zijn nu gouden sterretjes die neer komen vallen in een zilveren bokaal, en Dorus luistert toe met open mond, een kwartier, een half uur, misschien wel een uur lang. Hij heeft er geen besef meer van.

Totdat de onbekende man de mandoline naast zich neerlegt op de stoep en een diepe zucht slaakt.

Vol bewondering zegt Dorus dan: ‘Man, zoals jij speelt, zo heb ik dat nog nooit gehoord, het is gewoonweg prachtig.’ Waarop de man opstaat, zijn schouders ophaalt en antwoordt: ‘Ik breng er niet veel meer van terecht. Toen ik nog leefde, toen had je me moeten horen!’

‘Wat zeg je?’ roept Dorus uit. ‘Toen je nog...’ Maar zijn woorden blijven hem in zijn keel steken, want op dat ogenblik ziet hij dat de man zich als het ware oplost in de nacht, een schaduw wordt en daarna helemaal niets meer, alleen donkerte.

Dorus heeft zijn instrument gegrepen en is in één ruk door naar huis gerend; hij heeft zijn deur vergrendeld en heeft de

hele nacht niet kunnen slapen. En hij heeft daarna in geen maanden meer zijn mandoline aangeraakt.

Als mijn vriend de kruier er nu nog bij verteld had, dat van toen af een paar kleine brandvlekjes op de mandoline zaten, juist op de hals, waar de vingertoppen van de onbekende op de snaren gedrukt hadden, dan had hij zijn verhaal verprutst, want de hel kan nooit hemelse muziek voortbrengen. Hij zei alleen maar tot besluit: 'Er gebeuren zoveel dingen waarvan we niets begrijpen, dat een mens nooit kan uitmaken of iets waar is of alleen verbeelding.'

Maar als ik u zeg dat Luie Dorus niet drinkt en niet rookt en niets anders doet dan mandoline-spelen, dan geloof ik niet dat hij zich zo iets alleen maar heeft ingebeeld. Dat kan niet.

Kunstig speelgoed! Maar ook mechanisch speelgoed is echt in zijn soort en... net echt in het klein. Zoals sommige verhalen.

Nachtvolk

Een enkel spookje hier en daar, een klopgeest in het een of ander oud kavalje van een huis - en daarmee hebben wij het gehad in het vergeestelijkte Europa, dat zo flink de aloude geesten heeft uitgebannen en nu alleen nog te maken heeft met een onpersoonlijke, kosmische of existentiële angst.

Ik betwijfel of dit een goede ruil geweest is en betwijfel nog veel meer of het restant van de aardbol, dat zijn uiterste best doet om al het Europese zo goed mogelijk na te apen, er wel verstandig aan doet om een even radicale opruiming te houden onder de geregelde bezoekers uit 'de andere wereld'. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld, is men op dit gebied beslist armoedig uit pure over-ontwikkeling, en ik kan de gedachtengang best volgen van de rijke Yankee, die een Schotse ruïne met spoken en al opkocht, steen voor steen liet afbreken en naar Amerika transporteren, om in de gereconstrueerde bouwval de mee-verhuisde geesten een vertrouwd onderdak te verschaffen.

Wie, met geld genoeg tot zijn beschikking, in dit exportartikel nader geïnteresseerd is, mag worden verwezen naar de nog ruimschoots in Spanje voorhanden 'duendes' - dat zijn klopgeesten die ook van een verblijf in nieuwere etagewoningen niet afkerig zijn en daarom best zullen kunnen aarden in het land van de wolkenkrabbers. Er zijn overigens beroemde Spaanse dichters die in momenten van oprechtheid bekend hebben, dat hun 'daimoon' eigenlijk een 'duende' is, zodat ook de Amerikaanse literatuur van deze nieuwe import (geld speelt geen rol!) mee zou kunnen profiteren.

Het onderontwikkelde land dat ik het genoeg heb op dit

moment te bewonen, heeft zulk een import gelukkig niet nodig. Het bezit nog altijd, on-europees als het onder zijn dun cultuurvernissje is, een bijzonder grote collectie geesten, van een bonte verscheidenheid.

Dit laatste kán, want de geesten hier zijn nooit volkomen geest. Ze vertonen zich altijd in een zichtbare of voelbare gedaante, ze vormen klassen, rangen en standen, en ze hebben maar één eigenschap met elkaar gemeen: ze voeren meer kwaads dan goeds in het schild. Men kan beter niet met ze van doen krijgen.

Overdag kan men zulke onzure wezens makkelijk genoeg vermijden: het zijn immers allemaal lichtschuwe lieden. Maar 's nachts is heus wel enige voorzichtigheid geboden, want dan trekken ze erop uit en leggen ze hun bezoeken af - hinderlijke, schadelijke, soms zelfs levensgevaarlijke bezoeken. Wee de weerloze, de niet-gewaarschuwde die dan immers ook niet voor twee telt...

Mijn uiterst beknopte catalogus kan u al een idee geven. Wij hebben de *jorka's*, de geesten van de afgestorvenen, die met hun knekels rammelen, met graagte het beenderige deel van hun anatomie vertonen en door hun ijzige aanraking niet de geringste verkoeling in het tropische klimaat, maar wel nog meer ziekte en ongeluk brengen dan de milde natuur al uit zichzelf geeft.

Wij hebben de *afrekété's*, die zich in lompen hullen, een fladderig bestaan leiden, en misschien daarom geacht worden tot het vrouwelijk geslacht te behoren. Hun inopportune aanhaligheid bezorgt grijze haren en snelle vermagering.

Wij hebben de *djoembies*, tezamen met heel West-Indië. Het zijn kleine, lastige kereltjes, een soort kwaadaardige kabouters, die er vooral op uit zijn verwarring te stichten en materiële schade aan te richten.

Wij hebben talrijke *bakroes*, onder te verdelen in twee soorten: de 'zoute' en de gewone. De eerstgenoemde onderklasse

van naakte kindertjes met waterhoofden komt helemaal uit Afrika gereisd - van over het zoute water - en zijn, wanneer ze plotseling van onder een brug opduiken, nog worstlustiger dan de gewone horde van bakroes.

Ook onze vele *libba's*, van volwassen postuur, maar eigenaardig genoeg met een linkerhelft van hout en een rechterhelft van vlees, worden onderverdeeld in 'zoute libba's' en gewone huis-, tuin- of keukenlibba's. Zelfs deze laatsten, knuppelzwaaiend, zijn uiterst gevaarlijk wanneer men bij het terugslaan de houten helft raakt in plaats van de gevoelige vlees-kant. Want de tweede slag van een libba is altijd vernietigend.

Bepaald vilijnig is de *azéma*, een soort vampierachtige weerwolf, in de gedaante van een oude vrouw met alleen twee hoektanden, die door sleutelgaten of kieren de slaapkamers binnendringt om zich aan het bloed van onschuldigen te goed te doen. Alleen een kommetje rijst, waarin het gulzige wezen aldoor de korrels terug laat vallen uit haar tandenloze mond, houdt haar zó lang bezig tot zij door de ochtendschemering gedwongen wordt zich weer terug te trekken in haar onderwereld.

Als er niet zoveel afweermiddelen bestonden, zouden wij er slecht aan toe zijn met al die nachtelijke bezoekers, die zich noch van elektrisch licht, noch van moderne vliegverbindingen, noch van een eeuw leerplicht ook maar een zier aantrekken, maar misschien wel van betere bestrating, van wat meer hygiëne. Dat valt te bezien... In ieder geval bezitten ook wij in Suriname een voortreffelijk exportartikel, zodra de wereldmarktprijs voor geesten gunstig wordt, of wanneer de EEG een oogje dicht wil doen, zoals zelfs de Hollandse boeren en vissers van de Heren Hoogmogenden in Brussel vragen.

Mijn buurman, een geleerde oriëntalist met wie ik het onlangs had over de vele Indiaanse en Afrikaanse geesten die onze West-Indische wereld bevolken, maakt terecht aanmerking op

de kortzichtigheid van lieden zoals ik, die niet verder kijken dan hun neus lang is en er zich geen rekenschap van geven dat in de drie middelste Guyana's, waar de bevolking merkwaardig genoeg voor ongeveer de helft uit Aziaten bestaat, ook de geestenwereld naar gezonde democratische beginselen een evenredige vertegenwoordiging uit de Oriënt dient te bezitten.

De Aziatische immigranten en hun afstammelingen kunnen maling hebben aan de jorka's, bakroes, libba's en djoembies of hoe al deze spooksels nog meer mogen heten, die er al waren. Maar ze hebben wel dag aan dag en nacht aan nacht te maken met de meegeïmmigreerde wezens uit 'de andere wereld'.

Dit geldt niet zozeer voor groepen zoals de Hindoes, die aan zielsverhuizing geloven en voor wie er dus geen loslopende, op boosdoenerij verzotte geesten bestaan, als wel voor andere, zoals de Moslims, die al bij voorbaat aannemen dat de Barmhartige en Weldadige behalve de gewone zichtbare mensen, dieren en dingen, ook nog de engelen geschapen heeft, die zich in deze snode wereld zelden of nooit vertonen, en de *djinn*, die al vóór Adam, de eerste mens, het heelal bevolkten en in de nieuwe wereld dus even goed thuis zijn onder de gelovigen als in de oude wereld.

Inderdaad is bij enig nader onderzoek gebleken, dat de geestencollectie hier nog veel bonter is dan men in de desbetreffende literatuur vermeld vindt: ongeveer vijftig percent bestaat uit djinn en *ghoel* met hun respectieve rangen en standen, hun eigenaardigheden en gevaren.

De djinn zijn van huis uit onzichtbaar, al bestaan ze uit een vurige substantie; zij kunnen echter de gedaante van monsters of gewone dieren aannemen, of in voorwerpen weggroepen, hetgeen niet wegneemt dat ze, net als mensen, mannelijk of vrouwelijk kunnen zijn, eten en drinken, trouwen en zelfs sterven, tot de Moslims gerekend mogen worden, of tot de ongelovigen.

Deze laatsten zijn de slechtaards, die telkens de zaak op stellen zetten en dan ook de bijzondere naam van *sheytans* (satans) verdienen, aangevoerd worden door Iblis (Diabolus), de opperste van alle boze geesten, en die voor niets uit de weg gaan behalve voor een vrome aanroeping of een toepasselijke Koran-tekst.

Het nare van een sheytan of van zijn meer plaagzieke soortgenoot, de *éfriet* - u heeft ze al leren kennen uit talloze verhalen van 'Duizend-en-een nacht' - is hun onverschilligheid voor het daglicht. Men moet evenzeer voor beider gedoe op de hoede blijven, zowel in de felste zonneshijn als 's nachts in diepe duisternis. Dit geldt ook voor de kwaadaardigste collega van alle éfrietten onder de sheytans, de *márid*, de horde van wild geworden onderdanen van de laatste der veertig Suleymans die vóór Adam geregeerd hebben en met wier geestenvolkje we nu nog opgescheept zitten.

Het is moeilijk uit te maken of een woedende hond, een gemene kat of een plotseling opduikend ondier niet in werkelijkheid een *djénni* is, die men door een onvriendelijke bejegening tot zijn geslagen vijand zou maken, met al de noodlottige gevolgen van dien. Dan zijn er nog sommige afgestorvenen die, door de slechtheid van hun ware inborst, niet tevreden zijn met de uiteindelijke rust van het graf, maar als éfrietten gaan ronddolen, zoekend wie ze kunnen teisteren. Maar ook onschuldige, rustige doden worden geplaagd door ghoels, die zich met lijken voeden en daarom bij voorkeur op begraafplaatsen verblijven. Jammer genoeg hebben ze de gewoonte om bij gebrek aan voldoende spijs, als echte kannibalen en koppensnellers, van alle levende en gezonde mensen die ze te pakken kunnen krijgen, met een handomdraai appetijtelijke lijken te maken. Dit is des fe gemener, omdat alwie een gewelddadige dood sterft, op zijn beurt een éfriet wordt. De ghoel - het spijt me dit te moeten constateren - is van het vrouwelijk geslacht.

Ze is erg trekkerig en heeft het vooral voorzien op reizende lieden, die uiteraard minder goed op zichzelf passen dan wanneer ze thuis zijn, in hun vertrouwde omgeving. De Indiase immigranten, die naar een onbekend werelddeel vertrokken, konden zich al heel moeilijk vrijwaren van zulke griezelige medereizigers, en ook in de West stierven ze, evenals elders, en hielden op die manier het gezelschap van griezels in leven.

Waar ik nog geen antwoord op vond, is de vraag hoe de djinn en consorten het samen rooien met de autochtone Indiaanse geesten en de uit Afrika afkomstige, die hier veel oudere rechten bezitten. Als hun onaanschouwlijke maatschappij een weerspiegeling is van de zichtbare in Suriname, dan zal het nogal loslopen. Want hier leven roodhuiden, bos- en stadsnegers, Creolen en Europeanen zonder ernstige conflicten naast al de Aziaten met hun eigen hebben en houden - voorbeeldig haast. De geesten mogen er een puntje aan zuigen, al doen ze - gelukkig maar - nog niet aan 'politiek'.

Knopentaal

Aan de mode zit werkelijk allerlei eigenaardigs vast. Men let er alleen niet genoeg op, hetgeen juist tegen het wezen van de mode indruist, die immers vóór alles de aandacht wil trekken.

In de cultuurbladen blijven haar bedoelingen meer verhuld, zij het dikwijls door ontbloting en is er een vrij diepgaand psychologisch onderzoek nodig om te weten te komen wat er achter steekt. Wat bijvoorbeeld de 'diepere zin' van de crinoline is; waarom plotseling het merendeel van de vrouwen zich met jagershoedjes bedekt; of waarom na een wereldoorlog de knierokken in zwang komen en het vrouwelijk hoofdhaar categorisch wordt kortgeknipt of omgekruld.

Aan een dergelijk onderzoek is nog weinig gedaan, maar dat het lonend kan zijn, heeft jaren geleden de beroemde psychologe Prinses Marie Bonaparte reeds bewezen met haar interessante studie over *De symboliek der kop-trofeeën*. Zij heeft toen ook aangetoond hoeveel primitiefs er schuilt in de verschillende 'modes' - of als men wil 'modaliteiten' - van de hoofdbedekking.

Duidelijker wordt een en ander, zodra wij komen buiten de cultuurlanden, onder primitieve volken, die wel degelijk met hun soms rijke kleding en lichaamsversiering iets willen zeggen dat onmiddellijk voor anderen verstaanbaar is. In de levenssfeer van 'wilden' en 'halfbeschaafden' speelt de mode door deze openhartigheid een bijzonder grote rol. En in tegenstelling met hetgeen men onwillekeurig geneigd is aan te nemen, heeft de mode in kleding en uiterlijk aan de rand van oerwoud en steppe een vaak veel grotere betekenis dan in onze moderne steden.

Zeer terloops is dit alweer gebleken uit een vooroorlogse etnologische studie van een Amerikaans echtpaar, Frances en Melville Herskovits, die hun aandacht gewijd hebben aan de folklore van de Nederlandse kolonie Suriname. Ze hebben deze vergeleken met de West-Afrikaanse volksgebruiken, en zulk een vergelijking heeft zin, omdat de negerbevolking van Suriname oorspronkelijk uit West-Afrika komt en in honderden jaren van slavenhandel, maar ook gedurende de meer dan honderdvijfentwintig jaren die na de afschaffing van de slavernij verlopen zijn, tal van primitieve Afrikaanse zeden en gebruiken in de nieuwe wereld werden behouden.

Het al in 1936 verschenen Amerikaanse boek heeft mij weer levendig allerlei episodes uit het volksleven in Suriname, die ik reeds als knaap meemaakte, in herinnering gebracht. Speciaal de modegebruiken van de Surinaamse negerin, de *kotomisi*, die erg veel waarde aan haar uiterlijk hechtte en daarmee gewoonlijk ook wel degelijk iets wilde zeggen tegen haar medemensen - iets heel concreets, dat iedereen onder woorden zou kunnen brengen die de eigenaardige code van de kotomisikleding verstond.

Niet zozeer in de vele wijde, gesteven katoenen rokken die de kokette Creoolse droeg als zij feestelijk 'gekleed' ging, schulde deze betekenis. Integendeel, bij plechtige gelegenheden vertoonde de stadbewoonster zich min of meer geüniformeerd. Zij draagt, zo luidde het mode-voorschrift, op haar rug een met lomp gevulde worst, 'familie' genaamd, die ervoor moet zorgen dat boven de hoog opgebonden rok de panden van haar jakje bijna horizontaal blijven staan en de beide lange witte banden die op de schouders zijn vastgemaakt, lustig kunnen zwieren, hoewel ze eerst als zigzag reep gestreken zijn. Het feestelijke kotomisi-kostuum vertoont maar weinig variaties, en deze liggen dan nog voornamelijk in de kleuren en in het patroon van de bedrukte katoenen stof waaruit zij zijn vervaardigd en waarvoor ondanks het hete tropenklimaat

toch heel wat meer meters gebruikt worden dan voor een moderne zomerjurk! Het was een teken van 'weelde' en tegelijkertijd een verhulling van al te aantrekkelijke lichaamsvormen.

Nee, het 'veelzeggende' element bij de kotomisi-kleding was vroeger de hoofdbedekking, de *hed'anjisa*, een over een stijve krant heen gevouwen en geknoopte doek, waarvan het patroon past bij de rok en het jak, en waarvan de slippy worden samengebonden met een kunstige knoop.

Deze knoop met de uitstekende punten op het achterhoofd, vormt op een eigenaardige manier het betekenisvolle, persoonlijke element in de algemene kleding. Eerst door de taal van deze knoop wordt het kostuum 'beeldig', en iedere goedgeaarde Surinamer of Surinaamse kon er - althans eertijds - de stemming, de gedachten en heus niet altijd even vriendelijke bijgedachten van de schone draagster aan aflezen. Zonder woorden wilden de dames toch 'veelzeggend' gekleed gaan.

Het aantal soorten knopen was op zichzelf natuurlijk vrij beperkt, maar daar ook allerlei patronen van het bedrukte katoen destijds namen droegen, ontstonden er tal van combinaties, zodat met de hoofddoek ook inderdaad de 'taal des tijds' kon worden gesproken en toespelingen op de meest recente gebeurtenissen konden worden gemaakt. Het geven van namen aan de patronen is overigens een gebruik dat ook in West-Afrika wordt aangetroffen, en in Ashanti bij de Goudkust kennen de negers eveneens aan de knopen betekenissen toe, en wel die van spreekwoorden. Dit laatste is ook in Suriname lang in zwang gebleven. Maar de oude spreekwoorden slaan hier meestal op actualiteiten, en een van de hoofdbedoelingen van de knopen was spot en satire. Vriendinnen te ergeren, meer nog dan mannen te lokken, *tout comme chez nous*.

Gewoonlijk werden nieuwe patronen door een handige winkelier met een aantrekkelijke naam of een bruikbaar spreek-

woord gedoopt. Heel dikwijls ook nodigde de importeur een vrouw uit die *au courant* was - en dat waren meestal de marktvrouwen - om peettante te blijven bij de introductie van het nieuwe patroon en het een naam te geven. Deze werd dan spoedig wereldkundig in een stad als Paramaribo, of per advertentie den volke kond gedaan, en kwam pas na verloop van tijd terecht in de 'provincie' - in casu de plantages en het binnenland. Daar is men dan ook, net als bij ons, nog altijd een beetje met de mode ten achter en iets conservatiever.

Bovendien deed en doet de kotomisi haar hoofddoeken, die niet veel te lijden hebben, niet zo snel weg in een land dat nagenoeg geen seizoenen kent. De meeste Creoolse vrouwen hielden er een rijke collectie op na. Onder mijn bekenden waren er die wel honderd van zulke doeken bezaten, zonder daarom nog als bijzonder modieus of spilziek te gelden. Enkele daarvan zijn dan geborduurd met figuren, in plaats van bedrukt; dat zijn de oudste, uit de tijd dat er nog geen goedkope katoentjes bestonden, en deze werden bijzonder in ere gehouden. Men kocht ze niet, men erfde ze alleen.

De betekenis van zulke knopen en doeken is het best met enkele voorbeelden te illustreren. Zo kreeg een bekend patroon tot naam het spreekwoord: 'Alle wouddieren stelen veldvruchten, maar het konijn alleen draagt de naam.' En een ander: 'Wanneer de koe gegraasd heeft, moet ze plaats maken voor het paard.' Dit laatste patroon was natuurlijk een lelijke hatelijkheid wanneer men het droeg bij een bezoek aan een vriendin wier man pas was weggelopen. Zoals het vorige een lieve attentie werd bij het bezoeken van een vriendin die pas een andere haar geliefde had afgetroggeld.

Weer andere patronen droegen slechts een korte naam, zoals 'Stekelvarken' of 'Gifslang' omdat zij er een vage gelijkenis mee vertoonden. Ofwel ze kregen een scheldwoord tot naam, wat gold als een van de meest effectieve middelen om bepaalde personen zwijgend te krenken. Ook poëtischer namen, van

bloemen vooral, waren in zwang. Maar deze (een ervan was bijvoorbeeld 'Vurige liefde', een vuurrode bloem) zijn begrijpelijkerwijze meer bedoeld om tot mannen te spreken dan tot vrouwen.

Het is nog altijd een hele kunst een hoofddoek te vouwen en te knopen, en er komt menig dozijn spelden aan te pas, nog afgezien van de hulp van een vriendin, op wier hoofd het kunststuk moet worden voltooid voordat de eigenares het zelf opzet. Maar een goed gevouwen hoofddoek kan men, door het stijve papier dat er binnenin zit, op en af zetten als een hoed, en ze kan op die manier wel een week lang bij het uitgaan gedragen worden. Een stadsnegerin die wat om zichzelf gaf, verscheen ook nooit zonder dit hoofddeksel op straat.

De namen van de knopen en vouwen die deze 'koptrofee' voltooiën, droegen een algemener karakter. Een daarvan was bijvoorbeeld 'Ruzie', en had tot effect, dat men de draagster ervan liever enige meters uit de weg bleef, daar men eruit kon opmaken dat ze ruzie zocht, of heel erg boos op iemand was en die dag niets kon velen. Men ziet dat de mode hier ook een meer praktische waarde kreeg.

Een andere knoop werd genoemd: 'Wacht op mij om de hoek' en betekende dat de draagster die dag zin had in een kleine flirt. 'Verkrijgbaar', als was het een winkelopschrift. Jonge mannen die anders bedeesd zouden blijven, voelden zich bij de ontmoeting met zulk een schone aangemoedigd door de manifest geworden vooruitzichten. En de vrouwen die hun gunsten verkochten voor geld hadden ook een eigen manier om de hoofddoek te knopen. Die droeg natuurlijk een minder vleierende naam.

Heel eigenaardig was de knoop die werd aangeduid met de lange naam: 'Je kunt naar alle kanten waaien, ik draai me toch niet om', en die de hoofddoek er van achteren liet uitzien als een waaier. Een dergelijke knoop werd gedragen door een vrouw die bijvoorbeeld na een ruzie met haar man wou zeggen:

'Ik trek me niets van je aan', of: 'Jullie kunnen wat mij betreft met z'n allen naar de bliksem lopen'. Is dat ook niet de betekenis van menig gewaagd kostuumpje bij ons in Europa?

Een bepaald tragische knoop was die met de naam: 'Ik hou van hem en hij houdt niet van mij', waarmee de draagster uiting gaf aan haar liefdesverdriet en waarmee zij er soms in slaagde het ongevoelige mannenhart te vermurwen. In vroegere tijden werd veel meer dan vandaag aan zulke intieme gevoelens uiting gegeven, zoals door de knoop die de meisjes na hun eerste ernstige liefdeservaringen droegen.

Trouwens, ook de jonge meisjes bezaten hun eigen knoop, die heel eenvoudig was, en feitelijk alleen zeggen wilde: 'Huwbaar maar nog zonder vrijer'. En een andere, die de punten van de hoofddoek hartvormig samenbracht, heette 'Vriendschap' en betekende dat de draagster gelukkig in haar liefde en tevreden met haar uitverkorene was. Het spreekt vanzelf dat een goede echtgenoot het liefst zijn vrouw volgens deze laatste mode gekleed zag.

Wat is er van al deze stille en toch bevallige uitingen nog over?

Mij is een en ander bepaald sympathieker dan bijvoorbeeld het rondlopen met initialen op de blouse, zoals vandaag in Europa gebruikelijk is, in dit gezegende tijdperk van kruiswoordraadsels en rebussen. Maar 'mode' is nu eenmaal iets heel gek - althans in mijn onverbeterlijk mannenoog, waarmee ik, na meer dan driekwart eeuw rondkijken, de kotomisi-dracht alleen nog als een even lief als curieus relik beschouwen kan.

Man met kar

Veel onbegrijpelijke dingen steken op uit de verduisterende herinnering aan mijn jeugd, als evenzoveel geheimzinnig in de nacht wapperende vlaggen. Ze worden hoe langer hoe beangstigender, ook al weet het verstand alles van hun onnozele substantie. Tenslotte kun je er toch niet bij. Zo heeft niemand mij tot dusver de betekenis kunnen verklaren van dat benauwende kinderlied 'Een karretje op een zandweg reed'.

Weet u nog? 'De voerman leit te ruste... Ik wed dat het zelf zijn weg wel vindt... Eén karretje keert behouden weer, het andere...' Nu! Wat een naar-mooi lied! Het is akelig van halve toespelingen, van onduidelijkheid en mogelijkheden; het is onmogelijk te concretiseren en daarom zo onwerkelijk als een droom, als een nachtmerrie.

Ik moet dit wel vertellen om begrijpelijk te maken waarom ik altijd weer met een soort van huivering - de trillende herinnering aan mijn kinderjaren - geboeid ben door elke man met een kar die voorbijgaat, zelfs al schijnt de maan niet helder en is de weg niet breed, of zweept geen sneeuwjacht zijn ogen blind. Ik zie het trekdier en vraag me onwillekeurig af: 'Het paardje loopt met luste?' - wat een heel bijzondere manier van lopen is, die aan de einder van mijn bewustzijn beslist moet rijmen op 'rusten', op een gerekt, in eindeloze verten verdwijnend aanwezig-zijn; geen 'rust' die stilstand zou zijn, maar 'rusten', een onophoudelijk wegwijnen in de vergetelheid, op het eindeloze plein aan het eind van alle lange wegen, in het onafzienbare karrenpark, de karavanserai van al mijn dromen, waarvan ik geen enkele voorstelling heb, maar wel, al van zover ik kan terugdenken, de atmosfeer bij me gehouden heb.

Er komt dus een man met een kar de weg op, en ik kijk en huiver een beetje. De weg is inderdaad een zandweg, een slechte en stoffige ook, en de voerman is er net zo een als ik van jongsaf gekend heb: een haveloze Hindostaan, donker gebruid, met gegroefde trekken en al grijzende haren. Hij leit niet te ruste, want hij loopt op blote voeten naast zijn ezel, een grauwtje dat geen paardje is, maar dat nog gelatener, nog koppiger zijn weg wel weet. En de voerman heet hier 'wadjiman' of 'karreman', meervoud 'karrelieden', wat een veel mooiere, precieze naam is; alleen past hij niet in het ritme van het lied, hoewel veel beter in de trage maatgang van de combinatie: ezel, man en lege kar.

Zo'n kar is niets dan een ladder met sporten, en opzij twee grote, bijna knaap-hoge wielen. Als kind vond ik het ontzaglijk grote wielen; nu zijn ze zo groot niet meer.

Er ligt altijd een dikke houten lat op zo'n kar. Vandaag ontdek ik hem ook weer. Die wordt gebruikt om de kar te steunen wanneer men vrachten op- of aflaadt en de ezel even mag rusten.

'Rusten' klopt inderdaad met het liedje, maar het betreft hier de ezel en niet de voerman. En omdat een ezel zo zijn eigen opvattingen heeft over het wanneer en hoe van zijn rust, wordt de dikke lat meestal ook gebruikt om er op los te beuken op zijn flanken, wanneer hij geen lust heeft om voort te lopen.

Het is midden op de dag, de tropenzon schijnt onbarmhartig heet, ook op de ezelsrug, en het is niet goed denkbaar dat hij loopt 'met luste'. Daarom moet hij er telkens weer van lusten met deze dikke lat. Niet bepaald nu, of door juist deze Hindostaan - in zichzelf verzonken komt hij aangesloft door de stoffigheid - maar zo in het algemeen. Sommige dierenlevens verschillen toch weinig van mensenlevens: slaag, een beetje voer en de dagelijkse route, de routine. Ik voel best voor dierenbescherming, maar dan als supplement van mensenbe-

scherming; ze zijn beiden even weerloos, de onbeschermden.

Nu komen man en kar vlak langs mijn achtertuintje voorbij, en ik zie dat de oude Hindostaan, die het zelfs niet de moeite waard vindt zijn wagen te leiden en de leidsels dan ook over een van de disselbomen heeft laten hangen, stilletjes in zichzelf loopt te praten. Wat hij zegt, kan ik niet verstaan, en onze wederzijdse groet is niets anders dan een vluchtig handgebaar, bijna gelijktijdig. Als een goed karreman loopt hij natuurlijk hardop te denken over de zorgen van zijn bestaan. En terwijl hij verder sjokt door de stoffigheid, waarin het geratel van zijn wrakke wagen gesmoord wordt, is het alsof ik hem - nu dan toch verstaanbaar - hoor zeggen tegen de toeschouwer die hij immers ook van zichzelf is en die hem nooit verlaat:

'In een heel jaar verdien ik met al de rijst die ik plant, maar honderdvijftig gulden. Dat is te zeggen, als alles goed gaat. Maar lang niet altijd gaat alles goed, en dit jaar... we moeten maar afwachten wat het geeft. En intussen, de vrouw heeft wel te eten, en de kinderen en de ezel, en ikzelf... maar er is meer geld nodig, want er zijn zieken geweest, en met het *Phagwa*-feest moeten ze allemaal kleren hebben, behalve de ezel dan. Maar jij, stom dier, mag me het minst van allen in de steek laten, want ik heb je nodig om vrachten te rijden voor wat bijverdienste. Dat ik op jou aangewezen ben, onreine tussen de onreine blanken en kaffers, is een schande, en ik zou er beter aan toe geweest zijn als je een koe was, een heilig dier uit de kudde van Krishna. Een waardig gezelschap dat bovendien melk geeft. Maar je bent slechts een beroerde oude ezel, koppig en eigenwijs, vraatziek en lui. Ofschoon toch een trouwe kameraad, want hoe lang heb ik je al niet... Vast langer dan ik je nog hebben zal. En als je het aflegt, dierbare lammeling, wat dan?

Hoe kom ik dan nog aan de onontbeerlijke bijverdienste? Daarom spaar ik jou en spaar ik de lat. Loop maar door op je kalme, gestadige manier die je goed humeur van dit ogenblik

verraadt, net als ik het mijne met mijn gemompel. Loop maar voort. Loop maar...'

Het is niet moeilijk de gedachten te raden, die de mensen voor zich uit brommen, ook al blijven ze onverstaaanbaar voor het oor. Moeilijker is het te weten wat er in zo'n trekdier omgaat, zelfs wanneer hij opeens in luid gebalk uitbreekt. Want werkdieren zijn misschien toch minder zorgelijk dan werkmensen, al vertoont hun lot nog zoveel gelijkenis. Ze dromen misschien van de grazigste weiden. Maar vast niet van een Heer die ze daarheen leidt, noch van Krishna's kudde.

Daar verdwijnen de man en zijn kar in de stoffige middagzon, waar de zandweg een kleine bocht maakt en achter het hoge onkruid van de berm schuilgaat. Ze zijn nu zelfs niet meer te horen, en toch sta ik ze hier nog na te kijken als de kleine jongen die ik bezorgd over het karretje op zijn zandweg eens was en nu wel blijven zal, voorgoed... Terwijl er zoveel taken en taakjes op me wachten, binnen in huis.

'Ik wens je wel thuis mijn vriend, mijn vriend.' Ik wens jullie alle drie een behouden thuis, man met je kar en je ezel.

Economen en speculanten

Het regent al dagen in Paramaribo, heel gewoon, maar dat is het juist: op die middelmatige manier die we hier bijzonder onaangenaam vinden. Tijdens zware stortregens, zoals ze bij het seizoen horen, weet iedereen precies waar hij aan toe is. Je kunt er onmogelijk doorheen en moet blijven waar je bent, tot ze voorbij zijn. Maar ze duren nooit erg lang, en een uur of vijf kwartier zijn van geen betekenis in ons langzaam voortkabbelend leventje.

Tegen de lichte, dauwachtige motregen kan men zich wapenen met paraplu of plastic jas. Die 'fijn-fijne' regen, zoals men dat hier noemt, hoeft geen verandering te brengen in de gewone dagorde, en niemand let er dus op, of ze dagen dan wel uren duurt. Ze is van geen betekenis.

De regen echter die geen speciale naam heeft, de middelsoort regen, net iets te hard om er doorheen te gaan en net niet hard genoeg om een beperkte duur te garanderen en dus geduld te rechtvaardigen, dát is de regen die tot speculeren noopt: zal ik mij er toch maar doorheen wagen - of niet? Zal ze nu aanstonds eindelijk ophouden of wie weet hoe lang nog blijven duren?

Het besluit om zich er doorheen te wagen heeft ernstige consequenties in een vochtig land, waar alles wat eenmaal nat is, nat blijft zolang het de zon niet gelieft te schijnen. En het gedwongen thuisblijven is ook niet alles. Het geeft maar aanleiding tot gepieker.

Zo sta ik op mijn balkon naar de regen uit te kijken die, anders dan onze lawaaierige stortregens, rustig en bijna geruisloos naar beneden komt zijgen (dat is het goede woord) met

een onveranderlijkheid conform die van de druipende planten en bomen aan de overkant van de straat. Planten die speciaal onder dit soort regen schijnen te gedijen, ofschoon ze het ook niet minder doen onder de blakerende zon, waarnaar ik op het ogenblik verlang omdat ik de straat op wil.

Onder het balkon schuilen een paar mensen. Ik kan ze niet zien maar wel horen, en als ik me even voorover buig en toeluister, kan ik van de flarden van hun gesprek die ik al zonder moeite opvang, een sluitend geheel maken, want ze praten luid genoeg. Het is iets eigenaardigs in dit land, dat wanneer het regent de mensen vanzelf luider gaan praten dan anders. Er komt protest in hun stemmen.

Twee mannen moeten het zijn, gewone inlandse mannen-uit-het-volk, dat is gemakkelijk op te maken uit hun taal. Ze hebben het over radio's. Over een heel bijzondere radio, een prachtig merk. De bongomuziek uit Demerara, de steelbands en calypso's van Trinidad, keihard komt alles over met dit toestel. 'Jammer dat ik het niet meer heb,' zegt de enthousiaste man die dit moois in zijn huis gehad moet hebben.

'Waar is het dan gebleven?' vraagt de ander.

'Ik heb het verkocht aan William. Voor vijfenzeventig gulden - het heeft me zelf driehonderd gekost. Een koopje voor William.'

Even is er een pauze en dan vraagt de belangstellende: 'Waar heeft William dat geld vandaan? Ik krijg nog altijd geld van hem, dat ik hem voor jaren geleend heb.'

Waarop de radio-man weer: 'Maar hij hééft me nog niet betaald. Hij zou me elke week zeven gulden vijftig afbetalen, maar het is al zes weken geleden dat ik hem dat ding verkocht heb, en ik heb nog geen cent van hem gezien.'

Ik meen zo iets als een schampere lach te horen, en daar heb je het al, de ander zegt: 'Dat geld krijg je nooit, net zo min als ik.'

Prompt hierop volgt het gelaten antwoord: 'Dat begin ik

ook te geloven. En het spijt me geweldig. Zie je, als ik geweten had dat hij me toch niet zou betalen, dan had ik hem beter honderdvijftig gulden kunnen vragen.'

Dit wordt door de ander ook nog van harte beaamd: 'Zo is het...'

Ik luister niet verder. Zo iets is veel te mooi om niet onwillekeurig mijn eigen gedachten, de dialoog met mezelf, verder in beslag te nemen. Hier heb je weer volop die wonderlijke, prachtige mentaliteit van de Surinamer: liever tien vogels in de lucht dan één in de hand, omdat er toch nooit een in de hand komt. Een optimisme geboren uit een tot het uiterste doorgevoerd pessimisme; een speculatief denken waarbij het hele heelal tot één groot luchtkasteel wordt opgeblazen. Terwijl toch ook de praktische laddertjes naar de begane grond niet ontbreken.

De man onder het balkon had honderdvijftig gulden moeten vragen, want dan was de schuld van de koper groter geweest en het verlies erger. O masochisme van dit volk! Maar dan was de kans ook groot geweest dat de gegadigde voor die prijs van de koop had afgezien, en de eerste eigenaar zou nóg in het bezit van zijn radio zijn. Handig bedacht.

En er is nóg een aspect aan de zaak. Wie er weet van heeft hoe het hier toegaat, kan op zijn vingers narekenen dat de oorspronkelijke koper nooit driehonderd gulden voor het radiotoestel heeft betaald, om de eenvoudige reden dat noch hij, noch wie dan ook in zijn naaste omgeving ooit driehonderd gulden bij elkaar gezien heeft om zomaar neer te tellen voor een luxe-artikel. In het gunstigste geval heeft hij er iets op afbetaald en daarvoor dan al die bongo-, calypso- en steelbandmuziek een tijdlang in zijn huisje gehad.

Toen moest de afbetalingsplicht maar op een ander overgedragen worden, en in laatste instantie zal het hem een zorg zijn wat er met de radio gebeurt. Nee, niet helemáál een zorg. Zuiver in de speculatieve sfeer, in de geheimzinnig versluisde

wereld van het mogelijke maar niet gerealiseerde, waarin het zo buitengewoon aangenaam is te vertoeven, had hij een bevredigender transactie kunnen doen, wanneer hij maar gerekend had met de toen onwaarschijnlijke, maar thans gerealiseerde omstandigheden en niet met de toen aannemelijke, maar nu onverwerklijkte. Het is hem niet kwalijk te nemen, hij heeft eigenlijk groot gelijk.

Nog altijd sta ik op mijn balkon en kijk uit naar de regen, die maar niet wil ophouden. Het kan best de hele dag zo blijven duren en ik voel me een beetje dwaas om nog langer te speculeren op haar welwillendheid een eind te maken aan zichzelf. Dat is wel het laatste wat je van de regen kunt verlangen - dat ik daar niet eerder aan gedacht heb.

De mannen beneden zijn blijkbaar wijzer geweest, want het is nu heel stil onder het balkon; ik hoor niets meer, ook wanneer ik me wat voorover buig. Ze zijn toch maar door de regen gestapt, met een werkelijkheidszin waaraan ik een voorbeeld kan nemen. Al zijn ze weggegaan om misschien wát voor een onwerkelijke fantasterij ook achterna te lopen - niet anders dan wij allemaal.

De regen is werkelijk, maar de rest van de wereld? Ik moet deze dag maar verkopen voor wat ik er toch niet voor krijg. Onze kleine doeleinden en onze grote idealen zijn en blijven vaag, verregend, straks misschien weer zonnig. Drogen uit of schimmelen een weinig, wanneer de wereld nat blijft. Kom, ik moet maar gaan, die radiokerel en zijn makker achterna...

Wie vandaag niet over enig economisch inzicht beschikt, of laat ik het voorzichtiger zeggen: met een beetje economisch instinct begaafd is, kan zich ternauwernood handhaven in een wereld die bijna uitsluitend materiële voordelen zoekt. Dit is niet alleen in het goede oude Europa het geval, maar ook in de nieuwe wereld, een die alweer oud genoeg is om reeds sinds eeuwen open te staan voor elke 'go-getter' met voldoende

slimheid en agressiviteit. Het is daar nog altijd een onafzienbaar jachtterrein vol prachtige mogelijkheden voor de homo economicus, de vreemdeling met een gave die de inheemsen ten enen male missen.

De tropen zijn er immers niet op ingericht om deugden als arbeidslust, spaarzaamheid of ondernemingszin aan te kweken. Ook zonder deze eigenschappen komt men hier met een beetje geluk, nee, met minder nog: met een beetje 'on-pech' tot een dragelijk leven. De vreemdeling interpreteert dit verschijnsel doorgaans verkeerd en spreekt in zijn zelfingenomenheid al gauw van 'luiheid' of 'domheid', die het karakter van de inboorlingen zou ontsieren. Omdat de vreemdeling economisch denkt - van zijn levensvisie uit misschien terecht - komt hij tot zo'n glad verkeerde conclusie. Er zijn voorbeelden te over dat de zaak heel anders ligt - veel subtieler. Met een misschien onbewuste, maar toch hoogst verfijnde menging van economisch, egonomisch en ergonomisch inzicht, zoals dat tegenwoordig heet.

Een van de bekende kooplieden in ons goede Paramaribo, die het zo ver gebracht heeft omdat hij er een open oog voor de verhoudingen op na houdt, vertelde mij onlangs op een toon van pijnlijke verbazing het volgende:

'Er komt een jonge, stevige, behoorlijk geklede neger van een jaar of vijftientig bij mij de winkel binnenlopen,' zei hij, 'en hij vraagt me of ik tien gulden voor hem heb. Zomaar. Je kent dat. Hij heeft ze ergens voor nodig en vraagt maar. Ik kijk hem aan en zeg: "Is het geen schande dat zo'n potige vent als jij, die notabene blaakt van gezondheid, loopt te bedelen in plaats van te werken? Doe het een of ander, dan heb je die tien gulden gauw genoeg bij elkaar en hoef je je hand niet op te houden."

Maar natuurlijk beweert die knul dat hij graag genoeg wil werken, maar geen werk kan vinden. Het oude liedje. "Nou," zeg ik tegen hem, "ik wil je helpen, je kunt voor me werken,

meteen al. Zie je die stapel hout daar voor de deur van de winkel liggen? Breng die naar binnen, achter in het magazijn. Dat kost je hoogstens een paar uur sjouwen, en dan heb je het tientje zelf verdiend. Dat moet je toch veel prettiger vinden dan het bij elkaar te bedelen. Begin dus maar.”

Ik was goed gemutst en wilde hem een lesje geven - jij hebt het toch altijd over volksopvoeding? Nou, daar gaat-ie dan! Die kerel loopt naar de deur, kijkt de stapel hout op straat eens aan, schudt met zijn hoofd en zegt: “Ach meneer, het is veel te zwaar. Ik zal me dood moeten werken voor een tientje... misschien als het nog vijftig gulden was...”

Zo krankzinnig zijn ze. “Je moet je werkelijk schamen,” antwoord ik hem, “ik bied je in mijn vriendelijkheid een tientje voor dit karweitje, dat nog geen rijksdaalder waard is, alleen om je te helpen. De eerste de beste Javaanse arbeider die langs komt, doet het met plezier voor een rijksdaalder als ik het hem vraag. Kom nou, broeder!”

En weet je wat die ellendeling me antwoordt? “Goed meneer,” zegt hij, “laat u het maar voor twee-vijftig door die Javaan doen, en geeft u mij de zeven gulden vijftig die overblijft, dan ben ik toch bijna geholpen.” Ik heb hem mijn winkel uitgevloekt, kan je net denken.’

De brave koopman eindigde lachend zijn verhaal, maar hij was nog altijd niet van zijn verbazing bekomen, zoals uit de rest van ons gesprek bleek. Hij meende namelijk dat de snelheid en de intelligentie waarmee de neger zijn berekening gemaakt had, hem ook in staat moest stellen om het tot iets behoorlijks in de maatschappij te brengen en althans iets beters te doen dan al bedelend te lanterfant. ‘Hersens genoeg,’ stelde hij vast, ‘maar wat doen ze ermee?’

Daar gaat het juist om. Men kan zijn verstand ook gebruiken om uit te vinden hoe met een minimum aan arbeid een maximum aan voordeel en genoeg uit het leven te halen. Aan deze heus niet zo simpele kunst wordt heel wat tropische

intelligentie besteed, en met aardig wat succes. Dat dit lijnrecht in strijd is met de opvattingen van de homo economicus die uit het Neoplasticum van gematigde luchtstreken is voortgekomen, levert nog geen bewijs van de juistheid van de stelling dat men gewerkt moet hebben voor datgene waarvan men wil genieten.

Vóór alles construeert de mens zijn levensleer volgens zijn aard, of juist nog: uit de rationele rechtvaardiging van zijn aard ontstaat de levenstheorie. De westerse homo economicus dankt zijn veelgeprezen voortreffelijkheid aan een reeks van aangeboren eigenschappen, waartoe, zoals iedereen weet, een maar zeer beperkte intelligentie gerekend kan worden. Deze beperktheid wordt door de welbekende eigenschappen als werklust, spaarzaamheid, ondernemingszin gecompenseerd en - gezien zijn vele maag- of hartkwalen - zelfs overgecompenseerd.

De tropische homo primitivus daarentegen economiseert ook, maar aan de andere zijde van de levensordinaat - in het negatieve. Hij aanvaardt arbeid en inspanning niet als taak of plicht; hij heeft daar geen enkele reden toe, en als hij ertoe overgaat iets te doen, dan wil hij dit voor zijn plezier, in het bewustzijn dat het een genoeglijke afwisseling brengt in het nóg grotere genoegen van het nietsdoen. Daar hij hierbij hoegenaamd geen schuldgevoelens heeft (en alleen de westerse beschaving zou hem die kunnen bijbrengen) eist hij voor zijn nietsdoen een zelfde rendement aan levensvervulling en levensgeluk op, als de ijverige 'go-getters' voor al hun moeite en zorgen.

Het gekke is dat ze dit alles ook nog krijgen - en wel zonder maag- of hartkwaal. De westerse homo economicus kan dat niet zetten en beproeft een akelig bekeringswerk. Als hij de kans krijgt, dwingt hij hen zelfs om in te gaan. Moge het hem nog lang blijven mislukken!

Om een paar kwaadwilligen en kniesoren aan wat meer levensvreugde te helpen, zal ik geen realistische topografie meer

bedrijven, maar liever spreken over zeker land dat we gevoeglijk Ruzisamië kunnen noemen, waarin een stad die we gemakshalve als Scotsbumtown kunnen aanduiden, met inwoners die heus maar voor een klein deel tot de kwaadwilligen of kniesoren mogen worden gerekend. De meeste Ruzisamiërs zijn - als ik me dat fictieve land goed voorstel - verdraagzame, gemoedelijke en zelfs goedlachse lieden. Ze kankeren graag op elkaar (hetgeen naar Hollandse maatstaf het bewijs zou moeten leveren dat ze gezond zijn), maar kunnen er ook best tegen dat ze door anderen bekankerd worden, mits dit maar in nationaal verband gebeurt en de koek-en-ei-idylle waaraan zij de vreemdeling graag willen laten geloven, niet wordt verstoord.

Die wens is niet meer dan billijk, en wie een betrekkelijk klein nest als Scotsbumtown terwille van zijn lieve inwoners en zijn gelukkig klimaat een goed hart toedraagt, zal zich beijveren aan vreemdelingen niets dan goeds bij te brengen over dit vriendelijke oord. Wat niet wegneemt dat men ongewone dingen zal moeten vertellen, want alleen die zijn de moeite van het vermelden waard. Zouden wij het standpunt huldigen van: 'Ruzisamië, nou, laten we daar maar liever over zwijgen,' of: 'Sst, geen woord over Scotsbumtown,' dan zou men inderdaad de reputatie van tal van brave lieden schaden, die juist een beter begrip voor hun eigenaardige levensopvattingen en hun afwijkende, maar alleszins gerechtigde zienswijzen verdienen.

Men wordt dan ook vriendelijk verzocht hen niet zomaar op het eerste gezicht te veroordelen, maar hun toestanden goed te doordenken, hun karaktertrekken als het maar enigszins mogelijk is te aanvaarden, en hun eigenaardigheden te beschouwen als varianten van een menselijkheid die alleen door uniformiteit onverdraaglijk zou zijn. Het is door hun verscheidenheid dat mensen, dieren en dingen ons dierbaar worden. Zelfs wanneer wij misschien prat gaan op ons eigen anderszijn.

Neem het geval dat niet zo lang geleden vele denkers onder de Scotsbumtowners aan het piekeren gezet heeft, omdat het zowel de sociale als de economische opvattingen van de Ruzisamiërs op verrassende wijze belicht.

Een industrieel aldaar werd door een van zijn talrijke lagere ondergeschikten genaderd - in dat land 'nadert' men altijd een chef, wat een sterk gevoel voor hiërarchieke verhoudingen demonstreert - met het nergens ongewone verzoek om loonsverhoging. De chef antwoordde natuurlijk met de eveneens alledaagse mededeling, dat Jansen (zo zullen we de veertigjarige bediende maar noemen) naar *zijn* opvatting voor het werk dat hij deed voldoende verdiende. 'Maar ik kom niet uit met mijn loon,' zei Jansen, 'ik moet wat meer van u hebben. Ik wou een fiets kopen, ziet u.'

Als autobezitter kon de chef de wens om een fiets aan te schaffen niet anders dan bescheiden vinden. Maar zo iets kan geen patroon voetstoots toegeven, en daarom antwoordde hij slim: 'Als het nu nog voor je gezin was, dat je om opslag vroeg... Ik heb alleen rekening te houden met je gezin, is het niet waar? Laat ons eens kijken; hoeveel kinderen heb je?'

'Veertien, meneer,' antwoordde Jansen vol trots en met al het zelfbewustzijn van een nog jeugdige patriarch.

'Veertien! Hm.' De chef stond er even van te kijken, maar ook in Ruzisamië is een werkgever nu eenmaal een voorzichtig man als het om loonsverhoging gaat, en al nadenkend ging hij voort: 'Maar als ik het wel heb, ben je nog geen tien jaar getrouwd, Jansen. En veertien kinderen, hoe kan dat?'

In de fiere overtuiging dat men als mannen onder elkaar nergens doekjes om hoeft te winden - en zeker niet om iets dat in Ruzisamië bijna tot de goede toon behoort - verklaarde de ondergeschikte: 'Dat komt omdat ik nog een paar buitenvrouwen heb, chef.'

'Juist,' zei de patroon, die de ingeslagen weg niet meer kon

verlaten. 'Veertien kinderen... Bij hoeveel vrouwen?'

'Eén vrouw en vier bijvrouwen, meneer.'

'En dat alles woont bij elkaar?'

'Natuurlijk niet, meneer. Ze wonen erg verspreid.'

'Aha. Veertien kinderen, vijf vrouwen en jezelf. Dat zijn twintig monden die je moet verzorgen, als ik het wel heb. Dat is een hele hoop voor het loon dat je verdient.'

Jansen knikte vurig van ja, verheugd over zoveel begrip van boven af.

'Maar hoe durf je dan nog geld te vragen voor een fiets,' vervolgde de chef nu streng. 'Als je om een bijslag vroeg voor de verzorging van je diverse gezinnen, zou het nog tot daaraan toe zijn. Maar voor iemand met zulke lasten op zijn nek vind ik het gewoonweg onverantwoordelijk dat je geld wilt voor een fiets. Wat haal je in je hoofd? Waarvoor een fiets?'

Nu was het Jansen die meewarig zijn hoofd moest schudden over zoveel onverstand. Het was immers logisch...

'Neen, jij komt niet in aanmerking voor de luxe van een fiets,' herhaalde de werkgever.

'Maar meneer,' barstte het nu uit Jansen los, 'dáárom heb ik immers juist die fiets zo nodig. Dan kan ik elke dag naar die vrouwen en die kinderen gaan om ze op te zoeken. Want wat heb ik eraan om ze te verzorgen als ik niet bij ze kom. En ik moet ook nog op tijd op het werk zijn.'

Men zal moeten toegeven dat zulke gevallen te moeilijk zijn voor een normale werkgever, om met wijsheid en gerechtigheid op te lossen. Er is een Salomo voor nodig. Niemand in Ruzisamië die niet vindt dat Jansen een extra loonsverhoging toekomt. Maar moet het kinderbijslag of vervoerstoelage zijn? Of komt hij niet veeleer in aanmerking voor een strikt persoonlijke voedingstoelage?

Hoe dan ook, wanneer ik het wel heb, heerst er in dat fictieve land een nijpend bevolkingstekort, en Jansen is een waardevol inwoner van Scotsbuntown...

Plantagefeest

's Avonds tegen acht uur gaan wij naar een Javaans dansfeest in de kampong. Eerst in het donker een kwartier ver over een smal voetpad, langs bananenaanplantingen aan de ene en het verwilderde koffiebos aan de andere kant. Eentonige gamelan-slagen in de verte wijzen ons de weg, waarop we al een aantal dreutelende feestgangers tegenkomen. Dwars over het pad, bij het feestterrein, is een lange bamboestaak op twee palen aangebracht, waarin een twintigtal oliepitjes branden en een rossige walm verspreiden. Een gevlochten erepoort staat opzij; alle feestgangers moeten er onderdoor.

Als wij een vijftig meter ervandaan zijn, wordt door een onzichtbare wachter een fluitsignaal gegeven en begint het volle gamelan-orkest een welkomstlied te spelen, lustig en bijna opgewonden. Hoe vreemd klinkt dat: Indonesië in Zuid-Amerika!

Achter de erepoort, over een brugje, staat een tiental kraampjes, vol etenswaren, vlees dat nog geroosterd wordt, vruchten, dranken. Enkele zijn echter bijna leeg; er liggen alleen gevlochten matten en ze hebben een klein verhoginkje in het midden, waarop straks wordt gekaart en gedobbeld. Tegen een van de hutten, waarin de familie die het feest geeft haar woning heeft, is van verse stammen, overdekt met zinken platen, een groot afdak gebouwd, waaronder aan de zijkant de leden van het gamelan-orkest gehurkt zitten, terwijl aan de andere kant gedekte tafels op schragen zijn neergezet, met daarachter simpele banken waarop de gasten komen plaatsnemen.

Michel, die hier 'Toewan Besar' is, krijgt met ons een aparte tafel met een petroleumlamp erop en een potje bizarre papieren

bloemen. De *loerah* en de andere voorname gasten worden ook door een fluitje aangekondigd, en ieder met hun aparte welkomstmuziek begroet. Op een tafel tegen het woonhuis aan staan de flessen en de borrelglazen; daar zit ook de kassier bij zijn bedekte soepterrien, waarin het feestgeld straks, door iedereen die dansen wil, gedeponereerd wordt, met naast hem een boekhouder die van alle ingekomen gelden zorgvuldig aantekening houdt in een blauw schoolschrift.

Een danseres, fraai uitgedost, speciaal voor deze gelegenheid voor zestig gulden gehuurd, neemt plaats op een stoel naast het orkest. Ze kijkt gelaten-afwachtend, haast apathisch voor zich uit.

Eerst wordt er gegeten; dan spreekt een imam een niet al te lang gebed uit, dat Allah's zegen afroept over het feest. Een paar keer wordt hij onderbroken door een roep die zoveel als 'Amen' betekent en enigszins verward uit de mond van alle aanwezigen klinkt. Daarna begint pas het eigenlijke dansfeest. Het orkest zet in en de danseres werpt een doek af en geeft met ontblote schouders haar eerste nummer.

Voor wie, zoals ik, veel goede Javaanse en Balinese dans gezien heeft, blijkt het niet veel zaaks. De dame is ook verkouden en kan niet zingen. De drager van een met een *slendang* bedekte schaal komt haar tegemoet dansen en gaat dan, steeds dansend, naar de gastheer, die geld in of onder de *slendang* stopt, en daarna de eerste dans mag doen tegenover de bewegingen van de danseres. Vervolgens komt Toewan Besar aan de beurt, die geld geeft, maar een ander opdraagt in zijn plaats te dansen.

Vroeger, in 'betere' tijden, vertelt hij mij, moet hij het ook wel eens zelf gedaan hebben, tot grote hilariteit van alle aanwezigen. Maar tegenwoordig zou zo iets alleen maar 'ondermijnd' kunnen werken voor de 'gezonde' verhoudingen.

Eén voor één komen wij aan de beurt en doen als hij. Daarna volgen de Javanen, die echter bij voorkeur geen plaatsvervang-

ers aanwijzen, maar zelf dansen voor hun geld dat telkens in de soepterrien gedeponneerd en door de kassier geboekt wordt. Dansers hebben tevens recht op een paar borrels (brandewijn uit suikerriet), die ze dadelijk bij het begin van hun nummertje achteroverslaan.

Hoe vlug dit alles verworden is. De jongeren, hier in de West geboren, brengen er al bijna niets meer van terecht; ze leveren slechts groteske namaak. Ook voor het overige wordt in bijna niets meer de *adat* in acht genomen - behalve dan dat de vrouwen apart zitten, in huis bij de slapende kinderen, vanwaar ze kunnen toekijken, of buiten, waar ze kaarten, bij de kraampjes rondhangen of met elkaar keuvelen.

Er is er maar één, een vrij bejaarde landbouwer, die behoorlijk danst en ook volgens de *adat* gekleed is. De jongeren dansen in Europese kleren, met schoenen aan, alleen altijd met de slendang ad hoc om de schouders geworpen. Sommigen stappen bijna echt, doen zoenerig met de danseres (voor de ogen van de Toewan Besar nog wel!) en vormen een dicht aaneengesloten kring om haar heen. Allemaal dingen die niet passen zolang er deftige gasten zijn.

Maar Zuid- en Noord-Amerika, ja ook de Yankees van de Bauxiet-maatschappij hebben hen volkomen veranderd. Nog één of twee generaties en zij zijn onherroepelijk Surinamers geworden, althans geen Indonesiërs meer.

De meesten zitten deftig-onverschillig toe te kijken bij hun lange tafel; alleen een stelletje jonge pretmakers amuseert zich actief. Toch duurt het feest de hele nacht door, om abrupt bij zonsopgang te eindigen.

Wanneer ik weer in bed lig, klinken uit de verte nog altijd de ijle gamelan-tonen tot in de open woning door. En 's morgens vroeg zie ik uit mijn venster de laatste feestgangers over de grote weg gaan, waar een autobus ze oppikt en huiswaarts brengt.

Tropenkerstmis

Flipse had zijn bril afgezet, en zwijgend achterovergeleund bette hij zeer zorgvuldig zijn gezicht. Daarna veegde hij met een andere, kraakschone zakdoek zijn brillenglazen schoon, keurde ze tegen het licht alvorens ze weer op te zetten, en toen pas, weer een weinig overeindkomend, vervolgde hij zijn betoog: 'Zie je, dát is wat ik tegen de tropen heb. 't Is niet de warmte op zichzelf, maar dat je hier geen seizoenen kent, geen échte jaargetijden, rondom bepaalde dagen van het jaar. En daarom - ik wil niets zeggen van je goede bedoelingen, mijn beste Hermine, om die versierde boom daar in de hoek neer te zetten, of de wanhopige pogingen van mijn eigen Aagje om haar kokkie te leren een echte kerstkrans te bakken. En je borrel smaakt me even goed als altijd, Harry - dáár niet van - maar ook niet ánders, zie je. En verdraaid, als het niet op de kalender stond, en ik overigens ook aan mijn portemonnee merk dat het tegen het eind van de maand loopt, zou dan één sterveling hier in het land weten dat het vandaag Kerstmis was? Een vrije dag - vrijer nog dan Koninginnedag, dat is alles.'

Harry lachte zuurzoet, en Hermine viel maar al te gretig bij: 'Ja, buiten sneeuw, en om de kachel, knusjes. Naar de nachtmis, lekker ingeduffeld, en dan thuis het fijnste ontbijt van heel het jaar. Je hebt gelijk. Op zulke dagen als vandaag kan ik wel griezelen van - nou ja, noem het maar gerust heimwee.'

'Jij bent gek, heus gek,' vond Harry toen. 'In Holland is het ook een halfjaar winter en maar één dag Kerstmis. En je kon niet tegen kou, je snotterde het hele jaar door, al van

kinds af, en nou is het plotseling daarginds alleen maar rozegeur en maneschijn. Nou goed, dan is het hier géén Kerstmis, - mij een zorg, als ik mijn benen maar een beetje strekken kan en lekker thuis kan zitten. Weet je, ik vind je toch een beetje onrechtvaardig, Flip.'

De gast haalde zijn schouders op. 'Als *dit* een Kerstmis is, nou, dan weet ik het ook niet meer,' zei hij, 'maar misschien omdat ik hier pas ben, merk ik het zo. Vermoedelijk stomp ik mettertijd ook af.'

'Of leer je inzien en berusten, drink eens uit,' antwoordde Harry in één adem door. Hij schonk de anderen en zichzelf bij, maar was er nog niet helemaal mee klaar, toen aan de kamerdeur geklopt werd. Binnen kwam een zwarte jonge vrouw, erg zwart tegen het licht-gekleurde katoentje dat ze droeg - de povere sierlijkheid van het volk dat op een feestdag uitgaat. Op haar arm had zij een kind, niet helemaal zo donker als zijzelf, maar toch wel duidelijk van háár, zo met zijn kop vol wollig kroeshaar en een moppig neusje; opgedoft - zijn kledij had beslist veel meer gekost dan die van zijn mama.

'Dag meneer, dag mevrouw, dag meneer,' groette zij een ieder afzonderlijk, als om haar verlegenheid te verbergen. 'Kleine Harry is meneer en mevrouw zalig bededag komen wensen. Zeg dag meneer, jongen, zeg dan *dág*, domme jongen. Hij kan al praten,' ging ze voort, toen ze de verbouwereerde blanke gezichten zag, waarvoor haar eigen beduusdheid aan de kook kwam tot opwinding.

'Tjeetje,' riep Harry opeens uit, in een begin van geestdrift, 'maar dat is Hildegonda!'

Hermine keek hem van terzijde aan, met een van die wantrouwende blikken die hij in haar haatte - hij wist nu precies wat ze dacht - en hij wachtte maar af dat ze zou zeggen: 'Kleine Harry, hè, daar heb jij zeker wat mee te maken,' en 'Hoe durft ze.' Maar ze zei niets van dien aard, ze vroeg alleen maar honingzoet, hoewel giftiger nog dan hij vermoed had: 'Zo, jullie kennen elkaar?'

Flipse dacht aan weggaan, maar hij durfde niet. En achteraf was hij er blij om, want uit de blankte van zijn onschuld lispelde Harry: 'Maar liefste, jij kent Hildegonda immers ook. Ik heb haar dadelijk herkend. Ga zitten meisje. Je weet wel, al van vroeger nietwaar, dat mevrouw het geheugen heeft van een kreeft. Herinner je je, hoe ze in het begin Samaracca zei, in plaats van Saramacca, en ze meneer Waaldijk meneer Rijnberg noemde? Nou, ze is in dát opzicht niet veranderd, maar jij, jij bent knap geworden sinds ik je voor 't laatst gezien heb. En een kind heb je nou ook al - ja, zo vliegt de tijd.'

'Ik heb hem Harry naar meneer genoemd, want meneer was zó goed voor me. Maar omdat ik niet getrouwd ben, durfde ik eerst niet bij mevrouw te komen,' lichtte het meisje hem in.

'Hildegonda is het eerste meisje dat bij ons gediend heeft, toen we pas in de kolonie waren,' zei Hermine tegen Flipse, nu ze weer georiënteerd was. 't Allereerste meisje.'

'Zeg in godsnaam geen *kolonie*,' fluisterde de gast. 'Die mensen worden kwaad wanneer je dat zegt. Zeg desnoods liever *koninkrijk*.'

'Het wás toen een kolonie, al weet ik niet wat het tegenwoordig is,' antwoordde even zachtjes Harry's vrouw. Maar Harry zelf schonk er geen aandacht aan. Hij reikte naar het kind en riep: 'Kom hier, klein wurm! Neen, pruil maar niet, ik zal je heus geen kwaad doen.' En met de onhandigheid van iemand die nooit zelf een eigen kind had leren tillen of een schone luier omdoen, pakte hij het ventje vast en zette hem vlak vóór zich op de tafel naast de borrelglazen.

Grote donkere ogen, als gegroeid tussen goedlachsheid en wantrouwen voor het vreemde, keken in zijn eigen, bijna grijze ogen. Waarom had hij zelf geen kind? Hij hield zijn vingers voor het manneke en trachtte het te amuseren. Maar het keek slechts in goddelijke ernst toe - een beetje stijf in zijn paasbeste kleertjes en met om zijn roodbruin mondje iets

dat evengoed gehuil kon worden als gelach.

Mevrouw had zich onderwijl naar het meisje toegewend en vroeg: 'Je bent dus niet getrouwd? Waarom?'

'Ik zal gaan trouwen, volgend jaar, mevrouw, maar met een ander,' antwoordde Hildegonda braaf. En wijzend naar het kind: 'Zijn vader deugt niet.'

Verbaasd omhooggetrokken wenkbrauwen op Hermine's gezicht: 'Ach, ben je erin gelopen?'

'Ja, ik ben met hem gelopen, mevrouw, hij was soldaat. Maar niets hoor. Totdat op een Kerstdag voor twee jaar, vandaag is het precies twee jaar geleden, ik zal hem nooit vergeten. Ik was met hem naar de kerk gegaan, een zee van licht. De dominee had mooi gepreekt, van Jozef en Maria en de stal. We kwamen samen buiten in de nacht, en overal was het donker. Het regende en we gingen schuilen. Toen begon hij ook te praten dat hij later met me trouwen zou, wanneer hij uit de dienst was. Maar zolang hij nog soldaat was, kon hij toch de voedstervader zijn. En ik was toch ook een dienstmaagd van de heren, zei hij. En toen - dominee zegt dat het zonde is, mevrouw, maar kijk hem daar, die kleine Harry, kijk hem lachen tegen meneer! Meneer houdt van hem, hè? Ik ook hoor. En daarom, mevrouw, toen die soldaat moest weggaan, heb ik hem maar laten gaan. Hij hield ook niet van kinderen, niet zoals mijn meneer.'

'Een eigenaardig land,' meesmulde Flipse.

'Jullie meisjes moesten wijzer zijn,' betoogde ernstig Hermine.

Harry echter tastte in zijn zak en vond gelukkig enkele grote zilveren munten.

'Op Kerstdag is iedereen blij met alle kinderen,' zei hij, nog steeds naar het wicht gebogen. 'Hier, mijn kleine naamgenoot, mijn kleine plaatsvervanger van ik weet niet wat. Laat je mama iets voor je kopen waar je veel plezier van hebt, en kom mij elke Kerstmis laten zien hoe je gegroeid bent.'

‘Als meneer ook maar niet weggaat,’ zei het donkere meisje, ‘weer terug naar Holland.’

‘t Is er veel te kil en te koud. Ik ben hier al gewend. Mevrouw zal misschien gaan, maar *ik* blijf hier. En als we kinderen hadden, zou mevrouw misschien ook blijven. ‘t Ga je goed hoor, Hildegonda.’

Hij gaf haar toen zelfs een hand, ondanks de wetenschap dat Hermine dit vast overdreven vond. Alsof de twee rijksdaalders niet genoeg waren. Doch ze zweeg. Weer alleen met haar en Flipse, schonk hij zich een extra borrel in, die hij in één teug naar binnen sloeg. Remedie als vanouds voor zijn ontroering.

‘Merkwaardig volk,’ mompelde Flipse nogmaals.

Harry hoestte en mediteerde luidop: ‘Kerstmis... ieder op zijn manier.’

‘Misschien hebben zij voor hun doen toch nog gelijk, die anderen - de vrede van al wie van goede wil is,’ zei de gastvrouw toen, veel zachter en veel vriendelijker ditmaal.

IV Wie weet?

Uit oorlogstijd

Een Surinamer die de vijf eindeloos lange jaren van de Tweede Wereldoorlog in Nederland doorbracht met de commoties van allerlei 'ondergronds' werk, alsof hij een *kapasi* (armadillo) was, kon er geen flauw idee van hebben wat zich in dezelfde tijd in zijn verre geboorteland afspeelde. Hij en de toen nog schaarse landgenoten die de Duitse bezetting doormaakten - zij werden nog niet eens tot een 'etnische minderheid' gerekend - moesten er wel voortdurend aan denken en waren blij dat dáár in ieder geval geen fascisme, geen militaire dictatuur, geen wreedheden de inwoners teisterden. De plaats waar hun navelstreng begraven lag, bevond zich tenminste aan 'de goede kant' van de aardbol.

Daarna, toen het eindelijk vrede was en de verbindingen met trage schokken weer hersteld waren, bleken de gebeurtenissen in Suriname van heel andere aard dan de afwezigen hadden kunnen vermoeden. Er waren gelukkig geen verwoestingen aangericht, al waren er wel - maar dan buiten het koloniale grondgebied in de West - slachtoffers gevallen onder de vrijwilligers die in actieve krijgsdienst waren opgenomen. Hoewel tal van mannen zich aanmeldden, werden er niet zo heel veel toegelaten; bij hun medische keuring viel immers het grootste gedeelte af, omdat hun gezondheidstoestand meer dan erbarmelijk bleek - overigens kenmerkend voor de algemene gezondheidstoestand van 's lands inwoners, en hoogst bedenkelijk.

Wat Paramaribo al kort na het uitbreken van de vijandelijkheden bezat, was een opvallend oorlogsmonument, het allereerste, denk ik, binnen het hele Koninkrijk, in de vorm van

een enorm scheepswrak tot ontsiering van de hoofdstedelijke haven. Die ondersteboven gekantelde 'Goslar', midden in de Suriname-rivier tot een wijde tribune voor talloze watervogels geworden, is nog lang na de vrede zijn macabere functie blijven vervullen en aanleiding gebleven tot zonderlinge voorstellingen over de loyaliteit van de toentertijd bewraakte (maar nooit gewraakte) Gouverneur. Maar zand hierover, want in Holland hadden wij immers ook onze Colijntjes, De Geertjes en wie al niet meer.

Toch is het opvallend hoe weinig men in die eerste dagen na de vredessluiting en ook naderhand aan de teruggekeerden te vertellen had over de oorlogservaringen van Suriname. Alsof de mensen geen zin hadden er nog veel over te praten. Ofschoon juist die periode nieuw en allerminst pijnlijk leven in de gemberbierbrouwerij had gebracht. Want toen ook de Verenigde Staten zich genoodzaakt voelden om aan de oorlog deel te nemen, kreeg het Surinaamse aluminiumerts zoveel betekenis voor de Amerikaanse bewapeningsindustrie, dat president Roosevelt (zijn vrouw bezocht het land nog in '44) het nuttig vond om troepen naar Dutch Guyana te zenden, voordat Brazilië dit misschien zou doen.

Tegen heug en meug gaf de Nederlandse Regering in ballingschap toestemming, waarvan Roosevelt meteen gebruik maakte om niet alleen de plaatselijke bauxiet-industrie tegen mogelijke sabotage te beschermen, maar ook een behoorlijk vliegveld (Zanderij) aan te leggen voor rechtstreeks troepentransport naar Noord-Afrika en andere strategische doeleinden.

Omdat hij een verstandig man was, die zijn pappenheimers kende (behalve Stalin dan) en - wat je in een oorlog het slechtst hebben kon - al in eigen land opgezadeld zat met het bekende rassenprobleem dat ook vandaag nog voortbestaat in God's Own Country, dacht hij er goed aan te doen om in zo'n kleurlingenkolonie als die van de blanke Hollanders geen gewone Amerikaanse 'bezetting' te stationeren, die misschien

allerlei onnodige frictie of conflicten zou veroorzaken, maar... iets daartussenin! Bezat Amerika niet zelf een West-Indische kolonie, deugdelijk en wel al een poos geleden op de Spanjaard veroverd? En woonden daar geen lieden die je niet bepaald brandschoon van kleur, maar toch als aardig ingelijfd en ingeleefd in de beschaving kon beschouwen? Daar waren dus precies de geschikte manschappen te vinden, de Portoricanen - ook al spraken zij bij voorkeur Spaans, en wat minder authentiek Amerikaans, maar met een speciale vrolijkheid en levendige gebaren.

De resterende oorlogsjaren verstreken, en men heeft het in Suriname geweten dat zij daar waren. De Portoricanen maakten er veel goede sier, maar het zelden te bont en... de verslagen over hun aanwezigheid die ik te horen kreeg, liepen nogal uiteen. Vooral het vrouwelijke geslacht antwoordde uitermate discreet op vragen naar het gedrag van de buitenlandse militairen - met meer terughoudendheid dan de Hollandse meisjes die in en na de Bevrijdingsdagen opgetogen bij elkaar informeerden of zij al hadden 'gecanadeesd'. In Suriname bleef ik echter, ook na veelvuldig navragen, maar matig ingelicht.

Ik heb echter toen al getracht de bijeengeschraapte informatie en roddeltjes naar goed inheems gebruik samen te vatten in een bijdrage tot de aloude Anansi-literatuur, die zich wel tot in alle eeuwigheid zal blijven vermeerderen. Dit is dan wat ik in een zoveelste vermomming, ditmaal als Ba Joessoe de bekende sterfhuisrat, aan onze kindskinderen te vertellen heb over de laatste 'bezetting' die Anansi's plantage gekend heeft - in de hoop dat het inderdaad de laatste mag zijn geweest en niet binnenkort de voorlaatste zal blijken.

Luister dus goed en onderbreek mij niet om te vragen naar uitleg. Zijn wij geen *crioro's* onder elkaar? Doe dan niet zo eenkennig en vraag me niet naar de bekende weg. Een hond heeft wel vier poten, maar loopt niet over vier paden tegelijk. Hier gaan we...

Eer-tien-tien... heel lang geleden, toen de mensen nog niet ontdekt hadden dat Suriname zo'n rijk land was, woonden er alleen maar dieren. Grote en kleine, goede en slechte dieren, van iedere denkbare soort. Ze leefden in vrede met elkaar en deden allemaal het nodige werk om aan de kost te komen. Zelfs de Luiard genoot er aanzien, omdat hij zich weliswaar niet veel bewoog, maar hangend aan zijn tak toch dikwijls wijze woorden sprak, waarnaar de andere dieren gaarne luisterden. Alleen Anansi voerde volstrekt niets uit en was op geen enkele manier nuttig. Niettemin eiste hij altijd het beste voor zichzelf op en gapte hij telkens wat anderen toebehoorde.

Niets was hem liever dan te profiteren van het werk van anderen, en verder met veel grootspraak en een air zijn mededieren in de weg te lopen. Het gevolg was dat iedereen verschrikkelijk het land aan hem had en hem de rug toekeerde. Men liet hem duidelijk merken hoe ongeliefd hij was, en toen dat zo een hele poos geduurd had, zei Anansi op zekere morgen: 'Ik ga eens voor een tijdje op reis.'

Alle dieren waren blij, omdat ze helaas niet wisten wat hij in het schild voerde.

Anansi ging op weg, heel ver, de zee langs, totdat hij bij een tabbetje kwam, dat bewoond werd door een eigenaardige diersoort. De kop leek op die van een *awari* (opossum), maar het lijf had meer weg van een leguaan, en terwijl de poten zwemvliezen hadden, net als een *krab-dagoe* (procyon), leek hun staart op die van een *powies*. Deze zonderlinge beesten werden Potrikakoes genoemd. Anansi sprak ze aan en zei: 'Hoe gaat het met jullie?'

'Niet zo best,' antwoordden de Potrikakoes.

'Waarom niet?'

'Het eten is schaars. We wonen hier met veel te veel op ons kleine tabbetje. En elk jaar komen er meer en meer en wordt de spoeling dus dunner.'

'Het is bij de konijnen af,' stelde Anansi vast, en meteen

had hij zijn plannetje klaar en ging hij voort: 'Maar ik weet raad. Komen jullie me over een paar dagen opzoeken in een groot bos, dat Suriname heet. Daar is eten in overvloed. Ik woon er en ben er de baas, en elke dag krijg ik tranen in mijn ogen wanneer ik zie hoeveel kostbaar voedsel daar zomaar ligt te bederven, omdat niemand zelfs maar de moeite neemt om het op te rapen.'

'Wonen er dan geen andere dieren?' vroegen de Potrikakoes, nog een beetje wantrouwend.

'Jawel,' zei Anansi, 'maar dat zijn een stelletje ellendige en onmondige sufferds. Ze zullen jullie niets in de weg durven leggen, als je maar met velen komt en ervoor zorgt dat je voldoende kruiwagens hebt om er alles op te laden wat je daar voor het grijpen vindt.'

'Goed,' antwoordden de Potrikakoes, 'dat doen we. Maar hoe zullen we weten dat alles werkelijk veilig is?'

'Dan zingen jullie het volgende lied,' verklaarde Anansi:

*'Mi na Pedro, mi na Potrikakoe...
San mi wan' doe trawan, dat sa miet' mi toe...'*

Jullie zullen zien, dat ik dan meteen tevoorschijn kom, en dan is de rest vanzelf in orde.'

Anansi keerde weer naar Suriname terug en liet de bewoners van het tabbetje in grote vreugde achter om de nodige voorbereidselen te treffen.

Nog geen week later, op een avond, toen alle dieren vredig bij elkaar zaten onder een grote *kankantrie* (ceriba) om te luisteren naar een heel bedaarde, maar verstandige toespraak van Zonloirie (luiaard), hoorden ze opeens vlak in de buurt zingen:

*'Mi na Pedro, mi na Potrikakoe...
San mi wan' doe trawan, dat sa miet' mi toe...'*

'Wat heeft dat te betekenen? Wie zijn dat?' vroeg de Tijger, meteen onrustig.

'Kennissen,' zei Anansi prompt. 'Lieden die het goed met ons menen.'

‘Laat ze dan hier komen,’ zeiden alle dieren in koor.

Anansi ging zijn nieuwe vrienden halen en vertelde ze, dat ze op een allerprettigste ontvangst konden rekenen.

Het troepje verscheen onder de kankantrie.

‘Goeienavond, heren.’

‘Goeienavond, allemaal.’

‘En wat verlangen de heren?’ vroeg Zonloirie, die maar het woord deed, omdat hij die avond toch aan het woord was.

‘Alles,’ antwoordden de Potrikakoes brutaal, terwijl Anansi ze goedkeurend toeknikte.

‘Zo zo,’ sprak Zonloirie kalm. ‘En hoe heten de heren?’

‘Ik heet A-teki,’ zei de eerste bezoeker.

‘Ik heet A-swari,’ zei de tweede.

‘Ik heet A-kodja,’ zei de volgende.

‘Ik heet A-temekoe,’ zei de laatste.

‘Zo zo,’ stelde Zonloirie weer vast. ‘En wat komt u nu eigenlijk doen?’

‘Eten,’ antwoordden de Potrikakoes tegelijk.

‘Wat eet u?’ vroeg Zonloirie aan de eerste.

‘Batjauw.’

‘En u?’

‘Zoutvlees.’

‘Die groeien geen van beide hier in het land,’ stelde Zonloirie vast. ‘En u?’

‘Ik moet Edammer kaas,’ antwoordde de derde rover.

‘En u?’

‘Abdijsiroop,’ antwoordde de vierde.

Zonloirie krabde zich achter de oren. Daarop zei hij, nog altijd heel minzaam: ‘De heren zijn hier aan een totaal verkeerd adres. Als het nog om tajers of napies ging, of om kokosnoten en paramakka, iets op bescheiden schaal. Maar al die buitenissigheden hebben we hier niet. Er groeit hier en daar een kleinigheid, en met heel veel zorg komen we net zo'n beetje ieder aan onze trek. Dieren zoals wij leven maar van heel eenvoudige dingen.’

‘Dat is gelogen,’ antwoordden de Potrikakoes brutaal. ‘We weten dat het hier een verwaarloosde boel is waar niet gewerkt wordt en alles maar ligt te verrotten. Daarom is het ons goed recht om hier weg te halen wat van onze gading is, en desnoods met al onze familieleden hier te komen wonen, zolang de voorraad strekt. We hebben trouwens verduveld goede kruiwagens en zelfs een Marshall-truck meegebracht.’

De overige dieren begonnen al wat onrustig te worden, en Ba-Tigri begon zijn tanden tegen elkaar te slijpen. Maar Zonloirie beduidde ze rustig te blijven en nam weer het woord: ‘Jullie hebben een volkomen verkeerd idee van dit land en zijn bewoners. Ik kan wel zien dat de heren nooit verder gekeken hebben dan hun tabbetje lang is. Maar wie in 's hemelsnaam heeft jullie dit alles wijsgemaakt?’

‘Anansi,’ antwoordden de Potrikakoes in koor.

‘O, die?’ zei Zonloirie weer. ‘Dan begrijp ik er alles van. Omdat die nietsnut zelf de boel hier heeft verwaarloosd en zijn taak niet aan kan; omdat hij in ons midden feitelijk niet op zijn plaats is en alleen maar weet te profiteren van wat anderen toebehoort, daarom heeft hij zulke rare denkbeelden in jullie awari-hersens laten ontstaan. Maar we zullen jullie een lesje geven dat je goed moet onthouden.’

Hij wenkte met zijn twee vingers naar de *pingo's* (bosvarkens) die al stonden te trappelen van ongeduld, en riep: ‘Grijpt Anansi vast.’

En voordat de boosdoener zich uit de voeten kon maken, hadden ze hem te pakken. Hij werd over een gekantelde *matta* vastgebonden en kreeg een pak slaag met de *matta-tiki* en een paar *balata*-zweepen, zo geducht dat je tot vandaag nog de striemen op zijn lijf kunt zien. Alle dieren kwamen aangelopen om het hunne aan de afstraffing bij te dragen, behalve Zonloirie zelf, die het niet de moeite waard vond en maar van zijn tak hing toe te kijken.

Toen de Potrikakoes zagen hoe het hun beschermheer, het

vermeende opperhoofd van heel toenmalig Suriname verging, kregen ze zo de schrik te pakken, dat ze maakten dat ze wegkwamen, zo snel als hun kromme poten ze maar konden dragen. Zonloirie kreeg buikpijn van het lachen toen hij zag hoe ze over hun kruiwagens struikelden en bijna hun nek braken in hun haast om weer veilig en wel hun tabbetje te bereiken.

Maar Anansi lieten ze vastgebonden op de matta liggen, tot een voorbeeld en een waarschuwing voor iedereen. Als je vlug loopt en midden in Suriname gaat kijken, kun je hem nog zien liggen, met striemen en al.

Deze Anansi-tori zullen de meeste Hollanders wel niet kunnen begrijpen; de echte Surinamers van meteen na de oorlog des te beter. Laten ze net zo doen als ik en een ooghaar uittrekken, al was het alleen maar om de gelegenheid te hebben ditmaal eens tegen elkaar te knipogen.

Tussentijds afscheid

Menigmaal heb ik afscheid genomen van mijn geboorteland, en niet altijd is het mij zwaar gevallen. Van mijn eerste vaarwel weet ik mij niets meer te herinneren. Ik was toen achttien en vastbesloten om nooit meer terug te keren naar het oord van mijn ouderlijk huis, dat in mijn ogen niets dan een verdoemelijke kolonie van een miezerig landje in Europa was. Van een 'afscheid' - de pijn die een scheiding teweegbrengt - heb ik bij die gelegenheid en ook daarna niets afgeweten. De toekomst die van dat ogenblik af voor mij openlag, heeft mij te zeer beziggehouden - met alle moeilijkheden en ook alle verworvenheden na dit achteloos vaarwel.

Een volle kwart-eeuw vloog voorbij voor ik toch weer voet aan wal zette in mijn land van herkomst, na intussen een reeks oorlogen mee- en doorgemaakt te hebben - perioden waarin ik leerde wat heimwee is naar verloren paradijzen en verdroomde jeugd; wat verantwoordelijkheid is en zijn-voor-jezelf door zijn-voor-anderen; wat 'Recht' is en zijn onverbiddelijke dubbelganger 'Plicht'; wat je kopen kunt met geld of diensten en wat alleen door en in liefde verkregen wordt.

Teruggekeerd herkende ik alles, maar ik had inmiddels beter leren kijken. Ik was verbijsterd door wat ik in stad en binnenland zo onmiddellijk na de Wereldoorlog van '40-'45 aantrof. En geoefend door mijn strijdmakkers van toen en al die andere oorlogen, maakte ik geen geheim van mijn bevindingen. Ik sprak ze uit met de hardste woorden die zich voor mijn lippen verdrongen, ook al werd ik, nog lid van het Nederlandse Noodparlement, op last van diezelfde Nederlandse Koloniale Overheid door de politie 'geschaduwd'. Want het waren woor-

den die, roekeloos in het openbaar gesproken, een gretig gehoor vonden, enkel omdat zij luidop herhaalden wat iedereen heimelijk dacht, maar nooit durfde uitspreken uit angst voor de kleinzielige machthebbers. Terwijl *ik* mij, kersvers uit een langjarige vrijheidsstrijd - want dat waren die oorlogen - ook hier 'onschendbaar' voelde. Ook omdat mijn woorden ondanks hun besef van de realiteit toch uiting gaven aan hoop en vertrouwen in de toekomst, en in de vermogens van mijn nagenoeg wanhopige landgenoten, werden zij met dezelfde gretigheid ontvangen als een regenbui in midden oktober.

Ik zal *die* dagen nooit vergeten - dat eerste ontwaken uit een lange lethargie. Maar, zoals altijd in mijn leven, was ik alleen gekomen om weer weg te gaan, ofschoon ditmaal met een belofte voor het geval dat ooit de omstandigheden zich zouden wijzigen. Mijn nauwelijks verheimelijkte hoop dat dit gauw zou zijn, werd gelukkig bewaarheid, hoewel niet bepaald tot mijn onverdeeld persoonlijk geluk. Maar... 'servus' zeggen de Oostenrijkers en 'tot uw dienst' de Fransen. De Hollanders tegenwoordig 'graag gedaan', al menen zij het niet altijd letterlijk.

Bij mijn tweede afscheid dan - om precies te zijn op 8 december 1946 in een volgepakt theater Bellevue - waren ditmaal honderden landgenoten aanwezig, en ik, in de volle kracht (en overmoed) van mijn leeftijd, zei daarbij het volgende, dat ik hier letterlijk weergeef omdat het nog altijd ten volle geldt:

Landgenoten,

Bij het vaarwelzeggen aan veel wat ons zeer dierbaar is, en dat daarom als een levende herinnering nog lang onze aandacht zal bezighouden, past het, dat behalve de woorden die ons spontaan uit het hart opwellen, ook zulke gesproken worden, die het resultaat zijn van lange en zorgvuldige overwegingen, en die daardoor zodanig afgewogen zijn, dat zij ons

ook in latere dagen stof tot overdenking geven. Zulke woorden zou ik thans tot u ten afscheid willen spreken. En als ik dit doe, dan is het in de eerste plaats om u te tonen, hoezeer ik mij met u verbonden voel in uw noden en in uw verwachtingen; hoezeer ik mij kind voel van dit land, dat met zijn eigen sfeer en schoonheid, zijn gebreken en zijn deugden, aan ons aller leven een bepaalde kleur en richting gaf - kind ook van dit volk, dat met al zijn vele, van vier werelddelen afkomstige bestanddelen, nog op weg is werkelijk een volk, dat is een hecht aaneengesloten, homogene samenleving van bewuste burgers te worden.

Wij zijn zover nog niet, maar onderweg. Te langzaam onderweg, te lauw en onverschillig vaak, te zeer door klein krakeel en misverstanden afgeleid van deze weg, maar toch, met ons verlangen, onze hoop, ons ideaal gewend naar dit uiteindelijke doel: een vrij en zelfstandig volk te zijn. Die weg is niet makkelijk - zeer speciaal in deze koloniale atmosfeer niet. Wij allen dragen wel in ons de overtuiging dit land met alles wat het van nature omvat, oprecht lief te hebben, omdat wij hier zijn opgegroeid, omdat een goed deel van ons leven innig hiermee is verweven, onze ouders hier gekomen of geboren zijn, en onze kinderen Suriname als hun land van herkomst achten. Het is het land van onze herinneringen en ons heimwee als wij weg zijn, en het land van onze arbeid, onze vreugde en ons verdriet wanneer wij hier zijn. Daarom houden wij van ganser harte van dit land.

Maar dat is niet genoeg, bij lange niet. Houden van een land is goed, maar dit gevoel van warmte, dit wonderlijke sentiment verschaft ons nog geen vaderland. Wij houden van ons land, maar toch, wij hebben nog altijd geen vaderland. Ik zal u zeggen waarom.

Simón Bolívar, de grote vrijheidsheld van Zuid-Amerika, ons werelddeel, droeg levenslang aan een kettinkje om zijn hals een medaillon waarop geschreven stond: 'Sin libertad no

hay patria' - zonder vrijheid bestaat er geen vaderland. En onder vrijheid verston
hij hetzelfde als u en ik: het zelfstandig dragen van de verantwoordelijkheid voor
ons eigen leven, en het gemeenschappelijk dragen van de verantwoordelijkheid
voor het wel en wee van onze eigen samenleving binnen de landsgrenzen. Zulk
een eigen en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid kennen wij niet, of slechts
voor een zeer klein deel. Zij werd ons nog niet vergund, en beperkte zich hoogstens
tot het verrichten van meer of minder eervolle herendiensten, en tot het leveren van
opbrengsten, die grotendeels ten goede kwamen aan vreemden.

Met de goedmoedigheid die de inwoners van ons land kenmerkt, zouden wij ook
nu nog geneigd zijn die opbrengsten te delen met de vreemden, die recht of slecht
al eeuwenlang, willen we aannemen, getracht hebben het beste van dit land te
maken. Wij willen uit overmaat van rechtvaardigheidsgevoel aan niemand de schuld
geven van het klaarblijkelijk falen van deze opzet. Wij beschouwen degenen die dit
land koloniseerden, allermint als vijanden. Maar wij wensen wel, dat zij doordrongen
raken van het inzicht, dat zij ons voortdurend datgene blijven onthouden waarop
niet alleen naar huidige opvatting, maar zelfs van nature, overal en altijd, ieder mens
recht heeft: een vaderland.

Geen vaderland zonder vrijheid, het is een diep en zeer waar woord, en zolang
wij niet de vrijheid van zelfstandige, verantwoordelijke burgers genieten, kunnen wij
ook geen vaderland bezitten. Zolang hebben de symbolen van een vaderland en
van een natie voor ons geen betekenis, geen zin en geen bestaan. Zolang bezitten
wij geen vlag, geen wapen en geen volkslied, en hebben wij geen nationale feestdag.
Zolang willen wij er ook geen en erkennen wij er ook geen. Wij zingen als uiting van
saamhorigheidsgevoel van 'Suriname's trotse stromen'; als een uiting van liefde en
trouw aan ons land gaan wij erbij overeind staan, maar het is niet onze nationale
hymne,

want wij hebben nog geen vaderland.

Zal iemand ons er een geven? Een vaderland is geen geschenk dat men krijgt. Men ontvangt een paspoort of een belastingbiljet, maar ook daarmee nog geen vaderland. Men wordt opgeroepen om een uniform aan te trekken en een eed van trouw te zweren; op een bepaald ogenblik is men zelfs bereid zijn leven op het spel te zetten voor anderen, voor vreemdelingen, maar ook daarvoor kan niemand zich een vaderland kopen. Een vaderland is een afgeperkt gebied, waarbinnen vrije burgers wonen, die vastbesloten zijn in vrede en eendracht te leven om een welvarende maatschappij te stichten of te onderhouden, waarin hun kinderen en kindskinderen ook als vrije en zo mogelijk als gelukkiger burgers zullen kunnen leven.

Zulk een vaderland kan men van niemand krijgen, men moet het zelf scheppen, het moet voortdurend door elke generatie opnieuw geschapen worden; door hen die energie en verantwoordelijkheidsbesef bezitten. Dat wil zeggen, door allen zonder uitzondering, die tot de gemeenschap behoren. Het is een gevolg van feitelijke en bewuste lotsverbondenheid der inwoners van een bepaald land.

Hoe dat moet, is duidelijk. In de eerste plaats moeten wij meer dan ooit tevoren gaan beseffen, dat wij met heel ons prachtige, grote, maar nog onontgonnen en onbevolkte land toch vaderlandloze paria's zijn. Dat wij geen uiterste zeggenschap dragen over het wel en wee van Suriname. Wij zullen deze verantwoordelijkheid te eniger tijd zelf moeten aanvaarden, willen wij inderdaad mannen en vrouwen zijn, die even fier als anderen kunnen zeggen: 'Tussen Corantijn en Marowijne ligt ons vaderland, ook wij zijn burgers van dat grote vrije werelddeel der toekomst, dat Amerika heet, en dat mannen als George Washington, Bolívar, Sucre en nog menig andere heeft vorgebracht, die alles op het spel zetten om een vaderland te scheppen op de plek die zij bewoonden.'

Het voorbeeld van deze grote mannen toont ons, dat het

geen geringe zaak is een vaderland te scheppen, in de omstandigheden waarin wij verkeren en waarin geheel Amerika verkeerd heeft van een koloniaal land een zelfstandig, vrij gebied te maken, al of niet in samenhang met andere vrije, zelfstandige gebieden.

Meestal is een dergelijke omvorming in de geschiedenis door bloedvergieten bewerkt; vandaag, nu verstandiger inzichten allerwege baanbreken en ook de politieke omstandigheden gunstig zijn, mogen wij de hoop koesteren dat het ook op vreedzame wijze kan. Is dit echter een kwestie van goede wil en begrip aan de ene kant, van onze zijde kan zulk een ontwikkeling alleen mogelijk zijn, indien reeds bij voorbaat voldoende verantwoordelijkheidsgevoel bij allen aanwezig is. Wij dienen ervan doordrongen te zijn, wat voor ons op het spel staat, en voor dit fundamentele inzicht zal alles moeten wijken: tweedracht, eigenbaat, overhaasting, valse sentimentaliteit, gewinzucht, en al de vele eigenschappen die zo gemakkelijk in een koloniale omgeving tot deugden verheven worden - eigenschappen als slaafsheid, vleierij, naäperij, verraad en aanbidding van de sterkste.

Alleen vrije mensen kunnen vrije burgers zijn. En vrije mensen zijn slechts zij die innerlijk bevrijd zijn, die zich van al het slaafse, minderwaardige en al te primitieve wisten te bevrijden. Daarom begint onze strijd om het vaderland eerst en vooral bij onszelf. Wij moeten in staat zijn onze verantwoordelijkheden te dragen, zeker wanneer wij deze verantwoordelijkheden vrijwillig aanvaarden en in de toekomst zullen beschouwen als onze natuurlijke plichten. De taak van vrije burger legt talloze verplichtingen op, die de leden van een koloniale maatschappij niet kennen. Wij dienen te weten wat de noden en behoeften van ons land zijn; wij dienen verdraagzaamheid te betrachten ten opzichte van elkaar.

Wanneer wij niet meer te luisteren hebben naar de bevelen

van vreemde meesters, zullen wij des te beter moeten luisteren naar de meningen en opvattingen van elkaar, om deze met een juist oordeel tegen elkaar af te wegen. Wij zullen in onszelf de capaciteiten moeten aankweken om de verantwoordelijkheden ten opzichte van het vaderland te dragen, en de taken te vervullen die door deze verantwoordelijkheid noodzakelijk gemaakt worden.

Een ieder zal kiezer moeten zijn, wat meer wil zeggen dan wandelaar naar de een of andere stembus; een ieder zal moeten weten wat zijn vaderland in heden en toekomst eist, waar de voetangels en klemmen liggen voor een goede ontwikkeling van zijn samenleving, en welke de idealen zijn die elk gezond volk heeft na te streven. Zover zijn wij nog lang niet, maar er kan een begin gemaakt worden, een begin dat niet behoeft te wachten tot van buiten af door vreemden het commando gegeven wordt voor de een of andere schijnbeweging, maar waarmee ieder van ons vandaag nog, op dit zelfde ogenblik, een aanvang kan maken.

En de zwakkeren, de minder ontwikkelden, de lauwen zullen wij een handje moeten helpen. De vele intellectuelen die dit land gelukkig telt, hebben in dit opzicht een bijzondere verplichting tegenover die bevolkingsgroepen die meestal geheel buiten hun schuld op een lagere trap van ontwikkeling zijn blijven staan, maar die toch evenzeer als zij, vrije en verantwoordelijke burgers van het nieuwe vaderland moeten worden.

Naarmate de sentimentele liefde voor ons land uitgroeit tot een fiere vaderlandsliefde, zullen onze taken zwaarder en ingewikkelder worden. Onze tot dusverre grotendeels onvruchtbare kritiek op anderen zal moeten worden aangevuld door een steeds toenemende dosis zelfkritiek, die ons tot prikkel strekken zal om ons verder te bekwamen voor steeds grotere verantwoordelijkheden; om paraat te zijn tot elke dienst die nieuwe, mogelijk plotseling optredende omstandigheden van ons zullen vergen; om gebruik te kunnen maken van gunstige momenten

en constellaties in de wereldpolitiek; om met wijsheid en diplomatie die onderhandelingen te kunnen voeren, die wellicht spoedig van verstrekkende en beslissende betekenis kunnen zijn voor de verwerkelijking van onze vaderlandse doeleinden.

Het zijn steeds de intellectuelen die de dragers zijn van het staatsbestel, maar het zijn lang niet altijd de intellectuelen die voldoende doordrongen zijn van de plichten welke hun bijzondere bekwaamheden en scholing hen opleggen. Vruchteloos blijft hun streven wanneer dit niet gedragen wordt door de massa, wanneer niet een land een zelfbewuste, krachtige arbeidersstand bezit, die naast de strijd voor een rechtvaardig loon, ook als onontbeerlijke aanvulling van die strijd meewerkt aan de grondvesting van een bloeiende, welvarende en vrije maatschappij.

Deze laatste strijd wordt gevoerd door het arbeiden zelf, hoe ruw en eenvoudig het ook moge zijn; door de nauwgezetheid en de bekwaamheid waarmee deze arbeid verricht wordt; door het opvoeren van de produktie en door het welbewust deelnemen aan geheel het maatschappelijk leven, ook buiten het terrein van de arbeid zelf.

Hetzelfde geldt in niet mindere mate voor de landbouwende bevolking, zeker in een land als het onze, dat tot nu toe in hoofdzaak agrarisch is en vermoedelijk nog lang zal blijven. Uit de aard van zijn werkzaamheden is de landbouwer degene wiens gehele bestaan het meest aan de aarde, aan het vaderland in de letterlijke betekenis van het woord, gekoppeld is. Van zijn bewerking van de bodem hangt het voor een goed deel af hoe straks het vaderland van alle Surinamers eruitziet, hoe het zich zal kunnen handhaven te midden van andere, grotere en welvarender rijken.

Wanneer ik mij een ogenblik de vreugde veroorloof van een onbezorgd toekomstbeeld, dan zie ik voor mij een Suriname, dat geen Creolen, Aziaten, Bosnegers of Europeanen meer kent,

maar waar een van lieverlede homogeen geworden bevolking met eigen kenmerken en eigen levensvormen, deels in mijnbouw en industrie, deels in rijstvelden en op plantages werkt, om zich behoorlijk te voeden, te kleden, goede scholen in te richten, musea en bibliotheken te kunnen bezoeken, tijd te vinden voor het genieten van kunst en sport, geld te hebben voor het bekostigen van theaters en concertzalen, en in bloeiende gezondheid, onder behoorlijke hygiënische omstandigheden, behoefte te voelen aan het doen bloeien van volksuniversiteiten en het ontwikkelen van een eigen wetenschap.

Helaas kan zulk een onbezorgd toekomstbeeld maar enkele seconden onze aandacht bezighouden. Want zover zijn wij nog lang niet, wij hebben nog zelfs geen begin gemaakt met dit alles. Integendeel, in ieder van ons die weet hoe het hier wezen kon, maar hoe de toestanden in dit land in werkelijkheid zijn, kan slechts zorg leven voor onze toekomst. De mensen zijn nog niet eens wakker geschud, laat staan tot activiteit gereed. En zij die mogelijk in het vuur van het ogenblik iets willen doen, raken maar al te gauw ontmoedigd en teleurgesteld, en gaan weer bij de pakken neerzitten. Niettemin, wat in een land als Venezuela, of in een land als Brazilië, dat in zijn noordelijke gedeelten zoveel natuurlijke overeenkomst met Suriname vertoont, binnen enkele generaties mogelijk geweest is, zouden wij dat hier met ons vertrouwen in de mogelijkheden van ons land, met onze liefde voor Suriname, waarmee wij zo graag voor de dag komen, niet tot stand kunnen brengen?

Het enige wat nodig is, is een begin te maken, niet langer meer te praten of te theoretiseren, niet meer uitsluitend naar de moeilijkheden en bezwaren te kijken, maar eenvoudig te beginnen, met de vaste wil ditmaal door te zetten, met onze generatie te bereiken wat door vorige geslachten alleen gedroomd werd, maar niet in daden kon worden omgezet.

Wij hebben geen behoefte aan woorden meer, er is al zoveel bestudeerd en bediscussieerd, er is ook al zoveel gevraagd en

beloofd en gewacht. Uit heel onze geschiedenis kunnen wij de lering trekken, dat wij het niet van anderen moeten hebben, maar alleen van onszelf. Wij kennen nog te weinig particulier initiatief. Zolang wij blijven kijken en afwachten wat het koloniaal bewind zal doen, tonen wij daarmee de eigenschappen te ontberen, die de meest elementaire kenmerken van vrije burgers, ook van toekomstige vrije burgers zijn: verantwoordelijkheidsgevoel, initiatief, energie. Ons geduld, het typisch Surinaamse geduld, mag niet langer passief blijven, het moet door daden tonen niet slechts sneller te denken, maar ook sneller te kunnen handelen dan zij die tot nu toe als onze vriendelijke maar lakse voogden optraden.

Onze kapitalisten dienen te beseffen, dat zij door een goedgunstig lot zijn aangewezen om een deel van hun bezit, ook uit welbegrepen eigenbelang, aan de totstandkoming van een werkelijk vaderland te offeren. Want ook een kapitalist is in een koloniaal land een onvrije, en op zijn best een verzadigde slaaf tussen andere hongerige slaven. Ware vrijheid is ook voor geld niet te koop, maar het geld kan wel aangewend worden om, tezamen met de arbeid van anderen, voorwaarden te scheppen voor ware vrijheid, voor een zelfstandig, mannelijk leven in een ongekneveld vaderland.

Niets zou mij liever zijn dan dat de zorg voor dit land, die mij zovele jaren reeds, hoe ver ik ook van hier was, heeft gekweld en die stellig is toegenomen, nu ik gezien heb hoe grote mogelijkheden tot sprongen-vooruit aanwezig zijn, terwijl zij toch zo weinig hier ter plaatse worden onderkend, laat staan benut - dat deze zorg ook bij u allen, Landgenoten, het geweten wakker riep en u tot daden aanzette. Daden, die zich uiten in opgewektheid, in eendrachtig samengaan, in aaneensluiting, in vurige maar vriendschappelijke gesprekken, in het oprichten van instellingen, in het aanpakken van nieuwe ondernemingen, in het wegdoen van al de hinderlijke restanten van koloniale

verwaarlozing. Er is veel wat met weinig geld, geld dat u zelf kunt opbrengen, gedaan kan worden. Het wordt de hoogste tijd dat wij geen bedelende handen meer opheffen naar lieden die onze ware noden en diepste idealen toch niet begrijpen, maar dat wij liever, hoe armoedig ook, zelf de handen aan het werk zetten om alles te scheppen wat wij met eigen kracht tot stand kunnen brengen. En dat is niet weinig.

Grote zorg vervult mij, om het tijdverlies, juist nu, terwijl de wereldsituatie gunstig is voor een snellere sprong in voorwaartse richting. Wij moeten elkaar wakker schudden, er moet een klaroenstoot door het land gaan, in alle wijken van deze door ambtenaren tot conformisme gedoemde stad, in alle nog half vergeten districten, dorpen en nederzettingen: 'Surinamers ontwaakt, schept u een vaderland. Geen man, geen vrouw kan gemist worden, pakt aan!'

Bij alle verlangen dat dit ogenblik moge aanbreken, bij alle zorg dat dit ogenblik nog veel te lang op zich zal laten wachten, heb ik vertrouwen in de mogelijkheden, in de goede wil en in de liefde voor dit land van u en mij!

Landgenoten, het kan niet mogelijk zijn dat wij elkaar nog langer teleurstellen en mopperend naar elkaar kijken, in vergeefse verwachting van een soort Messias, die ons uit onze eeuwenoude zwamp zal komen verlossen. Ik ben ten diepste ervan overtuigd dat wij tezamen in staat zijn uit al de grote moeilijkheden van ons land te geraken, dat wij in staat zijn binnen luttele jaren met vereende krachten ons een vaderland te scheppen, ons een vaderland te verdienen.

Terug te keren, niet naar mijn toevallige geboortegrond, maar naar mijn vaderland, dat zal, zolang ik weg ben, steeds mijn liefste wens, mijn tederste verlangen zijn. Terug te keren in een vrije maatschappij waar al de vrienden van mijn jeugd, hun opgroeiende zoons en dochters, als vrije burgers van een zelfstandig land vol ijver bezig zij een nieuw rijk toe te voegen aan een reeks van werkelijk rijke landen hier in Zuid-Amerika;

geen koloniale grond meer te betreden, waar de lucht nog steeds zwanger is van valse superioriteitswaan, maar waar vreemdelingen in ons midden werken gelijk nijvere en bescheiden gasten, die wij gaarne zien omdat zij werkelijk nuttig zijn voor Suriname. Dat zal de dag zijn dat ik mij niet meer een vreemdeling zal voelen in mijn eigen land, omdat ook u hier niet meer in afhankelijkheid en onverantwoordelijk dulden toeziet wat er met dit land gebeurt, maar zelf uw beste krachten geeft om Suriname 's lot en Suriname's toekomst op te bouwen. En daarom is mijn laatste afscheidswoord: Tot weerziens in ons werkelijk vaderland!

Dat was het dan. En achteraf - heel erg achteraf, want na meer dan vijfenveertig jaren - verbaas ik mij een beetje over mijn welbespraaktheid van toen. Zonder die kraakstem en de prop-in-de-keel die ik zou hebben als ik vandaag deze toespraak wilde herhalen. Wat overigens nog zinvoller zou zijn dan indertijd; dat is juist het treurige van het geval en oorzaak van die vermoedelijke prop.

Uitgeleid door mijn broers en een paar vrienden vertrokken mijn vrouw en ik daags na dit afscheid in noordnoordoostelijke richting over de Oceaan.

Er zijn op deze gedenkwaardige gebeurtenis nog ettelijke woordenloze vaarwels gevolgd. Ik memoreer echter juist dit tweede, omdat het mij inmiddels is opgevallen dat het 'koloniaal land' waarvan ik toentertijd sprak, nu wel is omgedoopt tot een 'republiek' met eigen vlag en wapen en status, maar tot wat voor een 'res publica', dat is: gemenebest? Teveel gemeens en het slechtste heeft het sindsdien moeten doormaken. Het is tot erger verval geraakt dan ooit in de koloniale tijd!

Daarom handhaaf ik mijn meer dan vier decennia geleden uitgesproken woorden ook nu nog onverkort - nu ook als zoveelste 'afscheid', al is het hoogstwaarschijnlijk zonder 'tot weerziens'. Laat het dan tenminste toch gelden als een véél

te voorbarig geschreven 'politiek' testament van een dichter en dromer. En bedenk daarbij, net als ik doe, dat dit soort lieden als ik, reeds van oudsher geen 'leiders', maar wel profeten waren. Ongeëerd in eigen land, zoals uw Bijbel vertelt aan wie het nog niet uit eigen waarneming had vastgesteld.

Utopiërsdroom

Evenals de gedachten van talloze landgenoten houden ook de mijne zich de laatste jaren telkens bezig met de gruwelijke gebeurtenissen die nog niet zo lang geleden Suriname op zulk een afgrijselijke wijze teisterden en iedereen zo diep hebben geschokt.

Het leven, met zijn vele verplichtingen, kan overdag voor even onze aandacht ervan afleiden, maar 's nachts komen de beelden van die gebeurtenissen mij - zoals stellig menigeen - in al hun on-Surinaamse wreedheid, hun volstreekte waanzin, hun misdadige opzet, telkens weer voor de geest en ik lig er urenlang van wakker. Onvergeeflijk en onvergetelijk zijn ze. Vandaag omzien naar het verleden, vooral naar het 'gisteren' van zo kort geleden, is dan ook onvermijdelijk.

Maar terwijl wij de geschiedenis bestuderen om er de nodige lessen uit te trekken, is het niet goed om ons alleen dáármee bezig te houden. Liever moeten wij onze blik gericht houden op de toekomst - al is die voor Suriname nog in donkere mist gehuld.

De rampzalige, eigenlijk onvoorstelbare misdaden van toen, evenals die welke daaraan voorafgingen en die welke daarop nog gevolgd zijn - de moorden en bloedbaden en mishandelingen die ons geboorteland steeds dieper in de afgrond voerden en het onbewoonbaar maakten - die vallen echter niet uit ons bewustzijn te bannen. Mij hebben ze ook de afgelopen nacht een hele tijd slapeloos gehouden, totdat...

Opeens stond ik op een plaats die ik herkende als Fort Nieuw-Amsterdam. Iemand riep mij uit de verte toe: 'Kom horen, meneer Lou,' en aanstonds was ik daar bij die steiger,

waar een man die in een geboeide korjaal stond en wiens gezicht ik niet goed kon zien, mij vroeg: 'Welke datum is het vandaag?'

Automatisch antwoordde ik: 'Acht december 1982.' Maar hij schudde het hoofd en zei boos: 'Nee, nee, 1992 is het. U vergist zich. Stap in de boot en ik zal het u laten zien.' En ik geloofde hem, meende nu ook dat het 8 december 1992 was en ging bij hem zitten in de korjaal, die meteen pijlsnel vooruitschoot, want het was vloed.

Onder het vlugge voorbijvaren herkende ik Clevia, Lust en Rust, Jagtlust - zoveel 'lust' dacht ik - maar in een mum waren wij al bij Meerzorg, waar mij al die 'zorgen' om het land in de gedachte kwamen: Wederzorg, Pieterszorg, Visserszorg, en vooral Zorg-en-Hoop, de wijk waar ik lange jaren gewoond en gewerkt had. Weliswaar met grote zorgen, maar ook met hoop - de goede hoop die in Suriname nooit verloren gaat. Onderwijl staken wij de rivier over, en was ik aan de overkant, waar de man mij uit zijn boot hielp en met mij meeging, langs de volle markt, de Waterkant op, vliegensvlug.

Daar stond nog Fort Zeelandia als vanouds. Alleen was er nu een hoge grijze muur voor opgetrokken, en daarop had men een metershoge arduinen plaat aangebracht, waarboven met enorme letters het woord SLACHTOFFERS stond geschreven, en daaronder met kleine letters meer dan honderd namen. Ik wou ze één voor één lezen, maar kreeg daar niet de kans toe, want de man aan mijn zij trok mij voort, met de vermaning: 'Doe wel en zie niet om.'

'Maar is er dan geen wraak, geen vergelding voor al die velen?' wierp ik hem tegen.

'Kijk daar!' antwoordde hij. En achter het fort, bij het water, daar stond een hele rij galgen, zeker meer dan dertig. 'Voor de zelfmoordenaars,' sprak de man. 'Het kwaad straft zichzelf. Het kan niet blijven voortbestaan. Het straft zichzelf; wij mensen behoeven ons daar niet om te bekommeren.'

En terwijl hij mij meesleurde, stonden wij verder bij het Pleinveer stil, met het gezicht naar het witte Presidentspaleis.

‘Dáár woont de beste man van Suriname,’ vertelde mijn begeleider, nu op rustige toon. ‘Daar zit de Grote Onpartijdige, het landskind dat zichzelf vergeet en alleen maar het algemeen belang voor ogen heeft. Daarmee staat hij op en gaat hij slapen, en zo heeft hij gezag bij iedereen.’

‘En de overige mensen dan?’ vroeg ik, een beetje ongelovig.

‘Ga maar mee,’ zei de man, en terwijl hij mij wees naar het oud-hollandse gebouw-met-zijn-dubbele-buitentrap van het Hof van Justitie, ging hij voort: ‘Hier wordt eindelijk weer recht gesproken en kan geen onrecht meer de deur uit.’

Na deze woorden voerde hij mij het Torengedouw dat ernaast staat binnen, waar iedereen hem scheen te kennen, want niemand van al die schrijvende mensen die er zaten, keek op, niet één. Niemand sprak, hoewel het er erg druk was, maar iedereen werkte door, zodat wij ongehinderd naar boven konden gaan, waar hij mij in een grote, helder verlichte kamer bracht.

Ik zag daar een jonge kerel zitten, helemaal alleen achter een breed bureau vol paperassen. Ook hij keek niet op of om, maar scheen het ontzettend druk te hebben. Hij had echter iets heel kinderlijks, iets onschuldigs over zich; iets ontroerends.

‘De minister,’ fluisterde ik onwillekeurig. ‘Hoewel zo jong nog...’

‘Van de jongeren moeten wij het hebben,’ zei mijn begeleider, terwijl hij mij zachtjes weer naar buiten loodste. ‘Al die ouwe zakken van vroeger zijn onbruikbaar geworden. Ze hebben vuile handen gekregen en zijn medeplichtig geweest. Of ze denken nog altijd in verouderde vormen, die niet meer passen op het herleefde land.’

‘Zijn deze jongeren, die weliswaar buiten Suriname veel geleerd hebben, toch niet te onervaren,’ opperde ik, toen ik met hem de trap afgang.

‘Karaktervastheid en integriteit zijn méér waard dan talent

en ondervinding. Heb jij dat niet tijdens de oorlog geleerd?' zei de man. 'Onze jonge regeerders en hun ambtenaren zijn onzelfzuchtig, eerlijk, en van goede wil. Echte dienaren van hun land en van hun medemensen. Kennis van zaken kun je altijd kopen, nietwaar. U wist er ook niet veel van, toen u geroepen werd om dat werk te doen, maar u heeft het naar beste weten en eerlijk, zonder eigenbelang gedaan. En bijtijds de raad van experts ingeroepen. Dat heeft toch geholpen, no?'

Ik geloofde mijn begeleider en zei: 'Ja, deze jonge mannen en vrouwen hebben geen wraakzucht en geen enkele *hebi* meer. Dat is goed. Ik ben vol vertrouwen. Ze kletsen niet meer, maar weten te luisteren en te doen.'

Intussen waren wij in de Gravenstraat aangekomen, waar de man met een breed gebaar naar het Statengebouw wees, terwijl hij mij doordringend aankeek en met nadruk uitlegde: 'Hier wordt nu het *gehele* volk *werkelijk* vertegenwoordigd. Geen schreeuwers meer, geen regelaars of op macht beluste partijgangsters komen hier binnen. U moet weten dat kleine groepjes mensen, van wijken, de districten, de verschillende beroepen en bedrijven, elk diegenen kiezen die ze het meest vertrouwen, en *deze* mannen en vrouwen kiezen weer - niet door propaganda, maar naar hun beste weten - de mensen die zo de hele bevolking kunnen vertegenwoordigen, om de *grote* landsbelangen te dienen boven de kleine persoonlijke. *Zij* maken de wetten die het eerst door *henzelf* en door de regering van jongeren gehoorzaamd worden. Zodat *zij* degenen zijn, die tot voorbeeld strekken voor het hele volk. Zo gaat dat nu.'

'En dat hele volk, wie zijn dat tegenwoordig?' vroeg ik mijn gids, toen wij opeens al helemaal bij de Tweede Rijksweg, buiten de stad waren aangekomen. 'En wie bent u zelf?' vroeg ik verder, omdat zijn gezicht mij nu al wat bekender leek.

'Dat volk,' antwoordde hij, vlug voortstappend, 'dat is iedereen, zonder onderscheid, armen en rijken, landbouwers, amb-

tenaren, werklui, kooplieden, zwarten en bruinen en blanken. Soldaten hebben wij niet meer nodig, alleen werkers.'

Ik merkte dat ik inderdaad nog geen uniform was tegengekomen en wilde er juist iets over zeggen, toen de man voortging: 'Iedereen is welkom die mee wil werken om Suriname leefbaar te maken - een land in opbouw, dat geen soldaten nodig heeft omdat het in vrede leeft met heel de wereld daarbuiten en zoveel mogelijk voor zichzelf wil zorgen. Kijk naar alle kanten om je heen.'

Wij liepen nu tussen zacht wuivende rijstvelden en langs akkers vol groenten, vruchtbomen, cassaveplanten. Ze waren omsloten door zorgvuldig schoongemaakte trenten, met ver op de achtergrond hoog, donker bos. En op de velden werkten ernstige, maar ook heel vrolijke mensen, mannen evenals vrouwen, maar niemand die scheen te pinaren. De weg waarover wij liepen, was ook een keurig onderhouden landweg. Hij voerde, zoals mijn begeleider vertelde, naar plantage 'De Toekomst'.

'Wat een zelfverzorgers! Wat een producenten!' riep ik vol verbazing uit. 'Hoe komt dat opeens?'

'Door toenemende produktiviteit en eigen besparingen,' zei de persoon naast mij. 'Die alleen bevorderen de welvaart en de vooruitgang. Een ander middel daartoe is nog door niemand uitgevonden.'

Ik keek hem aan en vroeg met aandrang: 'Maar wie bent u dan toch, die dit alles zo goed weet en mij alles hier zo heerlijk laat zien? Het is alsof ik u ken... Wie bent u dan?'

'Gebruik je verstand,' luidde het antwoord. En ik zag nu dat het geen man was die bij me was, maar een vrouw. Want ze had een rok aan, en de stem was hoger geworden. 'Mina Joe is mijn naam,' sprak ze, 'en wanneer ik een man ben, Joe Nami. Beide namen zijn hetzelfde, maar ik heet eigenlijk Mina Alasma. Of Mina Sranansma, als je het voluit zegt.'

'Maar wat ben je dan,' vroeg ik haar strak aankijkend. 'Creool

of Chinees, Hindostaan, Javaan, Indi -.' Maar ik kon het niet uitspreken, want het gezicht naast mij werd zo groot als de volle maan en schreeuwde mij toe: 'Hou je mond! Zulke woorden zijn strafbaar geworden. Zeg Alasma, want anders...'

De gestalte naast mij maakte een vervaarlijke zwaai met haar eensklaps reuzegrote armen, waardoor ik wakker schoot. Rechtovereind zat ik in mijn bed, met nog in mijn oren de woorden: 'Acht december 1982, 84, 94...' Ik was klaar wakker in de vroege ochtend.

O ja. 'Kijk niet achterom, iets zou je kunnen inhalen,' herinnerde ik mij dat een groot dichter uit Spanje eens schreef. En terecht. Zelfs het jongste verleden mag ons niet inhalen of terughouden. Vooruitzien naar de toekomst, moeten wij. Hopen en blijven hopen, tegen alle misdaad, alle tegenspoed in. En nooit wanhopen, maar waar wij ook zijn, met zijn allen, naar ieders plaats en vermogen, onze uiterste best blijven doen, om eens - de hemel geve dat het gauw moge zijn - de droom van een herleefd Suriname tot werkelijkheid te maken.

Dit *blijft* onze taak tot het einde toe.

Tot besluit

Nooit genoeg kunnen wij herhalen
wat de beste dichter van dit land
al zo dikwijls zei en ons voorhield:
'Ik zou jullie willen binden
tot één volk
zonder dat dit een sprookje blijft
want in woord zijn wij Surinamer
maar in daad nog steeds neger
hindoestani, javaan of chinees.'
Helaas vergat zelfs Shrinivāsi
de eerstaanwezende, de Indiaan
te noemen
terwijl het straks al vijfhonderd jaar
1992 is.